

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Maxsudova Könül Şakir qızı

“Qloballaşma şəraitində dövlətin antiinflasiya siyasəti”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 İqtisadiyyatın Tənzimlənməsi

İxtisaslaşma: İqtisadiyyat

Elmi rəhbər: Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dos. K.S.Qafarov

i.e.n., İ.M.Mahmudova

Kafedra müdiri:

i.e.d. prof. M.A.Əhmədov

BAKİ - 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
------------	---

I FƏSİL. ANTIİNFLYASIYA SİYASƏTİNİN TƏDQIQININ NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1 Antiinfllyasiya tənzimlənməsinin konseptual əsasları.....	7
1.2 Antiinfllyasiya siyasətinin növləri və onların reallaşma mexanizmləri.....	15
1.3 Antiinfllyasiya siyasətində dünya təcrübəsi və onun Azərbaycana tətbiqi imkanları.....	21

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA ANTIİNFLYASIYA SİYASƏTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN SİSTEMLİ TƏHLİLİ VƏ DƏYƏRLƏRİ

2.1 Müstəqillik illərində Azərbaycanda həyata keçirilən antiinfllyasiya siyasəti....	38
2.2 Müasir dövrdə Azərbaycanda reallaşdırılan antiinfllyasiya siyasətinin başlıca istiqamətləri və xarakterik cəhətləri.....	43

III FƏSİL. QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ ANTIİNFLYASIYA SİYASƏTİNİN REALLAŞDIRILMASI MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Antiinfllyasiya siyasətinin reallaşmasının normativ-hüquqi bazası və təkmilləşdirilməsinin prioritetləri.....	51
3.2 Strateji Yol Xəritəsinin prinsipial müddəaları əsasında dövlətin antiinfllyasiya siyasətinin əsas istiqamətləri.....	65

NƏTİCƏ.....	75
-------------	----

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	77
---------------------------------	----

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı.İnflyasiya təkcə qiymət artımı prosesi deyil, eləcə də elmi yanaşma tələb edən, müəyyən ağırlığa və dərinliyə malik olan iqtisadi hadisədir. Odur ki, inflyasiyanın tənzimlənməsi, idarə edilməsi mexanizmi dövlət qarşısında həlli zəruri olan problem kimi həmişə ön planda durur. Bu istiqamətdə pul-kredit sistemində tənzimləmə metodu iqtisadi problemlərin praktik həlli baxımından prioritetliyə malikdir.

İnflyasiyanın tənzimlənməsi tədbirləri sırasında qiymətlər sisteminin və əhali gəlirlərinin tənzimlənməsi xüsusi əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Burada büdcə kəsirinin azaldılması, sərt emissiya sisteminin həyata keçirilməsi, müəssisələrin maliyyə tərəflərinin sağlamlaşdırılması, istehsalçıların inflyasiyalı motivlərinin məhdudlaşdırılması, iqtisadi mənafehlərlə bağlı sahibkarların və cəmiyyətin özünün prioritet münasibətlərinin saflaşdırılması, bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması, fond bazarının düzgün formalaşması, mütərəqqi vergi sisteminin tətbiqi, idxal edilmiş əmtəələrin satışının düzgün təşkili, ixracatın strukturunun təkmilləşdirilməsi, bir sıra əmtəələr üzrə pulun alıcılıq qabiliyyətinin artırılması, inflyasiyanın tənzimlənməsində xarici amillərin neytrallaşdırılması, dəyərdən düşmüş pulun kompensasiya edilməsi yollarının dəqiq seçilməsi böyük mahiyyət kəsb edir.

İnflyasiyanın tənzimlənməsi tədbirlərinə konkret halda aşağıdakılar aid olunur: kreditlərin ümumi artımını məhdudlaşdırma; rubl üzrə limitləri müəyyənləşdirmə; bankların uçot dərəcələrini tənzimləmə; öz pul vahidinə diqqəti artırma; inflyasiya tənzimlənməsi sayəsində onun səviyyəsi azalana qədər sürüşkən valyuta məzənnəsi rejimini saxlamaq və buna uyğun olaraq və buna uyğun olaraq, valyuta bazarına bank tərəfindən yersiz müdaxilənin edilməməsi; valyuta ehtiyatlarını artırma; valyuta bazarını genişləndirmə.

İnflyasiya, müasir dövrdə, müəyyən səviyyədə, iqtisadiyyatı bazar münasibətlərinə əsaslanan dövlətlər üçün hələ də problem kimi qalır. İnflyasiyanı qiymətlərin səviyyəsindəki daimi artımlar nəticəsində pulun daimi olaraq dəyərdən düşməsi adlandırmaq olar. Buryu və Makkonnelli də əsərlərində qeyd

edirlər ki, o, ümumi qiymət səviyyəsinin yüksəlməsidir, amma bu zaman əmtəə və xidmətlərin hamısının qiyməti eyni zamanda qalxmır. **İnflyasiyanın tənzimlənməsi** ilə onunla gələn yoxsulluğun, işsizliyin, iqtisadiyyatda yaranan böhran hallarının, qiymətlərin nəzərə cəpacaq səviyyədə yüksəlməsi şəkildə qlobal problemlərin qarşısının alınması indiki bazar münasibətləri mühitində hər bir dövlətin olduğu kimi respublikamızın da zəruri vəzifələrindəndir.

İnflyasiya prosesindəki kimi onun tənzimlənməsi tədbirlərinin həyata keçirilmə miqyası da olduqca geniş olduğundan, burada ümumi iqtisadi tədbirlərlə bərabər əmtəə-pul dövriyyəsi, kredit-pul tənzimlənməsi investisiya, inhisarçılıq problemləri, xüsusən uzunmüddətli investisiya, ticarət, pullu xidmət və başqa xüsusi mahiyyət daşıyır.

Antiinflyasiya tədbirləri sırasında qiymətlər sisteminin və əhali gəlirlərinin tənzimlənməsi xüsusi əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Burada büdcə kəsirinin azaldılması, sərt emissiya sisteminin həyata keçirilməsi, müəssisələrin maliyyə tərəflərinin sağlamlaşdırılması, istehsalçıların inflyasiyalı motivlərinin məhdudlaşdırılması, iqtisadi mənafevlərlə bağlı sahibkarların və cəmiyyətin özünün prioritet münasibətlərinin saflaşdırılması, bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması, fond bazarının düzgün formalaşması, mütərəqqi vergi sisteminin tətbiqi, idxal edilmiş əmtəələrin satışının düzgün təşkili, ixracatın strukturunun təkmilləşdirilməsi, bir sıra əmtəələr üzrə pul vahidinin alıcılıq qabiliyyətinin artırılması, inflyasiyanın xarici amillərinin neytrallaşdırılması, dəyərdən düşmüş pulun kompensasiya edilməsi yollarının dəqiq seçilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

İnflyasiyanın tənzimlənməsi tədbirləri içərisində inflyasiya törədə bilən qeyri-pul vəsaitlərinin təsiri sistemli tədqiq edilməli, araşdırılmalıdır. İstehsal xərcləri inflyasiya tənzimlənməsinin tədqiqi zamanı həmin xərcləri yaradan ünsürlərin özünün inflyasiyası, istehsal amilləri inflyasiyası, xüsusən də xammal materialın, enerji daşıyıcılarının qiymətinin artmasının son məhsul istehsalına təsiri də nəzərə alınmalı və elmi araşdırılmalarla öyrənilməlidir və bu, araşdırılan problemin daim aktual olduğunu göstərir.

Tədqiqatın əsas məqsədi, vəzifələri. Tədqiqatın aparılmasında ümumdə məqsəd

tənzimlənən inflyasiya siyasətinin məğzini, inkişaf prosesində tənzimləmənin təsir vasitələrini, antiinflasiya tədbirlərinin vacib istiqamətlərini araşdırmaqdır. Dövlətlərin iqtisadi məqsədi bu istiqamətdə stabil yüksəlişə, qiymət sabitliyinə, bir də xarici tarazılığa nail olmaqdır. Bu baxımdan yuxarıda göstərilən tədqiqat məqsədi aşağıda sadalanan vəzifələrin elmi şəkildə yerinə yetirilməsini tələb edir:

- müasir tipli inflyasiyanın tənzimlənməsinin əsas xüsusiyyətlərinin və elementlərin müəyyən edilməsi;
- dünya və Azərbaycan iqtisadiyyatında inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin yürüdülmə imkanlarının təhlili;
- global dünyada antiinflasiya tənzimlənməsi ölkəmizdə reallaşması mexanizmi nin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsi;
- inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin reallaşmasının hüquqi-normativ bazanın təkmilləşdirilməsi yollarının araşdırılması;
- Strateji yol xəritəsinin prinsiplə müddəaları əsasında dövlətin inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin ümumi istiqamətlərinin tədqiqi.

Tədqiqatın predmet və obyektı. Tədqiqatın predmetini inflyasiyanın özü və onun tənzimlənmə yolları təşkil edir. Tədqiqatın obyektini . inflyasiya prosesinin inkişafı və onun tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi təşkil edir. Antiinflasiya siyasəti tədqiqatın müşahidə obyektidir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Tədqiqatın aparılması məqsədi ilə məlumat mənbəyi şəklində Azərbaycanın və xarici ölkə iqtisadçı və maliyyəçilərinin elmi əsərlərindəki nəzəri baxışlarından və monoqrafiyalarındakı tədqiqat üsullarından, həmçinin MB-nin rəsmi materiallarından, məruzələrindən, hesabatlarından, ARDSK-nın informasiya bazasından, müxtəlif internet saytlarının iqtisadi məlumatlarından və s. mənbələrdən geniş istifadə edilmişdir. İnflyasiyanın tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri, onu əks etdirən göstəricilər çoxluğu, eləcə də ona birbaşa və dolayısı ilə təsir edə bilən ölkə daxili və ölkə xarici amillər, buna bənzər digər problemlər haqqında dünya səviyyəli iqtisadçıların və ölkəmizin iqtisadçıların, alimlərinin böyük əhəmiyyətə malik elmi əsərləri, tədqiqat materialları mövcuddur.

Öyrənilən problemə Azərbaycan alimlərindən T.Ə.Quliyevin, E.M.Sadıqovun, Z.F.Məmmədovun, V.Qasımlının, M.X.Həsənlinin, Ş.Ə.Abdullayevin, R.M.Rzayevin, M.X.Meybullayevin, A.M.Kərimovun, R.V.Əsgərovanın elmi işlərində mühüm yer verilmiş, tədqiq edilən problem müxtəlif aspektlərdən araşdırılmışdır.

Tədqiqatın elmi yenilikləri. Tədqiqatdan əldə edilən elmi yeniliklərə aşağıdakıları aid etmək olar:

-yerli iqtisadi sahələrə hər tərəfli təsir edə biləcək inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin müasir vəziyyəti təhlil edilərək kompleks araşdırılmışdır;

-Strateji yol xəritəsinin müddəaları üzrə dövlətin inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin prioritet istiqamətləri tədqiq edilmişdir;

- dövlətin antiinflyasiya istiqamətində apardığı tənzimləmənin ana xəttinin qeyri-monetar faktorlar üzərində qurulmalı olması elmi şəkildə əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın praktik baxımdan əhəmiyyəti. İnflasiya prosesində tənzimlənmə siyasətinin yürüdülməsinin zəruriliyi, sabilliyinin qorunması və üzə çıxacaq neqativ halların aradan qaldırılması, inflasiya əleyhinə yönəldilən siyasətin münasib şəkildə təşkili və aparılması desertasiya işinin əhəmiyyətini önə çəkir.

I Fəsil. Antiinflyasiya siyasətinin tədqiqinin nəzəri metodoloji əsasları

1.1 Antiinflyasiya tənzimlənməsinin konseptual əsasları

İnflyasiya cari qiymətlərə görə məcmu təklifin məcmu tələbdən geri qalması ilə yaranan hadisədir. İnflyasiya anlayışı, həmçinin pul dövriyyəsi kanallarının pul tədavülü qanununun qorunmaması sayəsində dolması, amma, bununla yanaşı, əmtəənin kəmiyyətinin (kütləsinin) artım nəticəsi şəklində anlama gəlir.

Kağız şəklində pul çoxluğu ucuzlaşmaya və ardınca da qiymətlərin qalxmasına səbəb olduğundan “inflyasiya” iqtisadi kateqoriyası kağız pullara kütləvi keçidlə əlaqələndirmək olar. Beləliklə, inflyasiyanı qiymətlərin artması ilə onların dəyərdən düşməsi və alıcılıq qabiliyyətlərinin azalması, kağız-kredit tədavülündə iştirak edən, mal dövriyyəsinin təklifinə nisbətən kağız pulların daha çox dövr etməsi ilə tədavül qanununun pozulması şəklində ifadə etmək olar. Dövriyyədə tədavüldə olan pulun həcmindən asılı olaraq iqtisadiyyatda qiymətlər dəyişir. Müvafiq şəkildə, inflyasiyanın yüksəlməsinin əsas **səbəblərindən biri** də nominal ifadədə pul kütləsinin milli məhsul artımına nisbətdə daha tez artmasıdır.

İnflyasiya sürəti pul kütləsinin və dövriyyəsinin artım sürəti ilə düz, məhsulun real artım sürəti ilə isə tərs mütənəsiblik təşkil edir. Pul kütləsinin sabitliyi qorunduğu şəraitdə real məhsulun azalması inflyasiya sürətinin artımına şərait yaradır. Belə ki, pul kütləsinin əvvəlki həcmindən qarşısında məhsulun real həcmindən artması **defilyasiyaya**, yəni qiymətlərin azalmasına səbəb olur. Əksinə, az həcmli məhsulun qarşısında isə əvvəlki həcmdə pul durur. Yada salmaq ki, defilyasiya nadir hallarda baş verir. İqtisadiyyatın hazırkı şəraitində real məhsulun artmasından və ya azalmasından asılı olmayaraq, inflyasiya prosesi inkişaf edə bilər.

Real məhsul artımının və pul dövriyyəsinin sürətinin sabitliyi şəraitində o, pul kütləsinin artma sürəti ilə müəyyən olunur. **Pul kütləsinin tədavüldə artması** isə MB-lərin kredit emissiyasına uyğunlaşır. MB-lərin aktivlərinin hər hansı istiqamətdə yüksəlməsi, başqa sözlə, hökumət orqanlarına, əhaliyə, kommersiya banklarına, xarici dövlətlərə yönəldilən beynəlxalq ehtiyatların xalis artımı və kreditlər pul bazasını artırır. Pul kütləsinin genişlənməsinə pul bazasının Multipli-

kativ effektlə artması səbəb olur. Pul kütləsi özü isə inflyasiyanın artım sürətini artırır.

Odur ki, MB-lərin aktivlərinin hər hansı istiqamətdə yüksəlməsi, demək olar ki, inflyasiya xarakterlidir və inflyasiya mənbələri haqqında həmin aktivlərin strukturuna və artımına görə fikir söyləmək olar. İnflyasiya sürətinə kredit emissiyasından əmələ gələn pul kütləsi o andaca yox, mərhələlərlə təsir edir. İnflyasiyanın sürətinin azalmasına pul kütləsinin azalması təsir etdiyi kimi, əks proses də baş verir.

İnflyasiyanın, ümumilikdə aşağıdakı formaları və növləri mövcuddur:

Qiymətlərin artım tempinə görə:

mötədil, yəni qiymətlər 5-10% artım tempi ilə tədricən artır;

çaparaq, yəni qiymətlər 5-10% artım tempi ilə birdən-birə artır;

hiperinflyasiya, qiymətlər 100% artım tempi ilə çox yüksək artır (BVF-yə görə qiymətlərin ayda 50% artımı);

Təzahür formasına görə:

açıq, yəni istehsal ehtiyatlarının və istehlak mallarının qiymətlərinin sərbəst sürətdə qalxması;

qapalı, yəni hökumət orqanlarının qiymət artımının qarşısını almaq məqsədi ilə əmtəə qıtlığı yaratması.

Bu halda mallar açıq bazardan qapalı bazara keçdiyindən qiymətlər yüksəlir və inflyasiya sosial-iqtisadi inkişafa dərhal mənfi təsir edir. İnflyasiyanı yaradan amillərə qarşı mübarizə məqsədi ilə dövlət iqtisadiyyatın tənzimlənməsi üzrə kompleks tədbirlər keçirir, yəni inflyasiyaya qarşı mübarizə siyasəti yürüdür. Belə siyasətin 2 tərəfi vardır: deflyasiya və gəlirlər siyasətləri.

İnflyasiyanın aşağı salınmasına yönəldilən dövlət tənzimlənməsi alətlərinin toplusu antiinflyasiya siyasətini təşkil edir. İqtisadi nəzəriyyədə inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinə 3 əsas nəzəri yanaşma mövcuddur:

1) fəal büdcə siyasəti, yəni vergilərdən və dövlət gəlirlərindən istifadə olunmaqla alıcılıq qabiliyyətinə malik tələbə təsir göstərmək;

2) pul və kredit siyasəti, yəni iqtisadi hadisəyə dolayı yolla və elastikliklə təsir

etmək.

3) qiymət və gəlirlər siyasəti - əmək haqqının məhdudlaşdırılması ilə təsir etmək.

Nəzərə almaq lazımdır ki, birinci nəzəriyyənin tərəfdarları kimi müasir keynsçilər çıxış edir. 2-ci, monetarist yanaşma tərəfdarlarıdır. Üçüncü yanaşma isə XX əsrin ortalarından müəyyən dövlət rəhbərləri tərəfindən irəli sürülür. Bu baxımdan aparılan antiinflasiya tənzimlənməsində mühüm iki amil əsas götürülür:

- inflasiya anlayışının şərh, təbiəti və onun təzahürü formaları;
- inflasiyanın məhdudlaşdırılmasına yönələn iqtisadi siyasətin alətlərinin inkişafı.

İnflasiya tənzimlənməsinin ilkin yolu aşağıdakı məsələlərin təhlilindən keçir:

a) ilk növbədə **inflasiya boşluğu** hesablanmalıdır. İnflasiya boşluğunu müəyyən etmədikdə, iri miqyasda yürüdülmən inflasiya əleyhinə tədbirlər növbəti etapda ondan da zərərli olan deflyasiyaya gətirə bilər. Deməli, inflasiya boşluğu adlandırılan məcmu tələblə təklif arasındakı fərq hesablanmalıdır;

b) ikincisi, **məcmu təklif və tələb** anında araşdırılmalıdır. İnflasiya boşluğu mühitinin aradan götürülməsi üçün təklifin çatışmazlığı və tələbin artıqlığı səbəbləri müəyyənləşdirilməlidir.

c) üçüncüsü, **inflasiyanın mənbəyi**, yəni inflasiyanın hansı növünün baş verdiyi araşdırılmalıdır. İnflasiyalar müxtəlif mənbəyə malik olduqlarından onlarla mübarizə tədbirləri və vasitələr də fərqli olacaqdır. Təklif və tələb, onun əhalinin istehlak səviyyəsinə təsirinə, bu nisbətə təsir göstərən amillərin özünə sistemli şəkildə yanaşmaq lazımdır. Həmin amillər aşağıdakı sxem halında verilmişdir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, “tələb və təklif, onun əhalinin istehlak səviyyəsinə təsirinə, bu nisbətə təsir edən amillərin özünə sistemli şəkildə yanaşmaq lazımdır. Həmin **amillər** aşağıdakı sxem halında verilmişdir (Sxem 1.1.1).

Bu istiqamətdə inflyasiya ilə mübarizənin və tənzimlənməsinin **2 müxtəlif nəzəriyyəsi** mövcuddur:

- monetarizm,
- təklif iqtisadiyyatı.

Bu da müasir antiinflyasiya siyasəti nəzəriyyəsinin konseptual əsaslarının keynsçilik və monetarist kimi iki istiqamətdə formalaşmasına səbəb olmuşur.

Sxem 1.1.1.

Tələbə və təklifə təsir göstərən amillər

Qeyd. Sxem [1] əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Keynsçi antiinflasiya siyasətinin mahiyyəti odur ki, özəl müəssisələrə iri dövlət sifarişlərinin verilməsilə səmərəli tələb yaranır. Multiplikativ effektivlik əmsalının təsiri iqtisadiyyatı depressiyadan çıxaran amilə çevrilir, işsizliyin səviyyəsi azalır. Müvafiq şəkildə, ucuz kredit üçün münbit şərait əmələ gəlir. Bu cür tədbirlər nəticəsində məcmu təklif həcmcə yüksəlir, qiymətlər azalır və inflasiyanın səviyyəsi azalır. Nəticədə büdcə kəsiri artır. Amma büdcə kəsirini əlavə **pul emissiyası** vasitəsilə aradan qaldırmaq doğru deyil. Çünki, bu halda inflasiya səviyyəsi yenə də yüksəlir. O halda dövlətin istiqraz şəklində qiymətli **kağız emissiyası** daha məqsədə uyğundur. Bunların ödənilməsinə iqtisadiyyat stabilləşdikdən sonra da başlamaq olar.

İnflyasiya qarşı istifadə edilən pul siyasətinin yürüdülməsi birtərəfli olmaqla yanaşı, həmçinin xeyli təhlükəlidir. Sistemli yanaşma inflasiya probleminin yeganə həlli yoludur. İnflyasiya səbəb olan amillər xaraktercə **ənənəvi** (monetar) və **şok edici** (qeyri-monetar) növlərə bölünür. Təcrübəyə əsaslanaraq söyləmək mümkündür ki, bu cür proseslərin fəallaşmasında iqtisadiyyatını bazar münasibətlərinə uyğun quran inkişaf etmiş dövlətlərdə monetar amillər, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə qeyri-monetar faktorlar ümdə rola malikdir. İnkişaf etməkdə olan ölkədən biri kimi respublikamızda da qısa dövr üçün **inflasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin** ana xətti qeyri-monetar amillərə əsaslanmalıdır. Lakin, monetar sahənin antiinflasiya istiqamətində tənzimlənmə yürüdülməsinin nəzərə alınması zəruridir.

Keynsçilik antiinflasiya siyasətindən fərqli olaraq, **monetaristlərə görə**, inflasiya məhz pul amilidir. O, dövlətin iqtisadiyyata lüzumsuz müdaxiləsinin nəticəsidir. Monetaristlərin fikrincə, məcmu təklifin artırılması dövlətin əlavə investisiya qoyuluşuna əsaslanmamalıdır. Onlar bu zaman özəlləşdirmə, pul kütləsinin xeyli məhdudlaşdırılması, həmçinin dövlətin sosial proqramlarının ixtisarı sayəsində büdcənin balanslaşdırılması və sahibkarlıqda vergilərin stimullaşdırılmasını lazımi hesab edirlər. Monetaristlər, həmçinin məcmu tələbin

ixtisarını, əmək haqlarının dondurulmasını, sosial əhali qruplarına yönəldilən güzəştlərin və transfert ödəmələrinin azaldılması fikrini irəli sürürlər.

Monetaristlər, keynsçilərdən fərqli şəkildə, çox bahalı kreditlər təklif edirlər. Odur ki, kredit almaq zəif müəssisələr üçün daha çətin olduğundan onlar müflisləşirlər. Güclü müəssisələri isə az vergi dərəcələri ilə həvəsləndirmək təklif edilir. Bu zaman belə təkliflər əhalinin böyük əksəriyyətinin rifah halına pis təsir edəcəkdir. Tələb azaldığından istehsalın tənəzzülə uğramasına münbit şərait yarana bilər və işsizlik artır. Haqlı olaraq K.Marks yazır ki, ifrat istehsal yalnız tədiyyə qabiliyyətli tələbat ilə əlaqədardır [2].

İngilis iqtisadçısı A.Fillips müəyyən dövr üçün **işsizliklə əmək haqqı** arasında qarşılıqlı əlaqəni təhlil edərkən qənaətə gəlmişdir ki, işsizlik müəyyən səviyyəyə (6-7%) çatdıqda əmək haqqı səviyyəyə dəyişmir. İşsizliyin səviyyəsinin həmin həddən artıq azalması əmək haqqının və qiymətlərin səviyyəsinin tezliklə yüksəlməsinə gətirir, ya da əksinə, işsizliyin səviyyəsi artdıqca əmək haqqı artım tempinə görə azalır. Başqa sözlə, işsizliyin müəyyən həddən yüksək səviyyəsinə aşağı səviyyəli inflyasiya müvafiq gəlir. Onlar arasındakı əlaqə qeyri-xəttidir. Çünki işsizlik səviyyəsinin tədricən aşağı düşdükdə inflyasiya daha yüksək tempə artır:

$$R_{\partial h} = Q_{at} - \partial (\dot{I}_c - \dot{I}_t),$$

Bu düsturda,

$R_{\partial h}$ – gələcək üçün gözlənilən real ifadədə əmək haqqı artımını; Q_{at} – qiymət artımının ehtimal edilən tempini; ∂ – real ifadədə əmək haqqının işsizliyin konkret səviyyəsinə reaksiyasını müəyyənləşdirən əmsalı; $\dot{I}_c$ – işsizliyincari səviyyəsini; $\dot{I}_t$ – işsizliyin təbii halını bildirir.

Yalnız təbii işsizlik uzunmüddətli iqtisadi tarazlığa uyğundur. Əlbəttə ki, **real əmək haqqını** inflyasiya vasitəsilə azaltmaqla təbii işsizlik səviyyəsindən azaltmaq ağı endirmək olar. Bu zaman müəssisələr aşağı əmək haqqı ilə çox işçi işlədə biləcəkdir. Bu halda qısamüddətli zaman intervalında **inflyasiyanın həqiqi tempi** işçilərin qiymət gözləmələrini qabaqlayacaq və inflyasiya nəticəsində əmək haqqı real ifadədə azalacaqdır. Mütamadi inflyasiya daima işsizliyin səviyyəsini aşağı

saldığından belə hal uzunmüddətli ola bilməz. Müəyyən müddətdən sonra məlum olur ki, **qiymətlərin artım sürəti** gözlənildiyindən daha yüksəkdir və işçilər əmək haqlarının artırılmasını tələb edə biləcəklər və nəticədə real əmək haqqının azaldılmasının qarşısı tədricən azalacaq. **İnflyasiyanın gözlənilən tempi** həqiqi tempə bərabər olacaq, qiymətlər yüksələcək, real əmək haqqını inflyasiyadan əvvəlki kimi saxlamaq üçün əmək haqqı da nominal ifadədə sürətlə artacaqdır. Odur ki, müəssisələr və təşkilatlar təzə iş yerlərinin yaranmasında maraqlı olmayacaq və **işsizliyin səviyyəsi** yenidən təbii səviyyəyə düşəcək və işsizliklə uzunmüddətli inflyasiya arasındakı korrelyasiya əlaqə yoxa çıxacaqdır.

Çox zaman tələb inflyasiyasını az **əmtəə təklifinə** qarşı böyük pul şəklində müəyyən edirlər, yeni **məcmu tələbin** yüksəldilməsi ilə bağlı qiymətlərin mütəmadi yüksəlməsi baş verir. Qiymətlərin yüksəlməsi real pul təklifinin azalmasına gətirir. Bu isə faiz gətirən **aktivləri likvidləşdirməyə** məcbur edir. Sonda faiz dərəcələri artır və nəticədə investisiya aktivliyi azalır. Qiymət artımı davam etdikcə investisiya fəallığının azalması davam edir. İqtisadiyyatda iqtisadi artım xeyli aşağı, hətta sıfır tempə ilə xarakterizə olunduqda əhəlinin həyat səviyyəsi artmayacaqdır. Belə ki, qiymətlərin qalxması şəxsi nominal gəlirlərin də ən azı bu qədər yüksəlməsini tələb edəcəkdir.

İnflyasiyanın tənzimlənməsi sistemli tədbirlər planının həyata keçirilməsinə istiqamətlənmişdir. Odur ki, inflyasiyaya qarşı mübarizədə istənilən dövlət, öncə, proqramını hazırlayaraq üzə çıxarmalıdır. Hazırda inflyasiyanın tənzimlənməsi üzrə **proqramları** bu cür qruplaşdırmaq olar:

1. ortodoks proqramlar;
2. qeyri-ortodoks proqramlar;
3. heterodoks proqramlar;
4. BVF (Beynəlxalq Valyuta Fondu) tipli proqramlar.

Əslində, **ortodoks proqramlar** BVF-nin özü tərəfindəndə tövsiyə olunan proqramlardır.

Belə proqramlar, xüsusən **hiperinflyasiyaya** qarşı tətbiq olunur. Proqramın məzmunu, monetarist sistemə uyğun olaraq, sərt maliyyə və pul siyasətinə

əsaslanır. Bu zaman pul təklifi məhdudlaşdırılır, yəni pul emissiyası dayandırılır, nəticədə də iqtisadi tarazlıq təmin olunur. Eləcə də, əmək haqqı sistemi və qiymətlər sərbəstləşdirilərək, tam **liberal sistem** yaradılır, faizlər isə yüksəldilir.

Bu cür proqramlar inflyasiyanı cilovlamaqda faydalı olsalar da, müəyyən mənfi cəhətlərə də malikdirlər. Belə məhdudlaşdırıcı maliyyə siyasəti çox zaman istehsalın azalmasına və işsizliyə səbəb olur.

Qeyri-ortodoks proqramları həyata keçirildikdə isə pul təklifi, təxminən toxunulmaz qalır, inzibati yollarla əmək haqqına və qiymətnəzarət, istehsalın sabit saxlanması əsas götürülür. Digər tərəfdən, valyuta balansını ciddi şəkildə nəzarətə götürür və milli valyutanın dəyərəcə aşağı enməsinə imkan vermir.

Heterodoks proqramları ortodoks proqramların davamı kimi saymaq olar. Yalnız burada, əlavə olaraq, hiperinflyasiya zamanı qiymətlər gündəlik müəyyən edildiyindən indeksləşdirmə və qiymətlərin müəyyənləşdirilməsi tədricən sərbəst xarici valyuta məzənnələrinə bağlanır və valyuta məzənnələrinin sabitləşdirilməsilə digər qiymətlər sürətlə sabitləşir. Beləliklə, bu proqramlar valyuta məzənnələri, əmək haqqları və qiymətlərindondurulmasını da özündə təcəssüm edir. Qeyd etmək lazımdır ki, BVF-in Azərbaycanda tətbiq olunan sabitləşdirmə proqramı da heterodoks prinsiplərə əsaslanır.

İnflyasiya nəticəsində baş tutan mənfi sosial-iqtisadi nəticələr dövləti müəyyən inflyasiyanın tənzimlənməsini, yəni bu cür mənfi halların səbəblərini aradan qaldırmağa şərait yaradan iri həcmli tədbirlərə məhkum edir. Belə **tənzimlənmə siyasətinin səmərəliliyini** aşağıdakı şərtlər zəruri edir:

- 1) inflyasiyanın cari səviyyəsinin elmi əsaslandırılmış prinsiplərə görə qiymətləndirilməsi;
- 2) pul, maliyyə, kredit təşkilatları və dövlət orqanlarının fəaliyyətlərinin bir-birinə uyğunlaşdırılması;
- 3) inflyasiya mexanizminin kompleksliliyi və çox şaxəliliyi.

İnflyasiyanın tənzimlənməsi mexanizminin çox kompleksli və şaxəli mexanizmi ölkədə yalnız pul kütləsinin məhdudluğuna əsaslandırılmamalıdır. Əlbət ki, bu mexanizm ÜDM-in quruluşunda pul kütləsinin payının çoxalması və

əsasən də istehlak məhsulları qiymətinin yüksəlməsində təzahür edir. Belə proses iqtisadi anatomiyanın orqanlarına da zərbə vurur. Əgər inflyasiya vaxtında müəyyən edilməsə yalnız pulun dövriyyəsinin normallaşmasıyla qənaətlənmək arzu olunan nəticə vermir. Bu, təkcə **tələb inflyasiyasının** monetar amillərinin qiymət dinamikasına üstünlük verildikdə müəyyən məna daşıya bilər. Əvvəla, tələb inflyasiyası ilə **inflyasiyalı gözləmə** arasında, ikincisi isə, **staqflyasiya**, xərclər inflyasiyası arasında üzvü əlaqə vardır. Burada xərclər inflyasiyası staqflyasiyanın bir hissəsi, bir tərəfi kimi özünü göstərir. Tələb inflyasiyasını restruktiv (məhdud) pul və kredit siyasətinin alətləri ilə, ölkə iqtisadiyyatına əsaslı zərər vurmada aradan qaldırmaq mümkündür. Ümumiyyətlə, büdcə kəsirinin maliyyələndirilməsində borc metodlarından istifadə edilməsi inflyasiya tənzimlənməsinin tutarlı komponenti sayılmır. Bu, prinsipcə, qiymət dinamikasının stabilləşməsi problemini həll etmədən, indiki problemi gələcəyə atır.

1.2 Antiinflyasiya siyasətinin növləri və onların reallaşma mexanizmləri

İnflyasiyaların özünə məxsus universal mexanizmləri və qanunauyğunluqları ilə yanaşı, ayrı-ayrı ölkələr baxımından milli xüsusiyyətlərə də malikdir. T.Quliyev bunu “milli inflyasiya” adlandır. Məs., XX əsrin 60-70-ci illərində ABŞ-da gedən inflyasiya əsasən pulun özü, onun dövriyyəsi faktoruyla şərtlənirdi. İqtisadçı alim Q.Minz yazırdı ki, qiymət artımının ABŞ-da 50-60-cı illərdəki 3/4 hissəsi iri inhisarların qiymətlərin süni şəkildə yüksəlməsi ilə bağlı idi. 70-80-ci illərdə İngiltərənin baş naziri olmuş M.Tetçer leyboristlərdən fərqli olaraq antiinflyasiya siyasətində monetarist səpkidə kredit-pul məhdudluğuna, nəzarətinə üstünlük verdi, kommersiya banklarında kreditlərin ekspansiyası zəiflədi, dövlət xərclərinin səmərəliliyinə xüsusi diqqət yetirildi. Fransada inflyasiyanın başlıca xüsusiyyətlərindən biri pul aqreqatlarının strukturu (M1, M2, M3) və ümumi pul kütləsində kreditin payının çoxluğu ilə əlaqədardır. Yaponiyada inflyasiya 1914-1916-cı, 1917-20-ci, 1929-1933-cü, 1945-1951-ci illərdə mərhələlərlə baş vermişdir və müharibələrlə bağlı olduğundan pul tədaviyi iflic vəziyyətə düşmüşdür. Göründüyü kimi antiinflyasiya siyasətinin reallaşma mexanizmləri

onların tətbiq olunma metoduna görə fərqlənir. İnflyasiyanın artım sürətini aşağı salmaq təsərrüfatda pul vəsaitləri ilə məhsul kütləsi arasındakı fərqi azaltmaq deməkdir. Odur ki, iqtisadiyyatda tarazlıq yaradan bütün üsullar antiinflasiya siyasətində məqsəduyğundur. Amillər bu siyasətə dolayıvə birbaşa üsullarla təsir göstərir:

Birbaşa üsullar:

- birbaşa pulkütləsi və kreditlərin hökumət tərəfindən tənzimlənməsi;
- qiymətdövlət tərəfindən tənzimlənməsi;
- əmək haqqının dövlətlərdə tənzimlənməsi;
- ixrac və idxal kapitalının, daxili ticarətin, eləcə də valyuta məzənnəsinin dövlət tənzimlənməsi.

Dolayı üsullar:

- MB-nin bütövlükdə pul kütləsini tənzimləməsi;
- MB-nin komersiya banklarının hesabat və ssudalarının tənzimləməsi;
- MB-nin açıq qiymətli kağızlar bazarındakı komersiya banklarının əsas ehtiyatlarının hərəkəti.

V.Qasımlı “İqtisadi modernizasiya” əsərində yazır: “dövlətin innovativ fəaliyyəti və modernləşdirmə prosesini tənzimləməsinin iki istiqaməti var: birbaşa və dolayı. Birbaşa təsir üsulu kimi dövlət innovativ inkişafı maliyyələşdirir (məqsədli, predmet və problem istiqamətləri üzrə), kreditləşdirir, lizinq xidməti göstərir, fond əməliyyatları aparır. İnnovativ inkişafın planlaşdırılması və proqramlaşdırılması, həmçinin dövlətin sahibkarlıq fəaliyyətini də birbaşa tənzimləmə siyasətinin arsenalına aid etmək mümkündür. Dolayı yolla tənzimlənməyə gəlincə, dövlət innovativ prosesi sürətləndirmək üçün münbit makro şəraiti yaradır və stimullaşdırma (vergi, gömrük və s.) siyasəti həyata keçirir [8, s.94,].

Antiinflasiya siyasətinin növünə görə tətbiq olunan **mexanizmləri** ümumiləşdirərək aşağıdakı kimi şərhini vermək olar:

1. **Ölkədə ərzaq bolluğunun yaradılması.** Ölkədə bütüncənd təsərrüfatı sahələrinə maliyyə baxımından yardımlar edilməli, sərt olmayan islahatlar

aparılmalıdır. Məsələn,

- a) kənd təsərrüfatı sahəsində borcun gələcək məhsul sayəsində qaytarılması ilə veksel formasında kreditlərin verilməsi;
- b) müqaviləyə əsasən, sənaye məhsullarının alıcılıq qiymətləri və istehlakçı qiymətləri
- c) ilə kənd təsərrüfatı məhsullarına dəyişilməsinin dövlət təşkili.

2. **İqtisadi təsərrüfatların pozulan investisiya sahələrinin bərqərar olması.**

3. **Müəssisələr arası alqı-satqı münasibətlərinin nizamlanması.** Bazar münasibətləri şəraitində topdan alışı iri sindikatların həyata keçirməsi ildə daha effektiv olar. Belə əlaqələr ölkələr və regionlar arası miqyasda da qurula bilər.

4. **Böhran zamanı mərkəzləşdirilmiş bank sisteminin** təşkil edilməsi.

İnflyasiyanın tənzimlənməsi zamanı həyata keçirilən mexanizmlərdən biri də istehlak bazarını stabiləşdirməkdən ibarətdir. Kiçik biznesin xidmət və istehsal sferalarında inkişafa stimullaşdırma sisteminin yaradılması, dəzgahların və bütövlükdə istehsal sahələrinin icarəsinə lizinq kreditlərinin və dövlət kreditlərinin verilməsi məqsədə müvafiqdir. Kiçik müəssisələrin fəaliyyətinin ilk 3-5 ilinin sığortalanması öhdəliyi də effektivdir, belə ki, müəssisənin müflisləşmə riski xeyli böyükdür.

Monetar makroiqtisadi antiinflasiya pul kütləsi artımının azaldılması yolu ilə tənzimlənməsi inflasiyalı xərclər problemi ilə əlaqələndirilmədikdə böhranlı vəziyyətdən optimal çıxış yolunu tapmaq mümkün olmur.

İqtisadi böhran baş verdiyi zaman daxili bazar və ixrac fəaliyyətlərinə əsaslı nəzarət üçün dövlətin müdafiə məqsədli səmərəli siyasət yürüdülməlidir. Bütün **ixrac əməliyyatları** dövlətin idarə etdiyi bəzi böyük sindikatlara və firmalara tərəfindən komissiya vergiləri üzərində ixracat əməliyyatları yerinə yetirilməlidir. Çünki aksizlər və əlavə dəyər vergisi (ƏDV) mühüm qiymət əmələ gəlmə amilidir [5].

İnflyasiyanın qarşısının alınması əvvəlcədən təşkil edilmiş müəyyən tədbirin köməyi ilə qeyri-mümkünsəviyyəsində çətinlikdir. Buna görə iqtisadiyyatdakı qeyri-uyğunluğun aradan götürülməsi üçün, əsaslı islahatlar aparılmalıdır. İnflyasiya struktur və yamonetar xarakter daşıya bildiyindən o, dövlət büdcəsinin kəsiri və

istehsalçılarlamal göndərənların inhisarları vasitəsilə stimullaşdırılır.Odur ki, inflyasiyanın tənziqlənması üsulları, demək olar ki, həmişə kompleks xarakter daşıyır.

Bu mənada **inflyasiyanın tənziqlənması** siyasətinin aşağıdakı **növləri** aşıqlanır:

1. fiskal;
2. kredit-pul;
3. monetar;
4. təbii dərəcə fərziyyəsi;
5. təklifə yönəldilən fiskal siyasəti.

Müəyyən məqsədlərə, istehsal və məşğulluğun artımına və ya inflyasiyanın azaldılmasına nail olmaq üçün dövlət budcəsi (xərclər və vergi)ilə manipulyasiyaya **fiskal siyasət** deyilir [6]. **Liberal iqtisadçılara** görə dövlət sektoru bazar sisteminin müxtəlif səhvlərini kompensasiya etməyi üçün genişləndirilməlidir, həmçinin yüksələn vergilərlə artan inflyasiya dövründə ümumi xərclərin məhdudlaşdırılmasını tövsiyə edirlər. **Mühafizəkar iqtisadçılar** görə isə dövlət sektoru çox şişirilmiş və səmərəsizdir, dövlət xərclərinin aşağı salınması ilə yüksək inflyasiya dövründə ümumi xərclərin azaldılması üçün çıxış edə bilirlər. Aktiv fiskal siyasəti, iqtisadiyyatın sabitləşdirməsinə yollanan, həm genişləndirici, həm də azalan dövlət sektoruna həvalə oluna bilər.

Fiskal siyasətin üsullarını aşağıdakı şəkildə göstərmək olar:

1. **Real istehsal həcmının dəyişikliyi.** Real istehsal həcmının artması bütün əsas mənbələrdən real gəlirləri, o cümlədən mənfəət vergisini, sosial təminat fonduna ayırmaları, korporativ mənfəət vergisini, satışı və dövriyyəsi üzrə vergiləri çoxaldır. Həmçinin, istehsalın real həcmının artması hökumətin transfer ödənişlərinin real xərclərini azaldır. Bu, müvafiq olaraq, əsasən real istehsal həcmının artımı işsizliyin azalmasına gətirir.

2. **Qiymət səviyyəsinin dəyişikliyi.** Qiymətlərin səviyyəsinin artması dövlət budcəsinin hər iki tərəfinə də, yəni gəlir və xərclərə təsir edir. Real istehsal həcmının sabit səviyyəsində qiymətlərin artması həmçinin vergilərdən nominal

hökumət gəlirlərini də artırır. Beləliklə, qiymətin səviyyəsinin artması digər bərabərlik şəraitində dövlət büdcəsinin kəsirinin nominal həcmi azaldır, və real dəyişənlərdə bu azalma daha da əhəmiyyətlidir.

3. Faiz dərəcələrinin dəyişikliyi. Nominal faiz dərəcələrinin artımı dövlət borcunun ödənilməsinin real xərclərini də artırır. Bu artım qismən dövlət orqanlarının nominal gəlirlərinin çoxalması ilə yüksələn bankların faiz dərəcələri ilə kompensasiya edilir. Çünki, ümumiyyətlə, nominal faiz dərəcəsinin artması real və nominal büdcə kəsirini artırır.

4. Avtomatik sabitləşmə. İqtisadi sistemin canlanması, işsizlik səviyyəsinin azalması və qiymət səviyyəsinin artması hadisələrinin hər biri real baxımdan dövlət büdcəsinin çoxalmasına səbəb olur. İqtisadi böhran baş verdikdə real istehsalın artım sürəti azalır və işsizlik artır. Bu halda, inflyasiyanın tempi azalır, hətta əgər sahibkarlıq fəaliyyəti o qədər də azalmır. Qiymətlərin xeyli dərəcədə azaldılması üçün **maliyyə sisteminin** mexanizmləri investisiya və planlaşdırılan xərclərin ümumi məbləğində və strukturunda olan dəyişiklikləri kompensasiya etməlidir. Odur ki, işsizlik müavinəti və gəlir vergisi kimi dəyər komponentləri **avtomatik stabilizatorlar** adlanır. Bu mexanizmlər iqtisadi sistemin özəl sektorunun planlaşdırılan investisiyaya istehlak həcmi və ixrac-idxal əməliyyatlarının balans dəyişikliklərinə reaksiyasının yumşalmasına xidmət edir.

Kredit-pul siyasətində pul təchizatını məhdudlaşdırmaq üçün, xərcləri azaltmaq və inflyasiya təzyiqlərini cilovlamaq üçün **“bahalı” pul siyasəti** həyata keçirilir. Onun mahiyyəti **kommersiya banklarının ehtiyatlarını** aşağıdakı şəkildə azaltmaqdır:

1. Mərkəzi banklar kommersiya banklarının ehtiyatlarını kəsmək üçün, açıq bazarda dövlət istiqrazlarını satmalıdır;
2. Ehtiyat qaydalarının artımı kommersiya banklarını artıq ehtiyatlardan avtomatik olaraq azad edir və pulun artım sürətini azaldır;
3. Uçot dərəcəsinin artırılması kommersiya banklarının mərkəzi banklardan borc alaraq öz ehtiyatlarını artırmaq marağını azaldır.

Üç növ **pul nəzarəti** arasında (açıq bazar əməliyyatı, ehtiyat nisbətinin dəyişilməsi, uçot dərəcəsinin dəyişilməsi) ən mühüm tənzimləyici mexanizm **açıq bazar əməliyyatlarıdır**. Onlar, birjalara, müəyyən hissənin ödənişi ilə alqı-satqılara aid olduqlarından vaxtaşırı seçmə (selektiv) tənzimlənmə kimi az əhəmiyyətli nəzarət vasitələrinə çevrilir.

Qısamüddətli vaxt intervallarında kredit-pul siyasətinin çərçivəsində olan **məhdudlaşdırıcı tədbirlərin təsirləri** aşağıdakılardan ibarətdir:

- ✓ faiz dərəcəsinin artması;
- ✓ qiymətlərin səviyyəsinin azalması;
- ✓ real istehsal həcmində səviyyəsinin azalması.

Lakin bu cür bahalı pul siyasəti inflyasiyanı məhdudlaşdırmaq üçün dəqiq ixracatın aşağı düşməsinə səbəb olar və bu, **ticarət kəsirinin artımı** deməkdir. Yəni yüksək inflyasiyalı pul siyasətində yüksək milli valyutaya artan tələbat və faiz dərəcələri baş verir, xaricdə milli valyuta dəyər artır, dəqiq ixracat və məcmu tələb azalır. Odur ki, inflyasiyanı yumuşaltmaq üçün aparılan bu cür siyasəti ticarət kəsirinin aradan qaldırılmasına ziddir. Monetar yanaşmada bazarlar kifayət qədər rəqibdirlər və bazarın rəqabət sistemi makroiqtisadi sabitliyin yüksək səviyyəsi təchiz olunur. Beləliklə, iqtisadiyyata hökumət müdaxiləsi yoxdursa, bazar sistemi əhəmiyyətli makro sabitliyi təmin edir. Monetaristlərdə dövlət idarəetməsini fərdi təşəbbüs kimi səmərəsiz, zərərli və iqtisadiyyatın sabitliyini pozan, tez-tez siyasi səhvlərə məruz qalan hesab edirlər. Monetarist **mübadilə tənliyi** (Fişer tənliyi) aşağıdakı şəkildə verilir:

$$M \times V = P \times Q.$$

Burada, M – pul kütləsi, V – pul dövriyyəsinin sürəti, P – orta qiymət, Q – xidmət və malların fiziki həcmi göstərir. Təbii səviyyəli fərziyyəyə görə iqtisadiyyat uzun müddətdə təbii işsizlik səviyyəsində də sabitdir. **Təbii səviyyəli fərziyyə** iki variantdan ibarətdir:

1. **Adaptiv gözləntilər nəzəriyyəsi**. Sadə adaptiv gözləntilər nəzəriyyəsinə görə insanlar gələcəyi yaxın keçmişdə olduğu kimi təsəvvür edir, firmalar, ötən ildəki kimi bu ildə də eyni inflyasiya tempini gözləyir. Adaptiv gözləntilər

nəzəriyyəsi məcmu təklif əyrisini istifadə etməyi tövsiyyə edir, yəni qısa zaman intervallarında və uzunmüddətli intervallarda müsbət istiqamətdə hərəkət edir. Beləliklə, adaptiv gözləntilər nəzəriyyəsi inflyasiyanın tənzimlənməsi baxımından qənaətbəxş hesab oluna bilsə də, müxtəlif səbəblərdən bu nəzəriyyə bir çox iqtisadçıları qane etmir.

2. **Səmərəli gözləntilər nəzəriyyəsi.** Bu nəzəriyyənin əsas müddəaları mal və istehsal amilləri bazarlarının yüksək rəqabətli olmasından ibarətdir və əmək haqqı dərəcələri, malların qiymətləri, istehsal amilləri istehsal və mübadilə sahələrindəki dəyişikliklərə çevik reaksiya verir. Yeni bazar vəziyyətinin təsiri altında istehlakçılar və biznesmenlər adekvat iqtisadi qərarlar verir, nəticədə malların və ehtiyatların qiymətləri dəyişir. İstehlakçıların, sahibkarların və istehsal amillərinin sahiblərinin belə reaksiyası sabitləşmə siyasətinin nəticələrini inkar edir.

Təklifə yönəldilən fiskal siyasət. Fiskal siyasət, xüsusilə vergi dəyişiklikləri, məcmu təchizatı da dəyişdirə bilər və bu, qiymət dəyişikliklərinə nisbətən təsir göstərə bilər. Daha aşağı vergilər isə vergilər ödənildikdən sonra gəlir səviyyəsini, eləcə də qənaəti artırır. Əmək vergilərinin azaldılması investisiya gəlirliliyini artırır. Azalan gəlir vergisi vergi ödənildikdən sonra əmək haqqının məbləğini artırır və nəticədə əmək stimulu artırır. Bu zaman, ənənəvi keynsçi yanaşmalar baxımından, vergi dərəcəsinin azaldılması vergi gəlirlərinin azalmasına gətirir ki, bu da büdcə kəsirini də artırır. Bu cür yanaşmada vergi dərəcələrinin azadılması elə təşkil edilə bilər ki, vergi gəlirlərinin artımı və kəsirlərin azaldılması təmin olunsun.

1.3 Antiinflyasiya siyasətində dünya təcrübəsi və onun Azərbaycana tətbiqi imkanları

İstənilən dövlətin əsas vəzifəsi həyata keçirdiyi **inflyasiyanın tənzimlənməsi istiqamətlərinin** və inflyasiya gözləmələrinin sabilliyinin sabitliyə inam yaratmaqdır. Əgər belə bir etibar qazanılsa hökumət cəmiyyətdə mövcud ictimai

fikri idarə etməklə, hətta zəruri ehtiyatların kifayət etmədiyi şəraitdə zəruri antiinflasiya məqsədlərinə nail ola bilər.

XX əsrdə dünya ölkələrində baş verən inflyasiyalara, xüsusən onun yüksək səviyyəli növünə, eləcə də hiperinflasiyaya qarşı mübarizədə naliyyətlər əldə olunması danılmazdır. Onlardan bəzilərinə diqqət yetirilməsi indi də vacibdir.

1913-cü ildən başlayaraq 1922-1923-cü illərdə hiper səviyyəyə çatan **Almaniya** inflyasiyasının 1924-cü ildə qarşısının alınmasında Schartın böyükrolu vardır.

Belə ki, 1923-cü ilin sonlarında, daha doğrusu, oktyabr ayında **rentenmark** adlı yeni valyuta buraxıldı və 1 rentenmark 1 trilyon kağız marka bərabər şəkildə elan edildi. Həmin anda yeni pul vəsaitinə ciddi məhdudiyyət qoyuldu və dövlət xərclərinin Mərkəzi Bankdan götürülən borc vasitəsilə maliyyələşdirilməsi prosesi dayandırılaraq, azaldıldı, 25% dövlət məmuru ixtisara salındı, 65 yaşdan yuxarı məşğul olanlar pensiyaya çıxarıldı. Məhz belə tədbirlər nəticəsində büdcə tarazlaşdırıldı və hiperinflasiyaya son qoyuldu.

Cədvəl 1.3.1.

Fransada 1948-ci ildəki inflyasiya boşluğu [1].

<i>Məcmu Təklif</i>	<i>Mlrd. Frank</i>	<i>Məcmu Tələb</i>	<i>Mlrd. Frank</i>
<i>Kənd Təsərrüfatı məhsulları</i>	1765	<i>İstimai xidmətlər</i>	552
<i>Sənaye məhsulları</i>	2212	<i>İctimai və xüsusi investisiyalar</i>	968
<i>Dövlət xidmətləri</i>	387	<i>Xüsusi istehlak xərcləri</i>	3379
<i>Digər xidmətlər</i>	271	<i>Məcmu tələb</i>	5259
<i>ÜDM</i>	4635	<i>Məcmu tələb artıq-lığı</i>	365
<i>İdxal</i>	437		
<i>İxrac</i>	178		
<i>Xarici pay</i>	259		
<i>Məcmutəklif</i>	4894		

Qeyd. Cədvəl [1] əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

İkinci dünya müharibəsində **Macarıstanda yarananən yüksək** tempə malik inflyasiya pul siyasəti aparılmaqla aradan qaldırıldı. 1946-cı ilin iyun ayında

burada dövriyyəyə əvvəlkinə nisbəti $1:1,3 \times 10^{20}$ şəkildə müəyyənləşdirilən təzə pul vahidi emissiya edildi.

İnflyasiya ilə müəyyən mübarizə təcrübəsi artıq toplanmışdır. Bu təcrübə keçən əsrin ortalarından sonra inkişaf etmiş dövlətlərdə qiymətlərin qalxmasından sonra yarandı. Bu düzdür ki, inflyasiyanın dərəcəsi qərb ölkələrində, ildə 10-15% olmaqla nisbətən cüzi idi, lakin bu dövlətlərin iqtisadi artımı yolunda mühüm maneəyə gətirib çıxartmışdır. Bu səbəbdən də 1970-80-ci illərdə iqtisadi inkişafı yüksəkolan dövlətlərdə inflyasiyanın tənzimlənməsi layihələri vüsət almağa başladı. Burada iqtisadiyyat monetrist nəzəriyyəsin əsasında qurulmuşdu və pul emissiyasıməhsuldar əməyi və ÜDM-in yüksəliş tempini qabaqlaya bilmirdi.

XX əsrin 70-ci illərinin energetika böhranlarından və **ABŞ** prezidenti Karterin inflyasiyaya qarşı "könüllü məhdudiyyətlər" proqramının iflasından sonra ABŞ-da, 1980-cı ildə inflyasiyanın illik səviyyəsi 18-20%-ə gəlib çıxmışdı. İnkişaf etmiş dövlətlərdə antiinflyasiya siyasətinin operativ gerçəkləşdirilməsi yolu kimi, ABŞ-ın həmin dövrdə prezidenti olan R.Reyqanın apardığı Reyqanomika siyasətinigöstərmək olar. 1980-cı ildə hakimiyyətə keçən Reyqan komandasının iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılması proqramında inflyasiyaya qarşı sərt pul və kreditlər üzrə siyasətin reallaşdırılması əsas götürülürdü. Vergiləriin dərəcəsini aşağı endirməklə istehsalinvestisiyalarını çoxaltdı, ÜDM-i həcmcə artırdı. Əməyin stimullaşdırılmasının genişləndirilməsi və vergi dərəcələrində əsaslı dəyişikliklər eyni anda reallaşdırıldı. Həmçinin, bu siyasətin əsasında səmərəsiz xərclərin azaldılması hesabına ABŞ dövlət büdcəsinin kəsirinin aşağı salınması dururdu. R.Reyqan, ilk növbədə, yüz minə qədər aparat işçiləri arasında ixtisarlar etdi. Sosial xərclər ixtisar edildi və nəticədə büdcə kəsiri aradan qaldırıldı. Bu, korporasiyalara məhsul istehsalı və istehsalın yenidən təchizatı üçün xeyli vəsait artımınaşərait yaranmışdır ki, nəticədə pulun yeni vahidinin dövriyyədəki sürəti və pulun dövriyyəyə buraxılmasına nəzarəttədbirləri qanunvericiliklə əsaslandırıldı. Sadalananlar müsbət nəticə verdi və 80-cı illərdəsonda inflyasiya lazımi səviyyəyə, ən azı illik 4-6%-ə kimi azalaraq, 1983-cü ildə 3-4%-ə endirildi.

İnflyasiyanın tənzimlənməsi zamanı təzəcə sənayeləşmiş dövlətlərdə əldə

olunmuş təcrübə maraqlıdır ki, buraya **Braziliya** da aid etmək olar. 90-cı illərin əvvəlində prezident F.Kollor inflyasiyanın götürülməsi istiqamətində, inflyasiya tənzimlənməsi tədbirlərinə istiqamətlənmiş təcili "Yeni Braziliya" adlı layihələr planını yeritdi. Burada məqsəd pulun dövriyyəsində pul kütləsi artıqlığından xilas olmaq idi. Bu halda, nəgə təzə pul 1:1 nisbətdə köhnə pul vahidi ilə əvəz olundu. O ki, qaldı digər pullara, onlar da bank hesablarında əvvəlki vahidlə bərabərləşdirildilər və depozitçilər vəsaitlərinin 25%-dən çox olmayan hissəsini almaq hüququna malik oldular. Ölkənin əsas Bankında toplanmış yerdə qalan əmanət vəsaitlərini sahibləri bu pulları bir il altı ay ərzində əldə edə bilməzdilər. Bu, banklardakı yığımlara ağır zərbə olsa da, pul sektorunun müdaxiləsinə kömək oldu.

Anonim əmanətlər siyasəti də maraqlıdır. Gəlir əldə etmək məqsədi ilə əmanət sahibləri belə pul vəsaitlərinin mənbələri barədə təsdiqləyici şəhadətnamə ilə müraciət edirdilər. Kölgə iqtisadiyyatında pul vəsaitlərinə nəzarətə bu siyasət əsaslı surətdə təsir göstərirdi. Bununla bərabər, Braziliyada dövlət orqanları banklarda yeni pul əmsalı ilə hər hansı məbləği olan hesab sahiblərinə vergi tətbiq etdilər.

Nəticədə Braziliya hökumətin bank əmanətlərinin dondurulmasına səbəb oldu və bir il yarım pul kütləsinin 80%-ə qədər dövriyyədən uzaqlaşdırıldı. Bununla da pul artıqlığı üzündən Braziliyada yaranan inflyasiyaya son qoyulmaqla iqtisadiyyat canlandırıldı. Amma Braziliya təcrübəsinə çox az hallarda təsadüf edilirdi.

Polşa da inflyasiyaya qarşı tədbirləri maraqlıdır. 1988-ci il inflyasiyası burada 85%-ə qalxmış, sonrakı ildə hətta 100%-ə çatmışdır. Polşada dövlət qurumları "şok terapiyası" tətbiq etməklə inflyasiya əleyhinə proqramı realizə etməyə başladı. Proqramda yer alan ümdə tədbirlər:

- Qiymətlərin sərbəstləşdirilməsi;
- Pulun "sərbəstləşdirilməsi" siyasəti;
- Əmək gəlirlərinin yüksəldilməsi üzərində nəzarət;
- İnflyasiyadan asılı şəkildə dəyişən əmək haqqının indeksləşdirilmə normativinin azaldılması.

Proqram tətbiq edilmədən əmək haqqının indeksləşdirilməsi 0,8% olduğu halda, keçən əsrin 90-cı ilində artıq - 0,2%-ə bərabərləşdi.

Polşa proqramı qoyduğu məqsədlərin hamısına varmasada, bəzi nəticələrə nail oldu. Qiymətlər hələ də artsa da, həmin dövrdə istehsalın tənəzzülü labüd oldu.

Postsovet ölkələri arasında pul və kredit siyasətində ən uğurlu addımı **Baltikyanı ölkələr** atmışlar. Həmin islahatlar arasında kəskinməliyyə-kredit siyasəti önəmli yer tuturdu. Həmin ölkələr tezliklə rubl məkanından çıxdılar. 1992-ci ilin mayında **Latviya** müəyyən zaman kəsiyi üçün valyuta olaraq rubla bərabərləşdirilən **rubli** dövriyyəyə çıxardı və o, iyun ayında vahid pul vəsaitinə çevrildi. 1993-cü ilin iyun ayında isə dövriyyəyə **latgəldi**. 1992-ci ildə **Litvada** isə 1992-ci ildə valyuta şəklində talon rublla eyni anda işləyirdi. 1993-cü ilin iyun ayında onu, 100:1 nisbətə **lit** əvəzlədi. Elə o ilin avqustunda xarici valyutanı işlənməsinə icazə verilmədi. **Estoniya** isə **kron** adlı milli valyutasını 1992-ci ilin yay aylarında emissiya etdi. O, alman markası ilə 8:1 nisbətə dövriyyəyə verildi və hal-hazırda da xeyli dönməli valyutadır. Pribaltika ölkələri həmçinin kəskin kredit və pul siyasətində islahatlar aparırdılar. Yəni, hər üç respublikada büdcənin xərcləri kəskin aşağı salınmaqla yanaşı, büdcə kəsirini valyuta artıqlığından yaranan inflyasiyanın köməyi ilə maliyyələşdirmirdilər, dövlət banklarında kreditlər məhdudlaşdırıldı, kreditləşmə kommersiya bazası üzərinə köçürüldü. Bunun nəticəsində 1993-cü ildə inflyasiya Latviya və Estoniyada 9 dəfədən 34%-ə, Litvada isə 11 dəfədən 2 dəfəyə endi. Növbəti illərdə isə inflyasiya fərqli formada idarə olunmuşdur.

Dövlətlərin hansısa iqtisadi siyasətdən digərinə keçməsinə səvq edən amillərdən biri də inflyasiyanın mənfi sosial-iqtisadi nəticələridir. Dövriyyədə pul kütləsinin qıtlığı və artıqlığı daim dövlət tərəfində tənzimlənən prosesdir. Hər hansı büdcə, pul və kredit, vergi islahatları, sabillik proqramları, gəlirlərin bölgüsünə nəzarət inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin ümdə tədbirlərindəndir.

İnflyasiyanı tənzimləmə siyasətini xarakterizə edərkən **üç cür yanaşma** ayırmaq olar. I. İndiki keynsçilərin təklif etdiyi **fəal surətdə büdcə**

siyasəti, yəni ölkə xərcləri və vergi ilə manevr: vergilər artırılır, xərclər azaldılır. Bu da öz ardınca tələbatı, son nəticədə isə inflyasiya sürətini azaldır. Amma investisiya qoyuluşunun məhdudlaşması istehsalı da məhdudlaşdırır və durğunluq yaradar. Onda qarşıya qoyulan məqsəddən uzaqlaşmaqla işsizlik kəmiyyətcə arta bilər.

Bunlardan başqa, tələbatın vüsət alması üçün tənəzzül vaxtı büdcə siyasəti üzrə tədbirlər görülür. Belə ki, tələbat kəmiyyətcə azaldıqca, büdcədə nəzərə çarpan kəsrin çoxalması şəraitində belə dövlət əsaslı investisiya vəsaiti qoyuluşu nəzərdə tutan proqramlar reallaşdırır, vergilər azalır. Hesab edilir ki, belə halda istehlak məhsulları və xidmətə olan tələbat daha çox şaxələnir. Ötən əsrin orta illəri ərzində bəzi hökumətlərin keçdiyi yola nəzər saldıqda görünür ki, büdcənin pul vəsaitlərinə yönələn tələbə maraq artdıqda inflyasiya sürətlənir.

“İqtisadi nəzəriyyənin monetarizm nümayəndələri **2-ci yanaşma** - tərəfdarları tərəfindən məsləhət görülür. İlk növbədə çevik və dolay yolla təsir göstərən kredit və pul tənzimlənməsi önə çəkilir. Bu növtənzimləməyə emissiyanı müəyyən edən, dövriyyədə pulun miqdarını və borc faiz dərəcələrini dəyişən MB nəzarət etmir”[11].

Bu yanaşmanın tərəfdarları belə hesab edirlər ki, ödəmə imkanlarını müəyyən çərçivəyə salmaq üçün dövlət inflyasiya əleyhinə işlər görməlidir. Bu səbəbdən təbii baş verən işsizliyin “süniləşdirilmiş” məşğulluqla şisirdilməsi və iqtisadi artımın stimullaşdırılması inflyasiyaya nəzarətin itirilməsinə doğru aparır.

Üçüncüsü – əsrin orta illərindən başlanaraq, artıq sərhədlərini aşan inflyasiyanı dayandırmaq uğrunda bəzi ölkə hökumətlərinin gəlirlər və malların dəyəri üzərində xüsusi siyasət növünü həyata keçirməsidir. Bu siyasət bazar qanunlarına yox, inzibətçilik qanunlarına əsaslanır.

İnflyasiyanın daha təcrübəli tənzimləyiciləri kimi **qərbi ölkələri** uzun və qısa müddətli tədbirlər siyasəti məqsədə müvafiq hesab edirlər.

Uzun müddətə reallaşdırılan siyasət, əvvəla, cəmiyyətin inflyasiya ehtimalını azaltmaqla cari tələbatını artırmağı yönəldilmiş tədbirləri diqtə edir. II dövlətin çəkdiyi xərclərin aşağı salınması və vergilərin artırılması nəticəsində

büdcədə kəsinqarşılanması istiqamətində görülən tədbirləri əks etdirir.III pul dövriyyəsində onun illik artımı sahəsində görülən elə tədbirlər ki, ilk növbədə inflyasiyanəzarətə imkan verən sərt limitləri müəyyənləşdirir. Dördüncüsü, xarici amillərin təsirinin zəiflədir.

Qısa müddətə reallaşdırılan siyasətdə inflyasiyaya üzrə temp müəyyən zaman çərçivəsində aşağı salınır. Məcmu tələbə toxunulmadan məcmu təklif vüsət aldığında reallaşdırılır. Odur ki, dövlət əsas istehsala əlavə xidmətlər və mal buraxan müəssisələrə güzəştlər verir. Onların mülkiyyətlərinin müəyyənqədərini özəlləşdirməyə imkanları var,beləliklə də büdcəyə daxil olan gəlirləri artırə bilərlər. O biri tərəfdən, büdcədəki kəsir məsələsini yüngülləşdirmək baxımından təzə yaranan şəxsi müəsisələrin çoxsaylı aksiyalarını satışə çıxarmaqlə tələb inflyasiyasını aşağı endirə bilər. Əhali maraqları baxımından inflyasiyanın tənzimlənməsi iqtisadiyyatda böyük itkilərə gətirər. İqtisadçılərin müəyyənleşdirmələrinə əsasən illik inflyasiyanın bir faiz düşməsi üçün işsizliyin təbii səviyyədən 2% yüksək olması labüddür. çünkü ÜMM olduğundan 5% azalır.

Ölkənin MB-i düzgün monitar siyasətin həyata keçirilməsinə bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində xüsusi əhəmiyyət verilir. Dünya təcrübəsinə əsasən MB monetar siyasəti üç istiqamətdə aparır. Bu halda, pul təklifinə nəzarət, faiz dərəcəsinə nəzarət bank krediti həcmələrinin səmərəleşdirilməsi istiqamətlərində inkişaf etdirilir.

Odur ki, dövlətdə aparılan bank sisteminin islahatlarına uyğun şəkildə daha yüksək uzunmüddətli faiz dərəcələrinədən başqa, hökumət tərəfindən pulə uzunmüddətli tələbin qarşısı alınmalıdır. Buna görə ki, tələb adətən uzunmüddətli faiz dərəcələrinin yüksək səviyyədə saxlanmasına gətirir. Yalnız, belə tədbir də, öz növbəsində, məzənnəni qaldırmaqlə şirkətlərin ixracatının qarşısına sədd çəkə bilər. Xarici vəsait ancaq o vaxt meydana gələ bilər ki, hökumət dünya bazarlarında mütəmadi olaraq öz valyutasını əmtəyə çevirməklə məzənnəni tarazlıqdan aşağı saxlayə bilsin. Hökumət bunu xeyli müddət edə bilmədiyindən, o, pul kütləsinin hədindən çox artımının uzunmüddətli mənbəyi deyildir.

Həmçinin, hökumətin borcluya çevrilməsi, pulun təklifini artırma bilər. Buna qarşı **dövlət bölməsində vəsaitlərin xalis tələbi (PSNCR)** istiqrazı satmaq sayəsində dövlət maliyyə əldə edə bilər. O, bankların məmnuniyyətlə əldə edə bildiyi və pulla bağlı təklifin yüksəlməsinə kömək edən veksellərə qarşı yönəlmişdir. Lakin əlavə istiqrazları satmaq üçün hökumət daha yüksək faiz dərəcələri təklif edə biləcəklər. Bu, özəl sektorda faiz dərəcələri üçün qarşısı alınmaz nəticəyə gətirəcəkdir. Sonda, dövlət borclanmaları özəl sahənin borclanmalarını, investisiyalarını çərçivəyə salacaqdır. Hökumət pul kütləsini azaltmaq və nəticədə maliyyə sıxışdırılmasının effektindən qaçmaq istəsə, onda o, buna müvafiq, PSNCR istiqrazlarını məhdudlaşdırmalıdır. **İngiltərədə** 1980-ci ildə nüfuzun yüksək nöqtəsini fəth edən monetar siyasətçilər təsdiqləyirlər ki, hökumət, özünün orta və uzunmüddətli kredit-pul taktikasının nüvəsində PSNCR-də azalmalar aparmaq lazımdır. Belə siyasət təkcə vergiləri artırmaqdansa dövlətin öz xərc vəsaitlərini azaltmasına gətirdiyi üçün deyil, olduğu üçün deyil, həmçinin iqtisadiyyatın ictimai sektoruna nisbətən özəlin çəkisini çoxaltmaq mənasında pul təklifində ixtisarlara aparmaq üçün arzuolunan təklifdir.

Həmçinin monetaristlər istehsalın və məşğulluğun uzunmüddətli yüksəlişininin mənşəyi kimi məhz özəl sektoru görürlər. **Böyük Britaniyada 1980-ci** ildə mühafizəkarların hökuməti tərəfindən yürüdülməyən uzunmüddətli maliyyə taktikası bu şəkildə tədbirləri gerçəkləşdirməyə çalışırdı. Pul şəklində vəsait artımı üçün məqsədli oriyentirləri müəyyən edərək hökumət eləcə də PSNCR ÜDM-ə nisbətən əks nəticə verdi.

Pul təklifi üzərində nəzarətə **dünya təcrübəsində** aşağıdakı iki yanaşma ölkəizin maliyyə sahəsində tənظیمlənmə yollarını da müəyyən edir: bank üzrə pula çevrilmə səviyyəsini dəyişməklə, nəticədə kredit formalaşır. Həm də bankların etibarlı və sağlam fəaliyyətinin təmin edilməsinə müvəffəq olmaq üçün onların zəruri həcmdə resurslara malik olması daha çox vacibdir. Etibarlı bank sisteminin formalaşması zəruriliyi isə manatın stabilləşməsinin nail olunması, rəsmi valyuta vəqızıl ehtiyatlarının azalmasına imkan verilməməsi, bank əmanətçilərinin

maraqlarının müdaifə olunması, eləcə də etibarlı hesablaşma sisteminin və kassa xidmətinin təşkili ilə şərtlənir.

Ölkəmizdə **pul tədavülü mexanizmini** formalaşdırarkən əsasən iqtisadi artımın təminatı üçün ölkə iqtisadiyyatına kifayət qədər və lazımi valyutada pulların təmin olmasını müəyyən etmək lazımdır. Odur ki, pul kütləsi artımının tənzimlənməsinin, maliyyə-pul sisteminin seçilməsi siyasətin ana xəttini təşkil etməlidir. Son illərin əsas makroiqtisadi göstəricilərinin dinamikası təhlilə görə iqtisadiyyatın tələbatına pul kütləsi həcmının uyğunluğu problemini həll etmədən iqtisadi artımın dayanıqlı olması problemini də sona qədər həll etmək mümkün deyildir. Lakinəmtəə-pul tarazlığının təmin edilməsi səbəbindən pul kütləsi həcmi bütün xidmət və əmtəələrin dəyərinə uyğun olmalıdır, yəni dövriyyədə xidmət və malların dəyərinə bərabər həcmində pul olmalıdır. Eləcə də pul kütləsi qiymətlərin artım tempinə uyğun nisbətlərdə artırılarsa, iqtisadi mexanizm sürətlə hiperinflasiya spiralına daxil olacaqdır. Lakin dövriyyədəki pulun həcmi artırılmadıqda aşağı inflasiya şəraitində istehsalın uzunmüddətli və dərin tənəzzülü baş verəcəkdir. Mərkəzi Bank dövriyyə üçün kifayət qədər lazım olan pul kütləsinin (miqdarının) düzgün müəyyən edilməsinə xüsusi əhəmiyyət verilir.

Dövriyyə üçün yetərli olan lazımi pul kütləsinin (miqdarının) pul tarazlığı düsturu aşağıdakı kimidir:

$$M=PY/V,$$

burada P- qiymət indeksi, Y- məhsul həcmi; V- dövriyyə sürətidir.

Pulun miqdar nəzəriyyəsinə, daha doğrusu, mübadilə tənliyinə görə pul kütləsi pulun dövriyyəsi sürətindən asılıdır: bütün digər bərabər şəraitlərdə (qiymətlərin səviyyəsi və ÜDM-in dəqiq həcmi) pulun dövriyyə sürəti nə qədər böyük olsa, illik ÜDM istehsalına xidmət üçün o qədər də az pul kütləsi lazım olacaqdır.

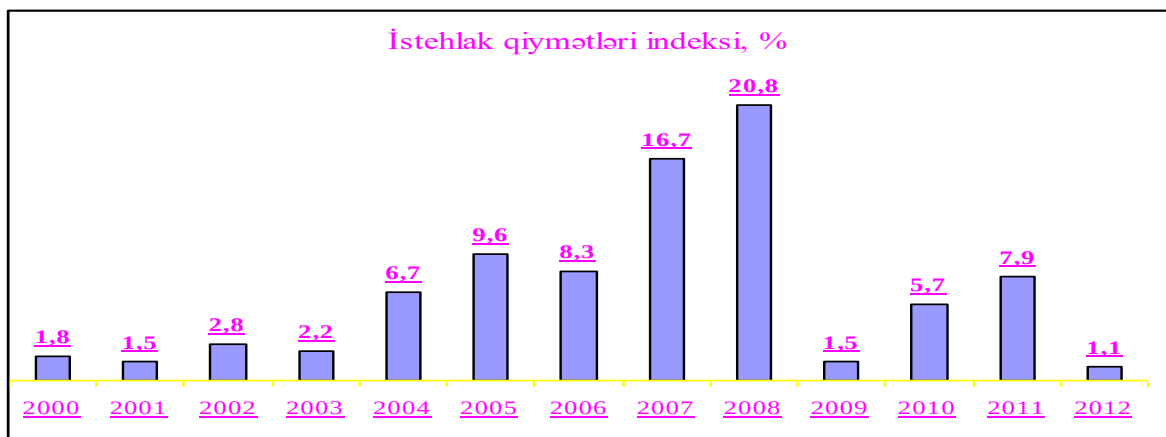
Dövriyyə sürəti bir ildə pul kütləsi dövrlərinin sayını göstərir və hər bir dövr gəlirlərinin xərclənməsinə xidmət edir. Buna görə də P. Samuelsonun fikrincə, pulun dövriyyə sürəti gəlirin dövretmə sürətini göstərir. Pulun dövriyyə sürəti maliyyə sistemindəki fasilələrdən, gələcək vərdiş, mülahizə, məqsədlərdən,

həmçinin müxtəlif təşkilat növləri və müxtəlif gəlirli əhali təbəqələri arasında pul kütləsinin bölüşdürülməsindən asılı şəkildə dəyişir. Pulun dövriyyə sürəti amillərinin çoxluğu və onların qarşılıqlı asılılığı haqqında iqtisadi ədəbiyyatda çoxlu mübahisələrə rast gəlinə də nəzərimizdə saxlamalıyıq ki, bu göstəricinin dinamikasına xeyli sayda təkcə obyektiv deyil, həmçinin, subyektiv amillər təsir göstərir. Beynəlxalq müqayisələrdə pulun dövriyyə sürəti müəyyən vaxt, məsələn, bir ildə pul vahidi ilə xidmət göstərilən transaksiyanın miqdarı (yəni ÜDM vahidinin miqdarı) şəklində təyin edilir. P.Samuelson ABŞ-ın 1939-1960-cı illərinin statistik məlumatları əsasında pulun dövriyyə sürətinin dinamikasını tədqiq edərək aşağıdakı nəticəyə gəlmişdir: “Tarix göstərir ki, uzun müddətdə, yəni pulun dövriyyə sürəti real gəlirin artımı həddində müəyyən qədər enməklə azaldıcı amil kimi özünü göstərir. Qısamüddətli dövrü tərəddüdlər ziddiyətli xarakter daşıyır. Çünki istehsalə uyğun olaraq real gəlirlər artdıqca uyğun olaraq, V də qısa müddətdə qalxır; istehsal azaldıqda isə V də enir”[3]. M.Fridmen öz tədqiqatlarında ABŞ üçün daha real olan pulun artım templərinə pul dövriyyəsi sürətinin müəyyən qədər azaldılması nöqteyi-nəzərindən yanaşmışdır. Onun fikrincə, pul kütləsinin orta illik artım tempi ABŞ və bəzi Qərbi Avropa dövlətlərində 4-5% cuvarında götürülməlidir. İqtisadçı alim konkret olaraq ABŞ üçün real ÜDM artımını 3%, pulun dövriyyə sürətinin bir qədər azaldılması təklifini irəli sürmüşdür [4]. Ölkəmizdə dövlət müdaxiləsi nəticəsində artan pul kütləsinin inflyasiya yaradan hissəsi 2005-ci ildə notlar vasitəsilə sterilizə edilmiş, habelə bank sisteminin qısamüddətli likvidliyinin tənzimlənməsində REPO əməliyyatlarından istifadə olunmuşdur. Nəticədə 2005-ci ildə pul bazası 7,5% yüksəlmişdir və bu, həmin ilin müvafiq göstəricisindən 30,8 faiz bəndi azdır. Eyni zamanda ölkəmizdə monetizasiya səviyyəsi (6,7%) iqtisadi təhlükəsizliyin beynəlxalq norma göstəricisindən 44,4 bənd aşağıdır. İnkişafı yüksək olan dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, pul kəmiyyətinin ÜDM-ə nisbətinin müvafiq təhlükəsizlik normativlərindən kəskin fərqlənməsi iqtisadiyyatda “ağır” halların formalaşma mənbəyinə çevrilir.

Azərbaycan MB-nin hesabatlarına görə, “uzunmüddətli pulların” bütün pul kütləsində (M3-də uzunmüddətli depozitlərin) payı, uzunmüddətli investisiya mənbəyi olaraq, 2003-cü ildə əvvəlki illə müqayisədə iki dəfədən də artıq yüksələrək 12,3%-ə çatmış, 2004-cü ildə 2003-cü ilə nisbətən 1,6 faiz bəndi yüksəlmişdir. Bu prosesləri sürətləndirən əsas amillərdən biri olmaqla əhalinin sosial durumunun tədricən yaxşılaşmasıdır. 2003-cü ildə əhalinin əmək haqqının orta aylıq kəmiyyətinin 21,4% və nominal dəyərdə pul gəlirləri isə 14,1% artması, bunların 2004-cü ildə 26,2% və 20,7%-ə bərabər olması pul kütləsinin yığım hissəsinin çox yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. 2004-cü il göstəriciləri ilə müqayisədə 2005-ci ildə əhalinin orta aylıq əmək haqqı 27,0%, pul gəlirləri 27,0%, hər nəfərə düşən pul gəlirləri isə 25,7% çoxalmışdır. Nəticədə, 2005-ci ildə hər nəfərə düşən pulun miqdarı artaraq 4,7 mln. manata çatmışdır. Bu, gündə, orta hesabla, 13 min manat, aya isə 392,2 mln manat, (2,7 dollar) düşməsinə səbəb olmuşdur. Beləliklə, inflyasiyanın səviyyəsi pul gəlirlərinin artım sürətindən 2,8 dəfə aşağı düşmüşdür.

Lakin məlumdur ki, əhalinin bütövlükdə pul gəlirlərinin alıcılıq qabiliyyətinin, dəyərinin azalmasında mövcud inflyasiya səviyyəsinin dəyişməsi başlıca rola malikdir.

Qrafik 1.3.1. [40].

Qeyd. Qrafik [40] əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Bu mənada inflyasiya səviyyəsinin yüksək olması həyat səviyyəsinə pis təsir göstərən amillərdən biri şəklində qiymətləndirilir. İstehlak bazarının təhlilinə görə 2004-cü ildən inflyasiya dərəcəsi tədricən artmış, 2007-2008-ci illər ərzində

ikirəqəmli olmaqla, müvafiq şəkildə, 16,7% və 20,8%-ə yüksəlmiş, 2012-ci ildə 1,1%-ə enmişdir (Qrafik 1.3.1).

Qeyd olunduğu kimi **iqtisadi tarazlığı** tənzimləmək üçün inflyasiyanın mövcudluğu və səviyyəsinin 3%-ə qədər yüksəlməsi, yəni idarəedilən səviyyədə iqtisadi inkişafa, eləcə də rəqabətqabiliyyətliliyə stimül verən hal hesab edilir. Araşdırılan dövr ərzində istehlak qiymətlərinin indeksi bu həddən yuxarıdır. İstehlak qiymətlərinin indeksi 2011-ci ildə qəbul edilən həddən 4,9 faiz bəndi çox (7,9) olduğundan əhalinin tələbatının ödənilmə səviyyəsini aşağı salmış, lakin 2012-ci ildə 1,1-ə enməsi pulun alıcılıq qabiliyyətini qaldırmışdır və bu, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə yaxşı təsir göstərmişdir. ÜDM hesablama qaydasından asılı olaraq xeyli təhrif edilə bilər. Xüsusən də müxtəlif ölkələr və məcmu məhsul baxımından daha çox fərq yaradır. Məsələn, alıcılıq qabiliyyəti paritetliyinə görə 2003-cü ildə Rusiyada ÜDM-in həcmi 1355,3 mlrd. dollar, valyuta məzənnəsi ilə nominal dəyərə görə isə 430,2 mlrd. dollar olmuşdur. Buna görə də alıcılıq qabiliyyəti paritetinə (AQP-yə) görə ÜDM 3,5 dəfə çoxdur [5]. **Çinin, Yaponiyanın, Sinqapurun, Tayvanın, Honkonqun** ÜDM-i cari mübadilə məzənnəsi ilə 5,8 trl. dollar olduğu halda, AQP-yə görə 10 trl. dollar olmuşdur [4].

Cədvəl 1.3.2. [47].

Həyat səviyyəsinə təsir göstərən makro-iqtisadi göstəricilər (mln. manat)

illər göstəricilər	2000	2005	2010	2011	2012	əvvəlki ilə nisbətən artım dinamikası, %					2000-ci ilə nisbətən 2010-cu ildə	2010-cu ilə nisbətən 2012- ci ildə
						2000	2005	2010	2011	2012		
I. nominal ÜDM	4718.1	12522.5	42465.0	52082.0	53995.0	112,6	146,8	116,7	125,3	103,7	146,8	127,2
son istehlak xərcləri	3753,8	6579,7	21336,1	24679,7	26984,6	106,4	130,0	116,0	115,7	109,3	130,0	126,5
ev təsərrüfatları istehlakı	2972,9	5210,5	16528,3	19216,0	21195,5	95,5	89,3	101,6	116,3	110,3	89,3	128,2
inflasiya səviyyəsi,%	2,2	9,6	5,7	7,9	1,1	-0,33	-0,38	1,6	2,2	-6,8	3,5	-4,6
istehlak multiplikatoru	0,78	8,3	2,08	4,0	5,4	57,7	37,7	380,3	192,3	135,0	37,7	259,6
əhalinin pul gəlirləri	3136,9	6394,2	22126,5	26861,9	30618,7	107,4	119,6	115,4	121,4	114,0	119,6	138,4
əhalinin pul xərcləri	2972,9	5532,6	16528,5	19216,0	21195,5	107,6	117,8	119,2	116,3	110,3	117,8	128,2
real ÜDM	4616,5	11425,6	39332,7	48268,8	53411,5	113,4	147,9	114,8	122,7	110,7	147,9	135,8
real son istehlak xərcləri	3672,9	6003,4	21042,5	22872,7	26690,1	107,1	113,1	114,0	108,7	116,7	113,1	126,8
əhalinin real pul gəlirləri	3069,4	5834,1	20979,8	24638,5	26537,4	110,8	140,5	104,9	117,4	110,8	140,5	126,5
əhalinin real pul xərcləri	2908,9	5048,0	16965,0	17552,4	18643,7	108,1	111,7	117,1	103,5	108,2	111,7	109,9
son istehlak xərclərinin ÜDM-də xüsusi çəkisi, %	79,6	52,5	53,5	47,4	50,0	-4,5	-16,2	-0,4	-6,1	2,6	-26,1	-3,5
ev təsərrüfatları istehlakının ÜDM-də xüsusi çəkisi, %	63,0	41,6	43,1	36,9	39,3	-3,0	-13,5	0,8	-6,2	2,4	-19,9	2,4
II. istehlakın gəlir nisbətində	0,81	0,23	1,12	0,95	0,96	54,3	37,7	2,7	5,6	3,6	37,7	32,4

multiplikativ effekti												
gəlirə görə istehlak dəyişməsinin multiplikativ effekti	1,19	1,77	0,88	1,05	1,04	33,8	79,1	157,1	148.4	141.0	73,9	118.2

Qeyd. Cədvəl[47] əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Tədqiqat zamanı, xüsusən, əhalinin pul gəlir və xərclərinin real ifadədə dəyərinin istehlak qiymətlərinin indeksinin, başqa sözlə, inflyasiyanın təsiri ilə qarşılıqlı asılı şəkildə dəyişmə meylində maraq doğurur.

Araşdırılan dövrün istehlak qiymətləri indeksinə (inflyasiya səviyyəsinə) nəzərən aparılmış hesablamalar əsasında təhlilə əsasən, ölkəmizdə əhalinin real pul gəlirləri 2000-ci ildə 67,5 mln. manat (2,2%), 2012-ci ildə 4081,3 mln. manat (13,3%) aşağı düşmüşdür (Cədvəl 2.1.1). Inflyasiyanın 2004-cü ildə ikirəqəmli, yəni 10,4% olması nəticəsində gəlirlər real dəyərdə nominal dəyərdən 503,6 mln. manat (9,6%), real xərclər isə 442,5 mln. manat (9,4%) aşağı düşmüşdür. Inflyasiya səviyyəsinin 2008-ci ildə daha çox, 20,8%-ə yüksəlməsi nəticəsində real gəlirlər 2923,6 mln. manat (17,2%), real xərclər isə 2287,2 mln. manat (17,2%) olmuş, son 2012-ci ildəki 1,1% inflyasiyanın təsiri nəticəsində real gəlirlər 1898,9 mln. manat (7,7%), real xərclər isə 1091,3 mln. manat (6,2%) azalmışdır.

2012-ci ildəki inflyasiyanın 86,1% artmasını nəzərə alsaq, ev təsərrüfatlarının nominal dəyərdə pul gəlirləri 144,2 manatdan real dəyərlə 136,4 manata (5,7%), nominal dəyərdə pul xərcləri isə 147,4 manatdan real dəyərlə 139,5 manata (5,4%) aşağı düşmüşdür [7].

Inflyasiyanın səviyyəsini nəzərə alaraq xərclərin gəlirlərdə payı **yaşayış dəyərikimi** qiymətləndirilir (Cədvəl 1.3.3).

Cədvəl 1.3.3.

Yaşayış dəyəri indeksi, [40].

	2001	2005	2010	2011	2012
pul gəlirləri (mln. manat)	3369,3	6394,2	22175,7	26861,9	30618,7
pul xərcləri (mln. manat)	3199,7	5532,6	17932,0	22 184,0	24 534,2
inflyasiya səviyyəsi, %	1,5	9,6	5,7	7,9	1,1
pul gəlirlərinin indeksi	1,074	1,196	1,154	1,211	1,140
pul xərclərinin indeksi	1,076	1,178	1,191	1,237	1,106
inflyasiya səviyyəsinin indeksi	0,682	0,923	1,461	1,386	0,861
gəlirin xərclərə görə indeksi	0,998	1,015	0,970	0,979	1,031
ümumiləşdirici indeks	0,681	0,937	1,417	1,357	0,889

Qeyd. Cədvəl [40] əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

2012-ci il inflyasiya səviyyəsinin indeksini (0,861) xərclərin indeksində nəzərə alsaq yaşayış dəyərinin ümumiləşdirici indeksi 0,889 olar. Başqa sözlə, hər vahid xərcin dəyəri 0,889 manata enmişdir. Bu göstəricinin 2001-ci ildəki 0,681 manatdan 2012-ci ildə 0,889 manata yüksəlməsi xərclərə görə yaşayış dəyərinin 0,208 manat aşağı düşməsinə göstərir. Inflyasiya səviyyəsinin orta illik 8,0%-ə qədər artması da həyat səviyyəsinin pisləşməsi amili kimi pul gəlirlərini real ifadədə aşağı salır. Bununla bağlı ölkə prezidenti bazar iqtisadiyyatına keçidin son dövrlərindən başlayaraq, həyat səviyyəsinin, o cümlədən pul gəlirlərinin inflyasiya hesabına azalmasına istiqamətində dövlət qurumları qarşısında təcili həllini tələb edən silsilə inflyasiyanın tənzimlənməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi istiqamətində təkliflər hazırlanıb rəhbərliyə təqdim olunmasını tapşırırmışdı [8]. Xüsusilə, ölkə Prezidenti İ.Əliyevin təsdiqlədiyi 31.05.2015 tarixli “Antiinflyasiya tədbirlərinin genişləndirilməsinə dair” Fərmanı MB qarşısına **aşağıdakı tapşırıqları** qoymuşdur:

- özünə məxsus notların satışının artırılması, qiymətli kağızlar bazarının genişləndirilməsi, dövriyyədəki pul kütləsi həcmnin tənzimlənməsi məqsədi ilə əlavə tədbirlərin görülməsi;
- xarici dövrəli valyutalarla müqayisədə manatın məzənnəsinin müəyyən edilməsi mexanizminin daha da yaxşılaşdırmaq istiqamətində zəruri tədbirlərin görülməsi;
- daşınmaz əmlak bazarına əhəlinin sərbəst pul kütləsinin yönəldilməsi və onların mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün ipoteka kreditlərinin hazırlanması və inkişafı üçün dövlət proqramının layihəsini hazırlayaraq, ölkə prezidentinə təqdim olunması;
- ticarət şəbəkələrində, eləcə də bütövlükdə ölkə daxili alqı-satqı əməliyyatının xarici valyutalarla aparılmasının qarşısının alınması üçün görülən həm inzibati, həm hüquqi və həm də təşkilati tədbirlər haqqında təkliflərin Respublikanın Vergilər Nazirliyi ilə birgə hazırlayaraq Prezidentə təqdim edilməsi [48].

Beləliklə, iqtisadi artım sürətinin ölkədə dayanıqlı olmasını təmin etməyin əsası ÜDM-in pul kütləsinin həcminə uyğunluğunun tənzimlənməsindən ibarətdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, dövriyyədəki pul kütləsinin həcmnin dəyişməsinə ani müddətdə reaksiya verən qiymətlərin nəzarətsiz yüksəlişi şəraitində pulun dövriyyə

sürətinin nizamlanması tədbirləri yalnız qısamüddətli fayda verə bilər. Yada salaq ki, iqtisadi artım təkcə tədiyəqabiliyyətli tələbatın təklif olunan əmtəəyə müvafiqliyi şəraitində mümkündür. Mütəmadi olaraq təklifin tələbatı qabaqlaması əmtəə təklifini sıfıra endirir.

Deməli, ölkədə pul kütləsi tənzimlənməsi və **maliyyə-pul sisteminin təhlükəsizliyinin** möhkəmləndirilməsi üçün pul tədavülünün normallaşdırılması, ölkə daxili qarşılıqlı ödəməmələrin “bağlanması”, mərkəzdə və yerlərdə faydalı və stabil fəaliyyət göstərən **kredit-hesablaşma bazasının** təşkili və iqtisadiyyatın monetizasiyası sahəsində uyğun tədbirlərin görülməsi zəruridir [9].

Digər tərəfdən, ölkədə yürüdülmən strateji əhəmiyyətli tənzimləyicilər lazəmi antiinflasiya effektini tezliklə, ani olaraq vermir. Dövlət inflasiyanın tənzimlənməsi məqsədi daşıyan quruluşa yenidənqurmaya başladığı halda, bu siyasətin həyata keçirilməsinin əvvəllərində məcmutələb və məcmu təklifin **inflasiya kəsiyi**, əksinə sürətlənə bilər, məs., yeni müəssisənin tikintiyə yönəltdiyi xərclər arta bilər və s.

II Fəsil. Azərbaycanda antiinflasiya siyasətinin mövcud vəziyyətinin sistemli təhlili və dəyərləri

2.1 Müstəqillik illərində Azərbaycanda həyata keçirilən antiinflasiya siyasəti

B.i.k. ilketapında ölkəmizdə maliyyə sahəsində kəskin siyasətin yürüdülməsi qarşıda problem şəklində dururdu. Odur ki, MB-nin təklifinə əsasən 1994-cü ilin sonlarında Azərbaycan rəhbərliyi bu istiqamətdə inflasiya əleyhinə siyasətə, daha doğrusu, mahiyyət etibarı ilə başladı. Bu siyasət mahiyyətə tədaviyə pul kütləsinin bütövlükdə həcmnin aşağı salınması, mərkəzi kredit ehtiyatlarının, həm həcmnin azaldılması (0-ra bərabərləşdirilməsi), həm də hesabat dərəcəsinin yüksəldilməsi qalxması sayəsində tələbin azalması və valyuta bazarlarında kredit emissiyasındakı qeyri-nizamlılığın aradan götürülməsində fəal tədbirlər həyata keçirilirdi. Bu siyasət çox keçmədən öz nəticəsini verməyə başladı və növbəti ilin əvvəllərində manat möhkəmləndi və ilin ortalarında nizamlanı və milli pul vahidinə çevrildi [10].

Manat 1995-ci ildə digər tam valyutaya nisbətən qiymətdən düşmüş, xüsusən də dollara nisbətə ciddi şəkildə azalmış, ildə cəmi 3-4% olmuşdur. Həm **dollara nisbətən manatın qiymətdən düşməsi** özünü göstərirdi, həm də əmtəəyə görə ucuzlaşdı. 1996-1998-ci illərdə rəhbərlik və MB dəyişikliyə səbəb ola bilməyən maliyyə-pul siyasəti əvvəlki şəkildə aparılırdı. Nəticədə xarici valyutaya görə manat dəyərini itirmiş, hətta bahalaşmışdı. Dünya valyuta birjasında 1996-cı ilin ilk aylarında 1 dollar 4450 manata dəyişdirilirsə, ilin sonunda azalmış və 4100 manata dəyişdirilmişdir. 1997-ci ildə bu, davamlı oldu və oktyabrın əvvəllərində birja qiymətinə görə 1 dollar 3900 manat təşkil etdi.

Dollara nisbətən manatın qalxması qiymət dinamikasına da təsir etmiş və onun artım sürətini aşağı salmışdı. 1995-ci ildə manat dəyişməz qaldı və ilboyu müəyyən çərçivədə qaldı. İllik defilyator 1996-cı ildə 1,25% olsa da, 1997-ci il 1,08% olmuşdur.

Ölkədə ilk dəfə, müəssisə və əhali üçün xarici valyutayla deyil, manat şəklində pul yığılı etmək effektiv olmuşdur. Dövlət siyasətini dəyişərək, növbəti dəfə, «baha manat» siyasətini «ucuz dollar» siyasətinə çevirmişdi [11]. Məlumdur ki, ucuzlaşaraq dollar müəyyən səviyyəni keçsə, öz çərçivəsindən qırağa daha da meyilli olar və

əksinə. Bir çox yerli iqtisadçıların fikrincə dollara görə manatın möhkəmlənməsi, nəticədə inflyasiyanın aşağı düşməsi xaraktercə eyni mahiyyət daşıyır. Amma, aydındır ki, monetar üsulla dollara nisbətən manatın möhkəmlənməsinin vacib nəticəsi şəkildə dollarla da, manatla da qiymətlər artmışdır. Nəticədə dünya bazarında qiymətlərin dollarla təklifi beynəlxalq əmtəə bazarında, xüsusən də sərhəd yanı ölkələrdə mövcud qiymətləri üstələdiyi halda təhlükəlidir. Yuxarıda göstərilən səviyyə qorxulu həddi ötdükdə ölkədə ənənəvi şəkildə istehsal edilən məhsulları da qıraqdan gətirmək sərfəlidir. Məs., 2000-ci illərdə İrandan almanın, Türkiyədən isə kartofun gətirilməsi daha rentabelli idi, nəinki yetişdirib yerli bazara çıxarmaq. Sürətli inflyasiya dövründə qiymətlər kəskin şəkildə enir, banklar özünə məxsus olmayan pullar hesabına “varlanmağa” başlayırdılar. Bu vaxt manatın tam dəyərdən düşməsinin qarşısını alacaq, çox asanlıqla əldə oluna bilən iri həcmli gəlir götürən təcrübəli və istedadlı biznesmenlər yarandı. Belə tədbirlərin reallaşması yalnız bank vasitəsi ilə olurdu. Biznesmenlər bu cür tədbirləri reallaşdıran qüvvəyə çevrildilər.

Xüsusilə də, yeni banklar əhali və müəssisələrə, demək olar ki, 20-30% depozit vəd edirdi. İllik inflyasiya 1800% olmaqla faizin qarşısını dəfələrlə çox alırdı. Vəsaiti əhalinin əlindən alınaraq yığılmalı və sabit qiymətli nəyəsə - möhkəm valyutaya, qiymətli əşyalara dəyişdirilməli və mütəmadi şəkildə satmalı inflyasiyaya nisbətən xeyli az olan depozitləri qaytarmalı idilər. Həmin ilin yayında əvvələ nisbətən manat stabilləşdikdə inflyasiya, nəinki əhalinin yığımını, həmçinin bankların Nizamnamə Fondunu (NF) da aradan götürmüşdü. İntensiv şəkildə yeni banklar təşkil edildiyi müstəqilliyin ilk dövrlərində rubl hələ də tədavüldə idi və onların əsas sərmayəsi kimi minimal NF 5 mln. Rubl idi. Hüquqi aktlara əsasən MB dövlət qurumu kimi onların minimum həddini müəyyənləşdirir. Çünki bankların müştərilərə təminatına dövlət nəzarət edir. Nəticədə əvvəl NF 10 mln. Rubl, sonralar 50 mln. rubl olmuşdur. İnflyasiya mövcud olduğundan manat stabilləşənə qədər minimal NF onun ekvivalenti 20000 dollar müəyyən edilmişdi. Bank fəaliyyətini təmin etmək baxımından Milli Bank, düzgün olaraq, minimumu tədricən artırmağa başladı. 1995-ci il oktyabr ayınadək Banklar Nizamnamə fondlarını 35000 dollar ekvivalentə çatdırmaq sərəncamı aldı. Sonrakı mərhələdə, gələn ilin əvvəli 50 000, iyul ayında –

150 000, oktyabrda – 200000 dollar, 1997-ci ilin əvvəli 300 000, oktyabrında – 800 000 dollar, 1998-ci ilin əvvəlində 1 mln., iyulunda 1,25 mln. dollar olmuşdur. Bu 3 il ərzində Milli Bank NF-in minimum həddini qaldıraraq 1999-cu ilin əvvəlində 1,5 mln., 2000-ci ildə 3 mln. 2002-ci ildə 5 mln. dollar təşkil etməli idi. Nazirlər Kabinetinin yığıncağında 1998-ci ildə bankın sayının 240-dan 84-ə düşdüyünü elan etdi. Onların Ümumi Nizamnamə Kapitalı (ÜNK) 6 aya 44 mlrd. manat çoxalmışdı.

Bundan başqa, kreditlər (xüsusən də əmtəə) verilməyə, eləcədə dövriyyədəki veksəl kreditləri daha da müasirləşdirilməyə, mütəmadi şəkildə vergidən azad olmalar aparılmağa, kommersiya bankları vasitəsi ilə büdcə kəsirinin aradan qaldırılmasına, energetika-yanacaq mallarının qiymətləri dondurulduğundan təbii inhisarçı qiymətlər mərkəzdən idarə olunmağa başlandı [12]. Bunlar hamısı, sözsüz ki, yaxşı nəticə verdi.

Ölkəmizin yürütdüyü siyasət, inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasəti, digər ölkələrin praktikası bu siyasətin müddətinin məqsədə uyğunluğunu göstərir. Uzun müddətə nəzərdə tutulan siyasət zamanı, əvvəla, dövlət əhalinin tələbatı artıran inflyasiya gözləmələrini sıfıra endirməlidir. Bu halda, inflyasiyanın tənzimlənməsini reallaşdıraraq, əhali arasında inam yaratmalı, qiymət liberallaşması, inhisara qarşı mübarizə aparma, gömrük nəzarətinin asanlaşdırılması, istehsalı həvəsləndirmə və s. Bu kimi tədbirlər vasitəsi ilə istehlakçı psixologiyasına təsir etməlidir. Digər tərəfdən, Milli Bankın büdcə kəsirini maliyyələşdirməsi inflyasiya yaratdığından dövlət xərclərinin aşağı salınması sayəsində vergi artımı azaldılmalıdır. Üçüncü bir tərəfdən, pul döriyyəsində, xüsusən də pul kütləsinin illik dəyərinin artımını ciddi şəkildə məhdudlaşdırmaq lazımdır ki, bu, inflyasiyanı nəzarətdə saxlamağa şərait yaradır. Inflyasiya sürətini müvəqqəti olaraq aşağı salmaq məqsədi ilə qısa müddətli siyasət həyata keçirilir. Bu halda tələbi genişləndirməklə yaxşı nəticə əldə etmək mümkün olur. Bunun üçün dövlət zəruri məhsul istehsalından başqa, əmtəə və xidmət müəssisələrinə də imtiyaz verir və onun mülkiyyətinin müəyyən hissəsini özəlləşdirmək hüququ vardır. Bununla da büdcə kəsiri məsələsini həll etmək olar, həmçinin təzə özəlləşdirilmiş müəssisələrin səhmləri satılaraq tələb inflyasiyasını aşağı salmaq olar.

Respublikamızda inflyasiyanın 2 tənzimləmə üsulu mövcuddur:

- Adaptasiya (inflyasiyaya uyğunlaşma) siyasəti yürütməklə;
- Antiinflyasiya siyasəti ilə inflyasiyanın ləğvi.

Birinci siyasətin həyata keçirilməsi zamanı ev təsərrüfatları, firmalar, dövlət kimi bazar subyektləri fəaliyyətləri zamanı inflyasiyanı pulun alıcılıq qabiliyyətinin düşməsi kimi nəzərə alırlar. Bu halda, onun yaranma mənbəyi nəzərdən qaçırılır [13].

İkinci siyasət bazar qüvvələrinə dövlət müdaxiləsinin minimallaşdırılması və inflyasiyanın tənzimlənməsi tədbirlərinin aparılmasını əks etdirir. Buraya qiymət azadlığı, valyuta məzənnəsinin qorunması, firma fəaliyyəti şəraitinin daxili bazarda, həmçinin beynəlxalq bazarda liberallaşması aiddir. Eləcə də bu siyasətə, mütəmadi şəkil almış dövlət borcunun və büdcəsi kəsirinin ləğvi məqsədi ilə dövlət mülkiyyətinin müəyyən hissəsi də satıla bilər. Belə siyasətdən digər ölkələr kimi Azərbaycan da istifadə edir.

Cədvəl 2.1.1.

1995-2015-ci il Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas göstəriciləri, mlyn. manat[40].

	1995	2000	2005	2010	2015
ÜDM	10669	4201,3	12522,5	42465,0	54352,1
Sənaye məhsulu	8856	3755,9	9308,8	27978,2	26369,4
Kəndtəsərrüfatı məhsulu	3567	517,4	1867,7	3968,1	5837,9
Xaricitarətdövriyyəsi, mlyn.ABŞ dolları	1215	447,5	8558,4	27960,8	20645,9
İxracın həcmi	547,4	256,5	4347,2	21360,2	11424,5
İdxalın həcmi	667,6	191	4211,2	6600,6	9221,4
Əhali gəlirləri	14781	13880	8063,6	25607,0	41738,6
İstehlakqiymətlərininindeksi, əvvəlki ilə nisbət	91,5	99,2	109,6	105,7	104,0

Qeyd. Cədvəl [40] əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

1998-ci ilin əvvəllərində beynəlxalq səviyyədə neftin özünün və neft məhsullarının qiymətləri lapdan aşağı endi, planda nəzərdə tutulmayan büdcə kəsri

baş verdi. Bu, büdcəyə böyük zərbə vurdu, gəlirlər 25% azaldı. 1998-ci ilin sonunda manat dollara görə düşərək 1dollar 4000 manatı keçmişdir. Manatın dollara görə dəyişməsinə təsirini aşağıdakı cədvəldən görmək olar (Cədvəl 2.1.1).

Həmin dövrdə bankların arxalana bildiyi ehtiyatlara tələb getdikcə çoxalırdı. 1996-cı ildən etibarən kredit-pul siyasətinin bir qədər yüngülləşdirmək mümkün olsaydı, hazırda manatın məzənnəsinin saxlanılması üçün az ehtiyatdan istifadə olunardı və dövlət daha çox ehtiyat qoruyar, iqtisadiyyat daha mülayim inflyasiya şəraitində işləməyə uyğunlaşardı [14].

Bu cür global məqsədə uzun müddətə nail olmaq olar. Tələbatın vüsət alması inflyasiyanın tənzimlənməsinə yönəldilən siyasətin daha çox möhkəmlənməsini labüd edir. Bu halda inflyasiya səviyyəsinin elə həddə, yəni 30-35% aralığında saxlanılması səmərəlidir ki, o, investisiya fəallığına maneə törədə bilməsin. Bu istiqamətdə qoyulan investisiyanın üç ünsürü – tələbat, istehsal istehlakı, ehtimallı tənzimləmə yönümündə aşağıdakı kompleks tədbirlər realizə edilməlidir.

1. Bu sahədə qiymət əleyhinə məqsədli şəkildə bilvasitə məhdudlaşdırma tədbirləri görülməlidir. Məs., qiymət qalxmasının tənzimlənməsində firma və şirkətlərdə qiymət intizamına əməl olunmasa və ona nəzarət mühüm əhəmiyyət kəsb edir;
2. Büdcədə yaranan kəsrin məhdudlaşdırılması və dövlət investisiya qoyuluşu dövlət büdcəsinin baza mədaxilinin artımı ilə paralel şəkildə aparılmalıdır;
3. İnflyasiyanı stimullaşdıran hal kimi vaxtı keçmiş debitor borclarının işiməsinə qarşı əks tədbirlər, sənayedə yaranan kapitalın dövrənini və veksellərdən geniş istifadənin inkişafına yardım edər;
4. İstehlak əmtəələrinin satıcında vasitəçi payını məhdudlaşdırmaq vacibdir.

Valyuta məzənnəsini stabilləşdirmə siyasətinə keçməzdən öncə məqsədə müvafiq formada “valyuta dəhlizi” saxlanılması daha zəruridir [15]. Nəticədə 2001-2005-ci illərdə ölkədə inflyasiya əleyhinə siyasətin son hədəfi təhlükəsizliyi sosial cəhətdən, ən çoxu 2% səviyyəni təmin etmək oldu. Bu problemlərin kökünü iqtisadiyyatda inflyasiyanı yaradan səbəblərin əsaslı surətdə azaldılması, qiymət tənəsüblüyündə dəyişkənliklər edilməsi, investisiya qoyuluşlarında, istehlak bazarında dərin islahatlar yürüdülməsi yolu ilə kəsmək olar.

2.2 Müasir dövrdə Azərbaycanda reallaşdırılan antiinflasiya siyasətinin başlıca istiqamətləri və xarakterik cəhətləri

İnflyasiya proseslərinin idarə edilməsi məqsədilə aparılan korrelyasiya-reqressiya tədqiqi və **ekonometrik mülahizə** göstərir ki, respublikamızda inflasiya proseslərinin gedişində **monetar amillər** daha passivdir. Axır zamanlar bu gedişdə xırda irəliləyişlər baş versə də qısa və orta müddətdə monetar amillərin təsiri aşağı olaraq qalacaqdır. Belə ki, bütün təsiredici amillərin tərkibində monetary amillərin xüsusi çəkisi 31%-dir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2006-cı ildə müvafiq göstərici 79% təşkil etmişdir. İlin sonlarında monetar amillərin fəallaşmasının əsas səbəbi pul kütləsinin keçən il göstəricilərini 15% artması olmuşdur ki, bu da əvvəlki dövrlə müqayisədə 6,7% çoxdur.

Korrelyasiya-reqressiya təhlilinin tətbiqi inflasiya proseslərində monetar və qeyri monetar amillərin rolunun real qiymətləndirilməsinə imkan verir. Milli Bank son zamanlar antiinflasiya siyasətini başlıca olaraq pul kütləsinin tənzimlənməsi və milli valyutanın **xarici təzyiqlərdən sığortalanması** istiqamətində qurmaqdadır. Pul kütləsinin tənzimlənməsinin kölgə iqtisadiyyatının nisbətən yüksək səviyyəsi və qiymətli kağızlar bazarının zəif inkişafı şəraitində aparılması Milli Bankın antiinflasiya istiqamətində fəaliyyətini çətinləşdirərək, onun nəticələrinin səmərəliliyini azaltmaqdadır. Bu **ekzogen amillərin** təsiri nəticəsində hökumətin apardığı tənzimləmə əməliyyatlarının gizli pul axınlarına təsirsiz qalması monetar tənzimləmə alətlərinin antiinflasiya effektini xeyli aşağı salır. Görülən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində neft gəlirləri hesabına əldə edilən valyuta gəlirlərinin **dövlət depozitləri** vasitəsilə sterilizəsi, yəni pul bazasının artan hissəsinin neytrallaşdırılması və gələcəkdə gözlənilən böyük neft pullarının idarə olunması istiqamətində təcrübə əldə etmək də mümkündür [16].

İnflyasiyanın **iki rəqəmli həddi** baş verdikdə manatın alıcılıq qabiliyyətinin azalması daha böyük rəqəmlərlə oluna bilər. Manatın möhkəmlənməsi ölkəyə neft dollarının axını ilə əlaqədardır. Belə bir şəraitdə ehtimal etmək olar ki, getdikcə manat möhkəmlənməkdə davam edəcəkdir. Nəzərə alsaq ki, ölkəmizin Mərkəzi Bankı

üzən məzənnə siyasəti aparır və bu isə manat-dollar münasibətlərinin tələb-təklifdən asılı olması deməkdir. Bu, ölkə iqtisadiyyatının maliyyə-fiskal intizamının möhkəmləndirilməsi, rəqabət qabiliyyətli əmtəələr üçün bazarların mövcudluğu, neftdən asılı olmayan məhsulların ticarəti sektorunun əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsi və maliyyə-kapital bazarının inkişafının sürətlənməsi nəticəsində makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması üçün mühüm amillər olacaqdır. **Maliyyə sabitliyinin** qorunması məqsədilə kapital bazasının möhkəmləndirilməsi davam etdirilməli, edilməlidir. Maliyyə xidmətlərinin yaratdığı imkanlardan istifadə üçün əhaliyə şərait yaradılması istiqamətində iri məşəblı tədbirlər davam etdirilməlidir.

Yüksək inflyasiya yalnız maliyyə sisteminə deyil, bütövlükdə cəmiyyətin iqtisadi sisteminə mənfi təsir göstərən, təhlükəli iqtisadi proseslərdən biridir. Bu gün inflyasiya praktiki olaraq bütün dünya ölkələrinin malik olduğu iqtisadiyyatda spesifik fəaliyyət göstərir. İnflyasiyanın yüksək həddi isə real xərclərin artmasına, yığımların dəyərsizləşməsinə, istehsalçıların yüksək məhsuldarlığının qarşısını ala bilər.

Belə bir vəziyyətdə inflyasiyanı yalnız monetar vasitələrlə nəzarətdə saxlamağın istənilən yolu iqtisadiyyatı iflic vəziyyətinə sala bildiyi üçün bəzi hallarda qeyri-monetar tədbirlərin də həyata keçirilməsi zəruridir. Bəzən tədqiq olunan ənənəvi təkliflər inflyasiya probleminin həlli üçün əsas ola bilməz. Bu problemin həllinə daha geniş istiqamətləri özündə birləşdirən **kompleks yanaşma** tələb olunur:

- monetar siyasətdən səmərəli istifadə etmək;
- kreditlərin istifadəsi üzərində nəzarəti gücləndirmək;
- tam əsaslandırılı bilməyən kapital qoyuluşlarının dayandırılması;
- monetar siyasətdən ehtiyatla istifadə;
- bəzi strateji sahələrin xammal və məhsullarla təmin edilməsini özündə birləşdirən birbaşa nəzarətin olması [17].

Hazırda, **kəmiyyət nəzəriyyəsinin**, az olsa da, öz əhəmiyyətini itirməsinə baxmayaraq, bəzən qiymətlərin ümumi səviyyəsinin dəyişməsi pul kütləsinin dəyişməsi ilə də müəyyən edilir. Qiymətlərin ümumi səviyyəsinin dəyişməsi əsas

etibarı ilə sahibkarların, istehlakçıların və hökumətin **məcmu xərclərinin** artmasına səbəb olur.

Yeganə pul siyasəti yürütmək nə dayanıqlı, nə də davamlı stabilliyə nail olmaq üçün yetərli deyil. O, bu yönümlü strategiyada yalnız yardımçı ola bilər. Çünki müasir cəmiyyətdə xərclərin həcmi **pul təklifinin** azaldılması və ya artırılması, kreditlərin genişləndirilməsi və ya əksinə azaldılması yolu ilə ciddi nəzarətdə saxlamaq konsepsiyasının tam reallaşması şübhə doğurur. Sərvətin bir tərəfdən daşınmaz əmlak və əmtəələr, digər tərəfdən isə pul kateqoriyasına bölünməsi nəzərə alsaq, onda sərvəti mülkiyyət hüquqları ilə xarakterizə etmək olar. Demək olar ki, bu zaman pulun keçid formasına malik olan likvid aktivlərin iri həcmi yaranır, hökumət borclarının artımı **likvid aktivləri** artırır, qısamüddətli hökumət öhdəlikləri isə pula çevrilməyə çox yaxın olmaqla bərabər əmanət depozitlərinin həcmi də artırmalı olur. Belə bir şəraitdə isə pulların miqdarına nəzarət etməklə xərclərin səviyyəsini nəzarətdə saxlamaq xeyli çətinləşir.

Pul təklifini mümkün qədər kəskin surətdə azaltmaqla, qısa zamanda inflyasiyaya son qoymaq olar. Lakin inflyasion inkişafda pulun miqdarının azaldılmasına qarşı mübarizə aparmaq ciddi problemlər yarada bilər.

Təcrübə göstərir ki, **milli gəlir** artıqda pul kütləsi də artır. Lakin sonuncunun artımı milli gəlirin artımına nisbətən daha sürətlə baş verir. Nəticədə gəlirə nisbətən pul kütləsinin miqdarı xeyli artmış olur [18].

Pulların neytrallığı nəzəriyyəsinə görə pul təklifi dəyişilməz qaldıqda pul gəlirləri də dəyişilməz olur. Eyni zamanda məhsuldarlığın yüksəldilməsi qiymətlərin aşağı düşməsinə səbəb olur. Bu da pulun kəmiyyət nəzəriyyəsinə uyğundur. Bu nəzəriyyəyə görə pulların miqdarının istənilən cür dəyişməsi məhsuldarlıqdan asılı olaraq qiymətlərin tez-tez dəyişilməsi ilə nəticələnən pul gəlirlərinin də dəyişilməsi ilə müşayiət olunur.

Miqdar nəzəriyyəsinə əsasən pulların miqdarının artması gəlirlərin də proporsional olaraq artmasına səbəb olmasına baxmayaraq, gəlirlərin artımı isə pulların miqdarını artırmadan baş verə bilmir.

Milli gəlirin artması mütləq olaraq pul təklifinin artması ilə əlaqədardır. Lakin pulların miqdarının artması pul gəlirlərinin səviyyəsinin yüksəlməsinə cüzi təsir göstərə bilər. Eyni zamanda, şəraitdən asılı olaraq pulların miqdarı milli gəlirə müxtəlif dərəcələrdə təsir göstərə bilər. Milli gəlirlə pulların miqdarı arasında mürəkkəb və şəraitdən asılı olaraq dəyişkən asılılıqdadırlar.

Fikrimizə, pul təklifinin müəyyən artımı olmayana qədər milli gəlirin səmərəli və uğurlu artımı baş verə bilmir. Pul kütləsinin artımı həm qiymətlərin ümumi səviyyəsinin yüksəlməsi, həm də məhsul buraxılışının həcmının artması ilə əlaqədar ola bilər. Təklifin qiymətlərin dinamikasından asılılığını nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, əgər pul gəlirləri real gəlirlərdən tez artmırsa, məşğulluğun genişlənməsi və məhsul istehsalının çoxalması ciddi maneələrlə qarşılaşmadan baş verə bilməz. Pul gəlirləri məhsul buraxılışına nisbətən sürətli artarsa vəziyyət daha da ağırlaşma bilər. Dəyişkən vəziyyətdən asılı olaraq pul gəlirlərinin real gəlirlərə nisbətən artım tempinin məşğulluğu və məhsuldarlığı təmin edən **optimal variantı** mövcuddur.

Fərdi investisiyaların sürətli genişlənməsi bir qayda olaraq dövrüyyəyə yeni pulların buraxılması hesabına maliyyələşdirilməlidir. Bu pullar bazara əmtəə və xidmətlərin alınması məqsədilə buraxıldığı üçün buna uyğun olaraq gəlir də artır ki, bu zaman istehlakın səviyyəsi müvəqqəti olaraq ləngiyir. Yeni, daha yüksək gəlir istehlakı çıxmaq şərti ilə investisiyaların yeni axınına imkan yaradır.

Xərclərin xalis artımı isə yeni pullar hesabına təmin ediləcəkdir. Beləliklə, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, fərdi investisiyaların və hökumət xərclərinin artımının səmərəliliyi pul təklifi artmayana qədər tam hesab edilə bilməz [19].

Təcrübə göstərir ki, **yeni məzənnə rejiminə** keçid zərurəti valyuta böhranı ilə əlaqədar meydana gəlir və tədricən həyata keçirilir. Çünki, burada mövcud məzənnə rejiminin qorunub saxlanması valyuta ehtiyatlarının həddən artıq tükənməsi təhlükəsi yaratmır. Valyuta bazarında xarici valyuta təklifinin tələbi üstələməsi şəraitində mövcud valyuta rejiminin saxlanması izafi pul ekspansiyasına gətirib çıxarır ki, bu da yüksək inflyasiyaya yol açma bilər. Bununla əlaqədar olaraq pul

kütləsinin inflyasion artımının qarşısını almaq yollarından biri kimi son vaxtlar daha **sərbəst məzənnə rejiminə** keçidi zəruri edir.

Ölkəyə küllü miqdarda valyuta gəlişi və onun dəyişdirilməsi, geniş fiskal siyasətinin realizəsi sayəsində iri həcmi müstəvisində dövriyyə pulları kapital inflyasiyasını digər inflyasiyatörədici amillərə nisbətən daha da çoxaldır. Axır vaxtlar qeyri-milli valyuta daha çox hasil edilməsi, banklarda pula çevrilmənin yüksəlməsi və sonda pulun ilkin bazası genişlənmişdir. “Belə ki, bir yandan pul bazasının çoxalması hesabına iqtisadi artımın müşahidə olunması, digər yandan inflyasiya meyllərinin möhkəmlənməsinə gətirib çıxarmışdır. Eyni andafaktiki ildə dövlət xərcləmələrinin kəskin yüksəlişi üzərində qurulan genişləndirilmiş fiskal siyasətin qabağa çəkilməsi bir yandan toplam tələbi stimullaşdırmaqla, digər yandan isə pul aqreqlərinin tempində artıma tərəf dəyişikliyi şərtləndirməklə inflyasiya yaradan ünsürləri fəallaşdırmış, onu yaşadan əsas amilləri möhkəmləndirmişdir.”[20].Tədqiqatlar göstərir ki, manatın əksər xarici valyutalara nisbətdə bahalaşması fonunda fiziki şəxslərin manatla əmanətlərinin artım tempi xarici valyuta ilə əmanətlərin artım tempini kəskin şəkildə üstələmişdir.

Fikrimizcə, **manatın alıcılıq qabiliyyəti** ilə başqa dönərli valyutalara nisbətən məzənnəsinin möhkəmlənməsi heç də eyni deyil. Manat **dönərli valyutalara** nisbətən məzənnəsinin möhkəmləndirsə də, il ərzində o, inflyasiya nəticəsində alıcılıq qabiliyyətini xeyli itirmişdir. Bu, həm ixracı stimullaşdırmaq aspektindən, həm də əhalinin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq baxımından səmərəli deyildir.

Manatın başqa valyutalara nisbətdə məzənnəsinin yüksəlməsi daxili istehsalda **məhsulların maya dəyərində** də təsirsiz keçmir. Çünki həmin məhsulun dünya bazarında rəqabət aparmaq imkanları zəifləyir [21].Belə olan halda yerli müəssisələrin ixrac qabiliyyətini müdafiə etmək üçün hökumətə milli valyutanın başqa dönərli valyutalara nisbətən məzənnəsinin azalmasına və eyni zamanda daxildə alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsinə çalışmaq lazımdır.

Mərkəzi Bankın valyuta bazarında alış-yönlü iştirakının əvvəlki ilə nisbətən

azalması **pul kütləsinin ekspansiv artımına** da əhəmiyyətli məhdudlaşdırıcı təsir göstərmişdir, yəni hazırda valyuta müdaxilələri tarazlaşdırılmış və dinamik qaydada aparılır ki, bu da aşağıdakı nəticəyə gəlməyə imkan yaradır:

- Monetar amillərin inflyasiyaya təsirinin nisbətən aşağı olmasını nəzərə almaq;

- İnflyasiyanın aşağı düşməsində sərt pul-kredit siyasətini davam etdirmək;

- Manatın revalvasiyası mühüm antiinflyasiya faktorudur;

- Daha yüksək inflyasiya revalvasiyaya nisbətən daha təhlükəlidir;

- İnflyasiya həm ixracatı, həm də daxili istehsalı birbaşa bahalaşdırmaq imkanına malikdir;

- Fiskal siyasət məcmu tələbin bütün komponentləri – istehlak, investisiya, ixrac üzrə pula tələbin artmasına şərait yaradır;

- Makroiqtisadi sabitliyin qorunması üçün pul emissiyasının məqbul həddi müəyyən edilməlidir. Milli valyutanın alıcılıq qabiliyyətinin artmasına nail olmaq;

- Dollarlaşma səviyyəsinin azalması məqsədi ilə daha ciddi tədbirlər görmək.

- Böyük həcmli xarici investisiyaların və xarici kreditlərin cəlb olunması valyuta bazarına təzyiqi daha da artırır;

- Fiskal ekspansiya manatın kursunun möhkəmlənməsini təmin edə bilər;

- Yüksək inflyasiya və devalvasiya şəraitində nominal dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə itirmiş milli valyutanın davamlı iqtisadi sabitlik şəraitində denominasiyası məqsədəmüvafiqdir [22].

Hazırda valyuta bazarında, **proqnozlaşdırılan iri həcmli valyuta təzyiqi şəraitində** manat məzənnəsinə arzuolunmaz təsirini sıfıra endirə bilmək üçün valyuta bazarında “təmizləmə” həyata keçirilməlidir. Məhz buna görə qiymətli kağızlar bazarının effektivliyi ondan ibarətdir ki, əhalinin əlində olan sərbəst pul kütləsi qiymətli kağızlara investisiya edilməklə inflyasiyanın qarşısı xeyli dərəcədə alınır. Digər tərəfdən, əsas amillərdən biri də odur ki, ölkəyə daxil olan pul vəsaitlərinin qonşu ölkələrin qiymətli kağızlar bazarına yerləşdirilməsi həyata keçirilsin.

Təcrübə göstərir ki, hər hansı bir ölkədə yüksək işsizlik şəraitində məcmu

xərclərin dəyişməsi qiymətlərin ümumi səviyyəsinə çox cüzi təsir göstərdiyi bir şəraitdə məhsul istehsalına isə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər [23]. Məşğulluğun səviyyəsi yüksək olan şəraitdə isə məcmu məsrəflərin artması qiymətlərin ümumi artımına səbəb olur. Belə halda inflyasiyanı nəzarətdə saxlamaq üçün məcmu xərcləri daimi nəzarətdə saxlamaq lazımdır.

Fikrimizcə, **rasionalaşdırma** və qiymətlər üzərində nəzarət tədbirləri digər əmtəələrə nisbətən ərzaq məhsullarının qiymətlərinin kəskin artmasının qarşısını qismən də olsa ala bilər.

Qiymətlərin artmasının qarşısını almaq üçün vergiyə cəlb etmənin elə bir proqramını işləyib hazırlamaq lazımdır ki, hətta nəzarətin zəif olduğu bir şəraitdə belə istehlak və fərdi xərclərin məhdudlaşdırılması ilə yanaşı qiymətlərin ümumi səviyyəsinin artımının qarşısını da ala bilsin. Vergiyə cəlb etmə ilə sahibkarlara və ayrı-ayrı fərdlərin gəlirlərinin azalması qiymətlərin səviyyəsinin artmasının qarşısını almaq üçün kifayət qədər güclü vasitə olmaqla yanaşı, eyni zamanda istehsalın genişləndirilməsini də məhdudlaşdırma bilər.

Məkan əlamətinə görə xarici amil olaraq dünya bazarında neftin emalı deyil, qiymətinin artması ilə idxal məhsullarının istehsal xərclərinin yüksəlməsi və daxili bazardakı artan tələbin bir hissəsinin bahalı idxal malları hesabına qarşılanmasından yaranır. Bu amilin perspektiv təsir dərəcəsini sürətlə artan neft gəlirləri fonunda manatın məzənnəsinin kəskin möhkəmlənməsi sayəsində idxal siyasətinin stimullaşması daha da artırır. İdxal tariflərinin aşağı salınması və təminatlı bazar statusunun yaranması bu amilin mövqeyini daha da möhkəmləndirə bilər. Bu baxımdan idxal inflyasiyasının perspektiv xarakter daşıyacağını nəzərdə saxlayaraq, onun təsirinin antiinflyasiya nöqtəyi-nəzərdən neytrallaşdırılması problemi yaxın gələcəyin gündəmində duran məsələlərdən hesab olunmalıdır. Məkan əlamətinə görə daxili olaraq, milli iqtisadiyyata dövlət vəsaitləri hesabına qoyulan investisiyaların həcmnin kəskin artması və strukturunun təkmil olmaması nəticəsində fəallaşmış. Məcmu tələbin stimullaşdırılmasına gətirib çıxaran bu amilin fəallaşması, ilk növbədə, dövlət büdcəsinin maliyyə vəsaitinin birbaşa investisiyaya çox istiqamətləndirilməsi, investisiya yönü dövlət zəmanətli xarici kredit qoyuluşlarının

genişlənməsi və neft fondunun büdcəsinin xərc hissəsinin artması hesabına baş verir. Ümumiyyətlə, müxtəlif mənbələrdən olan dövlət xərclərinin kəskin artımı hesabına genişləndirilmiş fiskal siyasət yaxın və orta müddətli dövrdə bu amilin inflyasiya təsirini daha təhlükəli həddə çatdırmaq imkanındadır.

Məkan əlamətinə görə **endogen** və həm də **ekzogen** amil olaraq, istehsal xərclərinin tərkibinə daxil olan məsrəflərin qiymətlərinin artması və strukturunun dəyişilməsi zamanı yaranır və dalğavari səciyyə daşıyır. Bu amil ikili təsir gücünə malikdir. Əvvəla, inflyasiya təsiri daha çox **psixoloji xarakter** daşıyır və qısa zaman müddətində şok yaratmaq effektinə malik olur. Daha sonra isə orta müddətli dövrdə fəaliyyət göstərən və bu zaman xərc elementi kimi maya dəyərində maddiləşmə səviyyəsindən asılı olaraq bir qrup məhsul və xidmətlər üzrə qiymət artımını şərtləndirir.

İqtisadi ekspansiya dedikdə ilk növbədə ölkənin iqtisadi təsir sferasının genişlənməsi, yayılması ölkənin iqtisadi fəaliyyəti ilə digər ölkələrin bazarlarının zəbt edilməsi, resurs mənbələrinin əlavə edilməsi vasitəsilə sıxışdırılması başa düşülür.

Fiskal ekspansiya ilə yanaşı xaricdən cəlb olunmuş investisiya vəsaitlərinin həddindən artıq axınları, dövlətin təminat verdiyi və vermədiyi ölkəyə kənardan gələn kreditlərin cəlbi ilə əlaqədar qısa müddətə hədəflənən kapitalı axını gümanı valyuta bazarında təzyiqi bir az da artırmaqla bərabər, manatın möhkəmləndirilməsini də şərtləndirə bilər.

III Fəsil. Qloballaşma şəraitində antiinflasiya siyasətinin reallaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1 Antiinflasiya siyasətinin reallaşmasının normativ-hüquqi bazası və təkmilləşdirilməsinin prioritetləri

Azərbaycan Prezidenti İ.Əliyev Nazirlər Kabinetinin 2006-cı ilin birinci yarısının sosial-iqtisadi yekunlarına həsr olunmuş iclasındakı yekun nitqində inflasiyanın tənzimlənməsi ilə əlaqədar qeyd edir ki, “bu barədə artıq müəyyən işlər görülsə də Azərbaycanın indiki durumunu və gələcək imkanlarını nəzərə alsaq, antiinflasiya tədbirləri daim aparılmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, 20 il ərzində Azərbaycanın xəzinəsinə ancaq neft-qaz müqavilələrindən 140 milyard dollar daxil olacaqdır. Belə olan halda, bizim iqtisadi siyasətimizin əsas prioritetlərindən biri də antiinflasiya tədbirlərinin möhkəmlənməsidir. Daim monitoring aparılmalıdır, bütün imkanlar səfərbər olunmalıdır ki, inflasiyanın artımına yol verməyək”.

İnflasiya ilə mübarizədə iqtisadiyyatın yenidən qurulması və onun bazar ehtiyaclarına uyğunlaşması və mövcud inhisarların tənzimlənməsi, eləcə də istehsal, bölgü və xidmətlər sektorunda rəqabəti stimullaşdırmaq baxımından böyük əhəmiyyəti vardır. Bu şərtlər altında qiymətlər və gəlirlər üzərində dövlət nəzarəti strukturları tərəfindən nəzarəti bərpa etmək, azad bazar qiymətlərindən istifadə zamanı material və maliyyə ehtiyatlarının güzəştli bölüşdürülməsi inflasiya ilə mübarizədə həlledici amilə çevrilir. Enerji qiymətlərinin tənzimlənməsinə, nəqliyyat və kommunal xidmətlərin, eləcə də sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin artırılmasının aradan qaldırılması prosesinə ehtiyac vardır.

İnflasiyanın maliyyə amilləri vergi toplanması problemi ilə bağlıdır. Odur ki, antiinflasiya siyasəti həyata keçirilərkən inflasiyanın tənzimlənmə mexanizmində vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət verilməlidir. Bu istiqamətdə aşağıdakı tənzimləmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi zəruridir:

- vergilərin sayının azaldılması;
- istehsal xərcini stimullaşdırmaq üçün qiymətlərin artırılmasına və vergi ödənişlərinə yenidən baxılması;

- Sosial Sığorta Fondunun, Məşğulluq Fondunun, pensiya fondunun fəaliyyətləri, torpaq vergisinin, əmlak vergisinin və d. tənzimlənməsi yollarının təkmilləşdirilməsi;

- vergi üsullarına dəyişikliklərin edilməsi;

- sənaye və milli iqtisadiyyatın sahələri üzrə dövlət borcunun aradan qaldırılması.

İdxalı əvəzləyən sənayenin inkişafına inflyasiyanın **xarici təsir amillərinin** neytrallaşdırılması baxımından vergi vəzifələrinin yerinə yetirilməsi labüddür. Bu istiqamətdə görülməli işlərə iqtisadiyyatın məzənnə, qiymətlər, qlobal bazarlar kimi xarici təsir amillərindən asılılığının aradan qaldırılması da aid edilir [26].

Antiinflyasiya siyasətinin ən mühüm istiqamətlərindən biri də daha inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsi əsasında **valyuta və maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi**, eləcə də valyuta məzənnəsinin formalaşması mexanizminin təkmilləşdirilməsidir.

İnflyasiya dünya iqtisadiyyatının ən təhlükəli problemlərindən biridir. O, ən kiçik təmasdan belə asanlıqla digər ölkələrə yoluxmaq imkanına malikdir. Hazırda qloballaşma şəraitində, Avropa Birliyi kimi ittifaqların meydana gəldiyi dövrdə ölkələr öz iqtisadiyyatları ilə bir-birilə çox sıx bağlanır, bir-birindən qarşılıqlı asılılıqda inkişaf edirlər. Onların hər hansı birində tarazlığın pozulması digərinə də müəyyən dərəcədə təsir göstərir [27]. Qloballaşma dövründə ölkələr beynəlxalq əmək bölgüsü nəticəsində bu və ya digər məhsul istehsalı üzrə ixtisaslaşır. Bununla da hər hansı bir ölkədə bir məhsulun istehsalı daha az xərclə, lakin yüksək keyfiyyətlə başa gəlir və başqa dövlət həmin məhsulu idxal etdiyindən o dövlətdən qismən asılı olur. Birinci ölkədə məhsulun qiymətinin artması, inflyasiyanın güclənməsi idxal olunan məhsul vasitəsi ilə bu ölkəyə də keçir və bu proses çox sürətlə yayılır [28]. Bu baxımdan inflyasiyanı cilovlamaq üçün **ixracat və idxalın eyni quruluşda balanslaşdırılması** böyük əhəmiyyət kəsb edə bilər. Bütün bunlar dünya iqtisadiyyatının ayrı-ayrı hissələri olan dövlətlərdən səylərini birləşdirməyi və inflyasiya probleminin daim diqqət mərkəzində saxlamağı tələb edir, belə ki:

a) hazırda inflyasiya maliyyəyə, pul və iqtisadi sistemə neqativ təsir göstərən ən

təhlükəli hallardan biridir. İnflyasiyanın yaranma səbəbləri isə hər bir ölkədə müxtəlifdir;

b) xarakter və sürətinə görə inflyasiya müxtəlif olur: sürünən, sürətli, hiper, tələb və təklif inflyasiyası, gözlənilən, gözlənilməyən, açıq, balanslaşdırılmış və balanslaşdırılmamış inflyasiya. Mahiyyətə isə eynidir;

c) bazar iqtisadiyyatlı inkişaf etmiş ölkələrdə inflyasiyaya təsərrüfatın ayrılmaz hissəsi kimi baxıldığından və onun geniş şəkildə məhdudlaşdırıcı və tənzimləmə metodları həyata keçirildiyindən çox böyük təhlükə törətmir.

İnflyasiyanın idarə edilməsi **pul-kredit** və bütünlükdə iqtisadi siyasətin ən vacib problemidir. Postsovet ölkələrində pul-kredit tənzimləmə metodu iqtisadi problemlərin praktiki həlli baxımından xeyli dərəcədə üstünlük təşkil etmişdir.

Hər bir ölkə inflyasiyanı aradan qaldırmaq tədbirlərini özü seçir. Ölkəmizdə inflyasiya nəinki neft iqtisadiyyatının düşməsi, həm də **büdcə kəsri** ilə əlaqədardır. Deməli, antiinflyasiya siyasətinin aparılmasında əsas rollardan birini **pul nəzarətini** həyata keçirməklə mərkəzi banklar oynayır. Banklar diqqəti yalnız inflyasiyanın azalmasına deyil, həm də iqtisadiyyatın daha tarazlı və sabit inkişafına, onun strukturunun təkmilləşdirilməsinə nail olmaq məqsədi ilə **inflyasiya təzyiqinin** artmasına, eyni zamanda pul komponentlərinin yüksək artım tempinə səbəb olduğundan, dövriyyədə olan pulun məbləğini azaltmaqla inflyasiya dərəcəsini aşağı salmaq və pul limitini yumşaltmaq mümkündür.

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən, inflyasiyanın qarşısının alınması və onun tənzimlənməsi üsullarından biri kim **kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinə** dövlət dəstəyi çıxış edir. Bu baxımdan bankın ən əhəmiyyətli strateji məqsədi investisiya kreditləri olmalıdır.

Eləcə də ölkədəki iqtisadi-siyasi sabitliyə əsasən **əhəlinin inflyasiya gözləntilərinin** artırılması inflyasiya qarşı mübarizədə mühüm rol oynaya bilər. Belə ki, yüksək templi inflyasiya müəssisələrin stabiləşdirilməsinə, maliyyə sahələrinə, ölkənin iqtisadi inkişafına təsir etməklə yanaşı, əhaliyə, onun dövlətə olan inamına da mənfi təsir göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, inflyasiya çox vaxt **dövlətin hər-hansı fəaliyyəti**

sayəsində də meydana gələ bilər, məs., dövlət siyasətinin dəyişməsi, müharibələr və kəskin çevrilişlərin yaranması halları baş verdikdə inflyasiya qaçılmaz olur. Deməli, antiinflyasiya siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi bazar münasibətlərinin və mövcud qanunvericiliyin qeyri-şərtsiz həyata keçirilməsinin bütün aspektlərini tənzimləyən qaydaların, normativ aktların və normaların inkişafı ilə mümkündür [29].

Qloballaşma şəraitində dünya iqtisadiyyatı qarşısında duran əsas problemlərə, maliyyə böhranı, inflyasiya, işsizlik, ətraf mühitin mühafizəsi, inhisarçılığın qarşısının alınması və s. aid edilsə də, bu problemlərin ən təhlükəlisi və ağır sosial-iqtisadi nəticələrə gətirəni inflyasiya prosesi olduğundan ölkəmizdə antiinflyasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında **Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31 may 2005-ci il tarixli 242 sayılı Fərmanının** I maddəsinin 2-ci bəndində göstərilən maliyyə bazarının konyukturunu və inflyasiya səviyyəsini nəzərə alaraq qısa, orta və uzunmüddətli dövlət istiqraz vərəqələrinin, dövlət daxili uduşlu istiqraz vərəqələrinin və digər qiymətli kağızların buraxılışının təşkil edilməsi hazırda antiinflyasiya tədbirlərinin əsas hüquqi normativlərindən biri kimi çıxış edir [48].

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının normativ xarakterli aktlarının reyestrində qeydiyyatdan keçmiş normativ sənədlər Toplusunun “Korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqinə dair metodoloji tövsiyələr” adlı 6-cı maddəsinin 1-ci, “Maliyyə İdarəetməsi və Hesabatları Standartı” bəndi inflyasiyanın tənzimləyici normativlərindən biri kimi qeyd edir ki, əsaslı xərclərin cəmi səhmdar kapitalına nisbəti əmsalı bankların öz səhmdar kapitalından necə istifadə etməsini təsvir edir. Yüksək inflyasiya ilə əlaqədar mülkiyyətin qiyməti sürətlə artdığından banklar daşınmaz əmlaka daha az investisiya qoymağa başlayır. Belə ki, daşınmaz əmlak böhranı yarandıqda, banklar və xüsusilə sığorta şirkətləri küllü miqdarda vəsait itirir. Mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsini təmin etmək məqsədi ilə dövlət tərəfindən müəyyən konvensiyaların, qanunların, normativlərin, qaydaların, normaların, bəyənnamələrin, nizamnamələrin, xartiyaların, hüquqi aktların və digər qanunverici sənədlərin qəbul edilməsinin zəruriliyini nəzərə alaraq ölkəmizdə müxtəlif növlü inflyasiyanın tənzimlənməsi haqqında qanunvericiliklər qəbul edilmişdir [30].

23 yanvar 2007-ci ildə **“AR müvəkkil banklarının açıq valyuta şəklində mövqeyi limitlərinin tənzimlənməsi və müəyyən edilməsi Qaydaları”** müəyyən olundu. Mütəmadi olaraq, iqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq, yenilənən **Qaydalara 17 dekabr 2008-ci ildə və 15 aprel 2010-cu ildə Əlavə və dəyişikliklər** edildi. Qaydalarda verilən ümumi müddəalardan biri - **1.3.12. sayılı “Struktur valyuta mövqeyi” maddəsi** inflyasiyanın və valyuta risklərinin bankın kapitalına təsirini minimallaşdırmaq məqsədilə qəbul edilmiş uzunmüddətli valyuta mövqelərini əks etdirir. Bu cür mövqeyə **bankların xaricdətörəmə müəssisələr təsis etməsi**, səhmlərini xarici valyutada emissiya edərək yerləşdirməsi və möhtəkirlik xarakterinə malik olmayan digər əməliyyatlar üzrə açılmış mövqeləri aid edilə bilər.

Məlumdur ki, sosial cəmiyyət **maddi tələbatla yanaşı mənəvi tələbatın** da ödənilməsinə, tənzimlənməsinə tələb edir. Bu istiqamətdə müəyyən səbəblərdən, o cümlədən mal və xidmət qiymətlərinin dəyişiklikləri üzündən, təmin olunmadıqda şüurlu insanın sıxıntı, sarsıntı keçirməsi də təbiidir. Bu mənada biznes fəaliyyəti zamanı inflyasiya gözləntilərinin öncədən nəzərə alınması, proqnozlaşdırılması fəaliyyətin sonda uğurlu olmasına əsaslı təsir edir. Bu istiqamətdə görülmə tədbirlərdən biri kimi bankların vəsaitlərinin qorunmasını tənzimləmək məqsədi ilə normativ hüquqi sənəddə qeyd edilən qaydalardan biri kimi **“Bankların likvidliyinin idarə olunması barəsində Qaydalar”ın 5.7 sayılı “Stress-test və ssenarilərin təhlili” bəndində** göstərilir ki, hər ay bankın likvidlik mövqeyinin səmərəli proqnozu məqsədi güdən **stres-test** keçirilməlidir. Bu halda aktiv və öhdəliklərə təsir edən aşağıdakı fərziyyələr müəyyənləşdirilir:

- faiz dərəcəsinin dəyişməsi;
- inflyasiya dərəcəsinin dəyişməsi;
- valyuta məzənnəsinin kəskin dəyişməsi.

Yeni iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin prinsiplərinin nəzəri və tarixi cəhətdən müvafiq inkişaf prosesindən keçmişdir. Öncül şərtlərdən biri dövlətin tərəfindən qəbul olunan hüquqi normativlərin əsaslı iqtisadi prinsiplərə, qaydalara əsaslanması və ona əks olmaması təşkil edir. Bu istiqamətdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin xüsusi metodları mövcuddur:

I. Normativ metodlar. Dövlət normalar təyin və müəyyən etmək üçün normativlər hazırlayır və tənzimləmə prosesində onu əsas kimi götürür. Məs., minimum əmək haqqı norma kimi götürülür, onun əsasında digər əmək haqqları müəyyən olunur.

II. Qanunverici və normativ-hüquqi metodlar. Hüquqi normativlər hər hansı predmetin müəyyən hala gətirilməsi üçün labüd olan üsulları və zamanı müəyyənləşdirir.

Tənzimləmə siyasətini səmərəli surətdə gerçəkləşdirmək üçün xüsusilə də Maliyyə Nazirliyi, Mərkəzi Bankın fəaliyyəti bu cür normativ-hüquqi sənədlər vasitəsilə uzlaşdırılmalı, **idarə olunmayan inflyasiyanın** aradan qaldırılmasının mütəmadi şəkildə təminatı üçün **sərt siyasət** yürüdülməlidir. Bu cür siyasətin yaranması zamanı yalnız fəaliyyət istiqamətləri yox, normativ aktlardan istifadə edərək zaman kəsiyini də aydınlaşdırmalıdır[31].

Dövlətin antiinflyasiya siyasətinin strukturu onun taktikası və strategiyası təşkil edir. Bu baxımdan, onun müəyyən müddətdən sonra səmərə gətirə bilən radikal tədbirlər **strategiyası** və qiymət dinamikasını sürətlə stabilləşdirmək qabiliyyətinə malik olan “birdəfəlik akt”a əsaslanan **taktikası** olmalıdır. Bu istiqamətdə aşağıdakılar **antiinflyasiya strategiyasının komponentləri** sayılır:

- inflyasiya gözləmələrinin ləğv edilməsi;
- pul aqreqatlarının, ya da valyuta kursunun və ya inflyasiyanın hədəflənməsi siyasəti yürütmə;
- büdcədə yaranan kəsinin tam ləğvi, ya da etaplarla aradan götürülməsi;
- iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması;
- iqtisadiyyatın inhisarsızlaşdırılması.

Bu baxımdan birbaşa (inzibati) tənzimləmə metodları inzibati amirlik qaydasında tənzimləmə metodudur. Dolayı (iqtisadi) metodlar iqtisadi tənzimləmə metodları olmaqla vəhdət halında tətbiqi edilir.

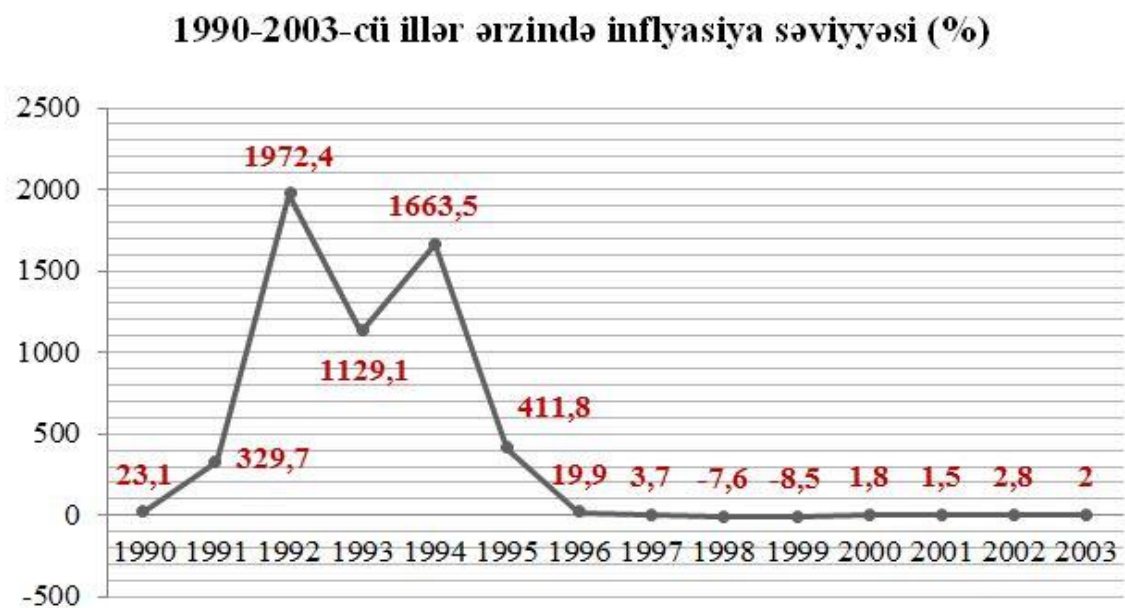
İnzibati metodların tətbiqi aşağıdakı hallarda qaçılmaz olur:

- bazar proseslərinin iqtisadi tənzimləyiciləri səmərə vermədikdə;
- normativ və standartların tərtibi və onlara dövlət nəzarəti təmini zamanı;

- beynəlxalq əlaqələrdə milli maraqların qorunmasının təmini məqsədilə.

Aparılan təhlilə əsasən belə qənaətə gəlmək olur ki, bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə həyata keçirilən islahatlara baxmayaraq, bank sektorunda gözlənilən əsaslı islahatlar baş verməmişdir. Fiziki şəxslərin sığortası yönündə əsaslı proyektlər reallaşdırılmamış, bank xidmətində uzun müddəti nəzərdə tutan kreditləşməyə maraq yaradılmasında radikal dəyişikliklər olmamış, təkcə pul kütləsi “şişmişdir”(Cədvəl 3.1.1).

Qrafik 3.1.1. [47].

Qeyd. Qrafik [47] əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Lakin bu yönümdə sıçrayışlar 2003-cü ildən başlayaraq sezilməkdədir. Mərkəzi Bank sərt pul siyasəti aparmaqla iqtisadiyyata təsir edə bilmişdir. Cədvəl 3.1.1-də verildiyi kimi **icbari resurs normalarının** 9,7% olması müqabilində, 2008-ci ilin ortaları üçün 16%-də qərarlaşmışdır.

2008-ci ilin sonlarından başlayaraq Mərkəzi Bank siyasətini yumşaldı. İnflyasiya amillərinə nəzarətin gücləndirilməsi **xəbərdarlıq rejimində tənzimləməni** bir daha tələb etdi. Ölkənin tələbatındakı vəziyyəti və xarici təsir edici amillər əsasında ölkənin əsas bankı 2011-ci ildə pul siyasətini mandatı daxilində inflyasiya əleyhinə mübarizə xarakterli etdi. Həyata keçirilən tədbirlərin davamı olaraq, dollarlaşma səviyyəsinin azaldılması, habelə bank sektorunda maliyyə sabitliyinin

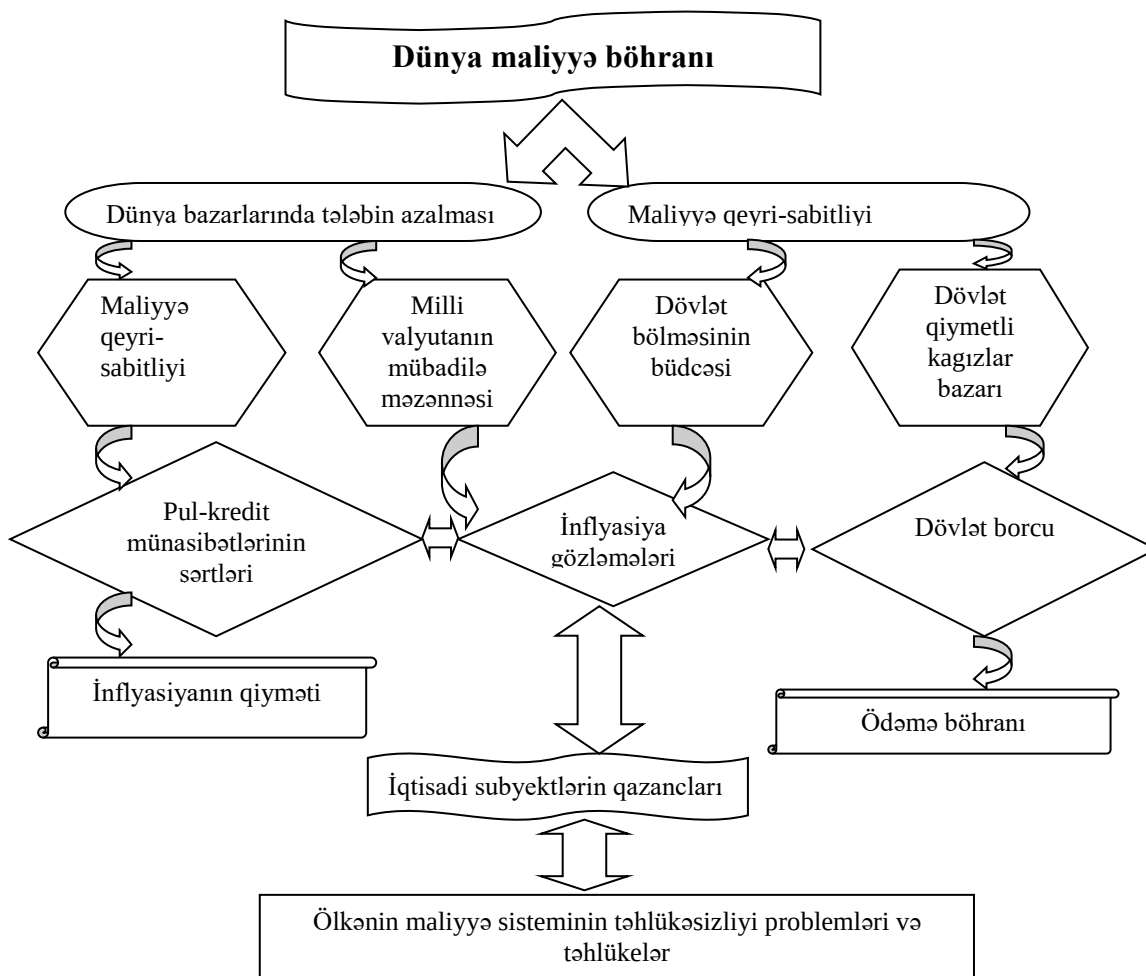
gücləndirilməsi məqsədilə **Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin** 03 mart 2016-cı il tarixli qərarı ilə banklar tərəfindən xarici valyutada cəlb edilmiş öhdəliklər üzrə məcburi ehtiyat norması 0.5%-dən 1%-ə yüksəldilmiş, qeyri-rezident maliyyə sektoru qarşısında öhdəliklər və beynəlxalq maliyyə institutları ilə hesablaşmalar üzrə məcburi ehtiyat norması isə 0.5%-dən 0%-ə endirilmişdir. Milli valyutada, həmçinin qiymətli metallarda cəlb edilmiş öhdəliklər üzrə isə məcburi ehtiyat norması dəyişməz saxlanılmışdır. Bununla da ölkəmizdə antiinflasiya kreditlər və pul siyasəti sahəsində Milli Məclisin müzakirəyolu ilə təsdiqlədiyi hüquqi əsaslı sənədlər, ölkə Prezidentinin və Nazirlər Kabinetinin, ölkənin əsas bankının çıxardığı sərəncan və qərarlar, daxilinormativ aktları və təhlili araşdırma materialları əsasında tənzimlənməyə başlandı [32].

Son dövrlərin maliyyə sahəsindəki böhran nəticələri dünya iqtisadiyyatına sirayiş etdi. Aşağıdakı sxem bu təsirin səbəb və nəticələrini əks etdirir.

2008-ci ildə müşahidə olunan inflasiya səviyyəsinin qarşısının alınması məqsədilə Mərkəzi Bank tərəfindən antiinflasiya tədbirləri həyata keçirilmişdir. Cari ilin birinci yarısında uçot dərəcəsi 13%-dən 15%-ə, məcburi ehtiyat norması isə 10%-dən 12%-ə qaldırılmış və bankların xarici öhdəliklərinə 5%-lik məcburi ehtiyatlar tətbiq edilmişdir. Kapitalın hərəkət rejimi də tam liberallaşdırılmışdır. Həmin ildə inflasiyanın tənzimlənməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər sayəsində 2009-cu ildə orta inflasiya səviyyəsi təxminən 14 dəfə aşağı düşərək 1,5% olmuşdur.

İlin sonunda global iqtisadi böhranın nəticələrinə uyğun olaraq Mərkəzi Bank da öz siyasətində müəyyən dəyişikliklər edərək, uçot faiz dərəcələrini 8%-ə qədər aşağı salmaqla yanaşı, xarici öhdəliklərə qarşı tətbiq etdiyi normativi də aradan qaldırmışdır.

Beynəlxalq maliyyə böhranının milli iqtisadiyyatın maliyyə təhlükəsizliyinə təsiri

Qeyd. Diaqram müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

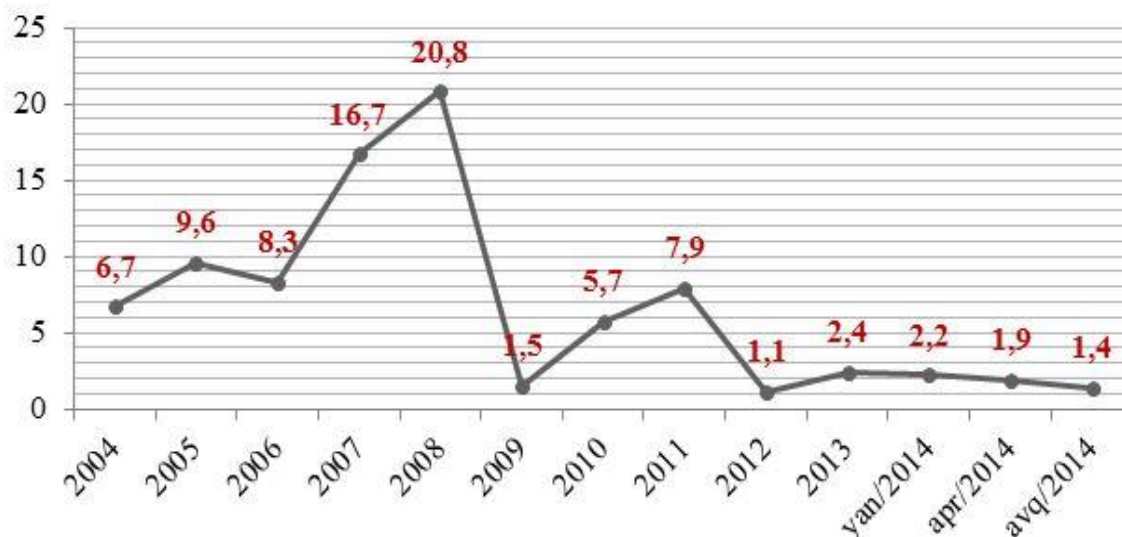
Uçot faiz dərəcələri təkcə Azərbaycanda deyil, dünyanın aparıcı ölkələrində aşağı salınmışdır. Federal Ehtiyat Sistemi uçot dərəcəsini il ərzində 5 dəfə, Avropanın Mərkəsi bankı isə 3 dəfə aşağı salmışdır.

Yüksək neft gəlirlərindən dövlət maliyyə kanalları vasitəsilə inkişaf məqsədləri üçün istifadənin pul və məzənnə siyasəti üzərində də əhəmiyyətli təsirləri olmuşdur. 2004-14-cü illərdə pul siyasəti göstəricilərində artan dinamika müşahidə edilmiş, ölkədə maliyyə aktivliyi yüksəlmişdir (Qrafik 3.1.2). BVF-nin hesabatına görə, həmin dövrdə Mərkəzi Bankın de-fakto məzənnə hədəflənməsi pul siyasətinin əsası olmuşdur. Elə o andan idxal inflyasiyasının qarşısı məzənnədə dəyişməzliyin qorunması ilə, istehlak səbəbində məhz idxal edilmiş malların üstələməsi

olmuşdur. 2013-cü il ərzində inflyasiya səviyyəsində davamlı artım baş vermişdir. Həmin ilin yanvar ayında inflyasiya 0,8% olduğu halda, dekabrında 2,4%-ə bərabər olmuşdur[40].

Qrafik 3.1.2. [47].

2004-2014-cü illər ərzində inflyasiya səviyyəsi (%)

Qeyd. Cədvəl [47] əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Qrafik 3.1.2-dən göründüyü kimi, əksinə, 2014-cü ilin ilk aylarından başlayaraq inflyasiya səviyyəsi aşağı düşməyə başlamışdır. Belə ki, əgər ilin yanvar ayına inflyasiya səviyyəsi 2,2% olmuşdursa, sonrakı aylarda orta hesabla hər ay 0,1 faiz bəndi azalaraq avqust ayında 1,4% olmuşdur. Odur ki, həmin ildə qiymət sabitliyinin qorunmasına dəstək vermək üçün Mərkəzi Bank sərəncamında olan alətlərdən istifadə edərək zəruri antiinflyasiya tədbirlərini həyata keçirməyə başladı. Antiinflyasiya siyasəti yürüdülərkən inflyasiyanın tələb və xərc amilləri diqqətdə saxlanılaraq, pul siyasətinin makroiqtisadi siyasətlə koordinasiyası çərçivəsinin daha da inkişaf etməsi, monetar idarəetmənin empirik əsaslarının gücləndirilməsinə xüsusi diqqət verildi. MB-də makroiqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq pul siyasətinin bir neçə variantda tətbiqinin ssenariləri hazırlanmışdır. 2014-cü il ərzində qiymət artımının proqnozu üstələmək riski yarandığı təqdirdə, zəruri antiinflyasiya tədbirlərinin görülməsi məsələsi qarşıya qoyulduğundan faktiki inflyasiyan proqnozdan aşağı olduqda və qeyri-neft sektorundakı iqtisadi artım üçün risk yarandıqda isə pul

siyasətinin yumşaldılması imkanları daim diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında” Fərmanı “Azərbaycanda iqtisadi inkişafın yeni mərhələyə daxil olduğu şəraitdə makroiqtisadi sabitliyi qoruyub saxlamaq, maliyyə ehtiyatlarını səfərbər etmək, onlardan istifadənin səmərəliliyini artırmaq, mövcud əlverişli işgüzar mühiti, investisiya fəallığını, habelə həyata keçirilən islahatların sosial əhəmiyyətini və əhalinin gəlirlərini inflasiya təzyiqindən qorumaq məqsədi” daşıyır. Bu məqsədlə də Maliyyə Nazirliyinə maliyyə bazarının konyukturunu və inflasiya səviyyəsini nəzərə alaraq qısa, orta və uzunmüddətli dövlət istiqraz vərəqələrinin, dövlət daxili uduşlu istiqraz vərəqələrinin və digər qiymətli kağızların buraxılışının təşkili tapşırılmışdır. Bu qanuna əsaslanaraq, maliyyənin bazarlarının tənzim olunmasına görə normativ hüquqi baza hazır edilmiş və onun xarici praktikaya uyğunlaşdırılması yönündə işlər edilmişdir. Maliyyə bazarlarının fərqli seqmentlərində yeni əməliyyat sistemlərinin tətbiq edilməsinə başlamışdır. Maliyyə bazarları infrastrukturunun təşəkkül tapması məqsədilə vaxt içində vacib işlər edilmiş, o cümlədən “2011-2020-ci illər içində ölkədə qiymətli kağızların bazarının təşəkkülü” Dövlət Proqramı qəbul olunmuşdur. Dövlət Proqramı içində maliyyə bazarlarının dirilməsi yönündə işlərə start verilmişdir. Dövlət Proqramının 2011-2014-cü illər içində ilk etapında qiymətli kağızların bazarının infrastrukturunun yeniləşdirilməsi, bu niyyətlə normativ hüquqi bazanın inkişaf etdirilməsi, maddi-texniki bazanın gücləndirilməsi, həmçinin bu bazarda insan kapitalının inkişaf etməsi üçün vacib imkanlar əmələ gəlmişdir.

Nəticədə 2016-cı ilin 9 ayında ilin əvvəli müqabilində inflasiya 9,8%, orta illik inflasiya 11,2%, son 12 ayda 14,3% təşkil etmişdir. İlin başlanğıcına qiymətlər qida məhsulları üzrə 10%-dən çox(orta illik 12,7%), qeyri-ərzaq mallarında 10,4% (orta illik 15,9%), xidmətlərdə isə 5,1% (orta illik 5,2%) yüksəlmişdir. İnflasiyanın dinamikasında çoxalma əsasən məzənnə faktoru ilə əlaqəli olaraq, daha çox idxalın qiymətlərinə görə baş vermişdir. Hazırdakı ölkənin sahib olduğu strateji valyuta resurslarının miqdarı ÜDM-in 100%-ni ötmüşdür.

BVF-in dörd maddə ilə müzakirəyə çıxardığı 2016-cı il hesabatında ölkəmizin

iqtisadiyyatının neftin aşağı qiymətli dövründəki şüarlarına əsaslanaraq ilkin variantda makroiqtisadi sərhədlərdə verilən proqnoz xarakterli material çap olunmuşdur.

Hər tərəfli normativ hüquqi çərcivə - sığorta bazarının təşəkküləşməsi əsasıdır. Belə olan halda təsirli nəzarətin həyata keçirilməsi ilə birgə, xidmətin əlverişli şəkildə ev təsərrüfatlarına çatdırılması və mikrosığorta təklifinin formalaşdırılması təşviq edilməlidir. Bu, həmçinin sabit şəkildə və proqnozlaşdırılması nəzərdə tutulan inflyasiya şəraitinin əmələ gəlməsinə gətirib çıxaracaqdır ki, ölkədə ev təsərrüfatları özünün yığımlarını bank sahəsinə etibar etməklə maliyyə sabitliyinə çox kömək vermiş olacaqlar.

Qeyd edək ki, **ölkə prezidentinin 2005-ci il inflyasiyanın tənzimlənməsi haqqında qanununda** nəzərdə tutulan tədbirlərdən sonra 2006-cı ildə daxili ticarət dövriyyəsinin və əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin ümumi həcmi 18,4% ki, bu da həmin dövrdə **əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin** yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Həmin il xarici ticarət dövriyyəsi 37,4% artaraq 11,6 milyard dollara çatmış, xarici ticarətdə müsbət saldo 1,1 milyard təşkil etmişdir.

Araşdırılan dövrdə makroiqtisadi siyasətin səmərəliliyinin əsas göstəricilərindən biri olan inflyasiyanın nəzarətdə saxlanması üçün bir sıra işlər görülmüşdür. Dövlət başçısının antiinflyasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi ilə bağlı verdiyi fərmanda qoyulan vəzifələrin həyata keçirilməsi nəticəsində inflyasiyanın təzyiqinə baxmayaraq, 2006-cı ildə nəzərdə tutulduğu kimi, onu bir rəqəmli, yəni 8,3% səviyyəsində saxlamaq mümkün olmuşdur. Antiinflyasiya tədbirlərindən biri kimi **kənd təsərrüfatı məhsullarının yarmarka satışının təşkili** onların qiymət artımının qarşısını xeyli dərəcədə almışdır.

Bütün bunlara baxmayaraq ölkəyə daxil olan valyutanın həcmi nəzərə alınaraq antiinflyasiya tədbirlərinin səmərəliliyi artırılmalı və büdcə xərclərinə nəzarət mexanizmi təkmilləşdirilməlidir. Belə ki, inflyasiya layihələrində əhalinin pul şəklində gəlirlərini və bazar qiymətlərini tənzimləmə zərurəti doğur. Odur ki, ölkə əhalisinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində də səylər artırılmalıdır.

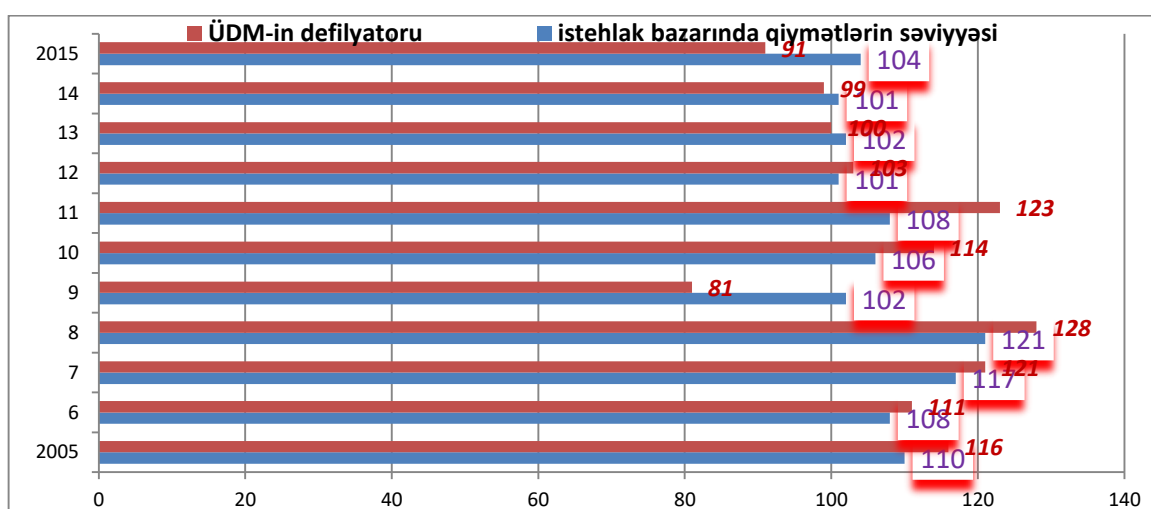
Əhalinin real gəlirlərinin, istehlak səbətinin və inflyasiya göstəricilərinin

hesablanması metodologiyasına xarici ölkələrin təcrübəsi nəzərə alınmaqla yenidən baxılmalıdır.

Əhalinin nominal pul gəlirləri 2005-ci illə müqayisədə ötən il 23,4 faiz artmış və adambaşına düşən məbləğ orta hesabla ayda 81 manatdan 99 manata çatmışdır. Nəticədə pul gəlirlərinin artım sürəti inflyasiya səviyyəsini 2,8 dəfə üstələmişdir (Qrafik 3.1.3).

Qrafik 3.1.3.

Azərbaycanda inflyasiya səviyyəsinin dinamikası, %, [40]

Qeyd. Cədvəl [40] əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2006-cı ilin dekabr ayında orta aylıq əmək haqqı 20 faiz artaraq 151 manat təşkil etmişdir. Əhalinin banklardakı əmanətləri 66 faiz, o cümlədən milli valyuta ilə qoyulmuş əmanətlər 4,4 dəfə artmışdır. Son zamanlar əhalini narahat edən inflyasiyanın artmasının qarşısının alınması istiqamətində də səmərəli proqramın yaradılmasına ciddi ehtiyac var.

Həmçinin, inkişafın nəticəsi kimi insanların yaşayış səviyyəsinin, pul gəlirlərinin artması ilə əlaqədar problemlər Nazirlər Kabinetinin Konstitusiya ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətlərindən biridir. Bu məsələyə aid burada çox maraqlı bir bölmə vardır. Bu, bank sistemi adı ilə getmişdir. Halbuki maliyyə-kredit və pul siyasəti yalnız bank sistemindən ibarət deyil. Orada göstərilir ki, milli valyutanın məzənnəsinin möhkəmləndirilməsi və xaricdəki inflyasiyanın bizdə gedən inflyasiya-

nı üstələməsi nəticəsində Azərbaycanın ixrac etdiyi məhsullar 22% ucuzlaşmışdır.

Nəzərə alsaq ki, Azərbaycanın ixrac etdiyi məhsullar əsas etibarilə xammaldır, çox böyük tələbata malik olan mallardır, onda onların xarici bazarda 22% ucuzlaşması və bunun irəliləyiş kimi qələmə verilməsi olduqca qərribə və əslində, mənfi bir haldır.

Digər tərəfdən makroiqtisadi göstəricilərdən olan inflyasiyanın 8,3% göstərilməsi özü də qəbul edilən bir məsələ deyildir. Ən yaxşı halda 17% inflyasiyanın olması haqqında beynəlxalq ekspertlərin və maliyyə təşkilatlarının mötəbər rəyləri vardır. Əslində inkişafı iqtisadiyyata malik ölkələrdə inflyasiyanın yüksək həddə olması bir çox halda nəinki işə mane olur, əksinə, stimül yaradır. Bunun da üzərində hökumət ciddi şəkildə dayanmalıdır.

2006-cı ildə makroiqtisadi sabitliyin qorunması və **inflyasiyanın normal həddə saxlanması** üçün dövlət və icmal büdcələrinin tərtibi zamanı orta müddətli büdcə-vergi siyasətinin strateji parametrləri və istiqamətləri üzrə göstəricilərin müəyyənləşdirilməsi, orta müddətli dövlət və icmal büdcənin gəlir bazasının genişləndirilməsi, xərclərin investisiya və sosial yönümünə üstünlük verilməklə islahatların və məqsədli proqramların dəstəklənməsi, dövlətin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsi, ünvanlı sosial yardımın, regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair tədbirlərin, xarici borc və öhdəliklərin maliyyə təlimatının yaradılması üzrə qarşıya qoyulmuş vəzifələr təmin olunmuşdur.

2007-ci ilin dövlət büdcəsinin Milli Məclisdə müzakirəsi zamanı hökumət tam açıqlıqla etiraf etmişdi ki, 2007-ci ildə makroiqtisadi nöqteyi-nəzərdən hökumətin qarşısında duran ən əsas vəzifələrdən biri **inflyasiya ilə mübarizədir**.

“Kapital bazarında müasirləşdirmə” proyektı daxilində görülmək tədbirlər siyahısında **“Yol xəritəsi işlənilib hazırlanması və icrası”** adlı **2.1.5-ci Tədbir** xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Həmin tədbirin həyata keçirilməsi məqsədi ilə bəzi uzun müddətli hədəf nöqtələr qeyd edilmişdir.

7.3. saylı **“İnfrastrukturun möhkəmləndirilməsi”** Strateji hədəfində göstərilir ki, Ölkədə maliyyə infrastrukturunun birinci quruculuq işləri bitmişdir. Maliyyə infrastrukturunun elementlərindən olan ödəniş sistemləri, kredit reyestri və

maliyyənin əlaqələrini tənzimləyən normativ hüquqi baza əmələ gəlmişdir.

Beləliklə, kredit məlumatlarının mübadilə sistemi və hazır ki normativ hüquqi bazanın daha da inkişaf etdirilməsi. Prioritet daxilində nəzərdə tutulan işlərə nail olmaqda başlıca risklərə ayrı ayrılıqda bağlı qurumların problemə fərqli cəhətdəndən yaxınlaşması, bu aktlara əlavə olaraq və dəyişikliklərin zamanında hazırlanıb təqdim olunmaması, maliyyə xidmətlərindən əmələ gələn problemlər üzrə hakimlərin vacib biliklərinin hər kifayətli dərəcədə olmaması kimi faktorlar daxil edilə bilər.

Bu baxımdan **7.5.1. Prioriteti maliyyə sektoru mütəxəssislərin bilik və bacarıqlarının təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur.**

Son dövrün maliyyə sistemində, eləcə də inflyasiyaya dair tənzimləyici qanunvericiliklərinə xüsusən aşağıdakıları aid etmək olar: **Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10.02.2010 tarixli 216 sayılı, 10.02.2014 tarixli 105 sayılı, 14.05.2014 tarixli 165 sayılı, 16.08.2016-cı il tarixli 1023 sayılı, 06.09.2016-cı il tarixli 1027 sayılı Fərmanları** və s.

Bunun müqabilində, qeyd etmək yerinə düşər ki, respublikamızda adı çəkilən qurumların birgə fəaliyyətini təşkil edən və onlar arasında əlaqələndirici dövlət strukturuna, bununla bərabər, bazarın maliyyə sektorunun tənzimləyici normativ, hüquqi aktına ehtiyac vardır.

Azərbaycan Respublikasının büdcə xərclərinin təsnifatı büdcə sistemində daxil olan büdcələrin funksiyalar üzrə xərclərinin qruplaşdırılmasından ibarətdir və ölkənin başlıca funksiyalarının reallaşdırılmasına istiqamətlənən büdcənin vəsaitlərini, həmçinin Azərbaycan Respublikası hakimiyyəti və milli icra hakimiyyəti qurumlarının qəbul elədikləri normativ hüquqi aktların reallaşdırılmasının maliyyə olunması, ölkənin başqa səviyyələrinə verilən ayrı ayrılıqda dövlətin səlahiyyətlərinin reallaşdırılmasının maliyyələşdirilməsini özlüyündə əks etdirir.

3.2. Strateji Yol Xəritəsinin prinsipial müddəaları əsasında dövlətin antiinflyasiya siyasətinin əsas istiqamətləri

Antiinflyasiya siyasəti - iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi üzrə bir sıra tədbirlər vasitəsi ilə inflyasiyaya qarşı mübarizə məqsədi daşıyır. İnflyasiyanın

tənzimlənməsi siyasətinin iki səmərəli hesab edilən üsulları **defilyasiya siyasəti** və **gəlirlər siyasətidir**. Odur ki, dövlətin antiinflasiya siyasətinin əsas istiqamətlərini Strateji yol xəritəsinin müddəaları ilə də müəyyən etmək qarşıya qoyulmuşdur. Bu məqsədlə ölkəmizin başçısının “**Mili iqtisadiyyat və əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsinin əsas tərəfləri**”nin təsdiqlənməsi və buradan irəli gələn məsələlər haqqında” 16.03.2016 tarixli 1789 sayılı Sərəncamı əsasında açıqlanmış vəzifələrin reallaşdırılması məqsədi daşıyan “**Maliyyə xidmətlərinin inkişafı barədə Strateji yol xəritəsi**” hazırlanmışdır.

Həmin Yol Xəritəsi əsasında 06.12.2016 tarixli Fərman əsasında bu istiqamətdə **Strateji Yol Xəritəsi** təsdiqlənmişdir.

Ölkəmizin **milli iqtisadiyyatının gələcək perspektivləri üzrə Strateji Yol Xəritəsində** qarşıya qoyulan Xüsusi məqsədlərdən birində qeyd edildiyi kimi dövlətin iqtisadi siyasətinə uyğun tədbirlərə antitsiklik, antiinflasiya, məşğulluq, sosial tədbirlər, gəlirlərdəki fərqlər, stabilləşdirmə, aqrar, struktur sahələrin tənzilənməsi aiddir. İnflasiya ilə ənənəvi mübarizə üsulu valyuta islahatı və antiinflasiya siyasəti hesab olunur [54]. Strateji Yol Xəritəsinin maliyyə xidmətinin inkişafına dair hissəsində bunlar mütləq şəkildə nəzərə alınaraq tərtib edilmişdir. **Valyuta islahatı** pul sisteminin və dövlətinin gücləndirilməsidir ki, bu zaman dövlət tərəfindən tam və ya qismən dəyişilərək müxtəlif üsullarla həyata keçirilir: ləğv, bərpa, devalvasiya, məshəb isə ölkənin iqtisadi vəziyyəti pul siyasəti və amortizasiya dərəcəsindən asılı olaraq müəyyən olunur. Ləğv mövcud pul müalicəsi tam aradan qaldırılması deməkdir, bərpa isə, digər tərəfdən dövlətdə bu əlamətlərin bərpasını nəzərdə tutur.

Denominasiya minimal əhəmiyyətə malik olmaqla pul vahidinin adını dəyişdirməkdən ibarətdir, adətən köhnə pul vahidi müəyyən nisbətdə yenisi ilə dəyişdirilir [33].

1998-ci ildən başlayaraq dünya maliyyə sistemində devalvasiya özünü biruzə verdi. Devalvasiya əməliyyatında qızılla ekvivalent pul vahidinin maya dəyəri və onun qızıl məzmunu azaldılır. Müasir şəraitdə, pul vahidinin çəki məzmunu sabit olmadığından və valyuta mübadiləsi qızıldan olmadığından, devalvasiya anlaşması

dəyişir. **Devalvasiya** - pul vahidi azalması ilə müşayiət olunan, xarici valyutalara qarşı milli valyutanın dəyişdirilməsi dərəcəsinə çevrilir.

Deflyasiya siyasəti hökumətin kredit xərclərini, yüksək faiz dərəcələrinin azaldılmasını, pul və maliyyə mexanizmləri vasitəsilə pul kütləsinin tənzimlənməsini, vergi yükünün pul məhdudiyyətlərinin gücləndirilməsini nəzərdə tutur. Lakin belə siyasət yürüdülmə zamanı iqtisadi artım yavaşdır.

Gəlir siyasəti qiymətlərin və əmək haqqının paralel nəzarətini tələb edir, onların tam dondurulması və ya artımının son həddinin müəyyənləşdirilməsi ilə həyata keçirilir. Lakin, belə siyasətin həyata keçirilməsi sosial münaqişələrə səbəb ola bilər. Bu isəsəmərəli milli antiinflasiya siyasətinin həyata keçirilməsinə xüsusi yanaşmalar təklif edir:

- hərtərəfli, o cümlədən iqtisadi inkişafa istiqamətlənmiş dövlət proqramlarının xüsusi yüksək texnologiyalı sənaye müəssisələrinin meydana gəlməsini təmin etməsi;

- ardıcıl antiinhisar siyasəti və müəssisələrin geniş iqtisadi məlumat şəbəkəsinin yaradılması;

- sahibkarların tələbatlarının qorunması və ictimai kömək məqsədli subsidiyaların verilməsi, o cümlədən kapital formalaşması üçün stimulların gücləndirilməsi;

- istehlak mallarının istehsalını genişləndirmək üçün istehsal aktivlərinin strukturunda dəyişikliklər edilməsi, ictimai istehsal və kapital axınına şəraitin yaradılması;

- kredit qoyuluşu, bank təşviqi və bank kreditləri hesabına defisit məhdudlaşdırılması;

- vergi sistemi və onun tənzimləyici rolunun təkmilləşdirilməsi;

- idxal inflasiyasına xitam verilməsi üçün şəraitin yaradılması;

- əmtəə-pul münasibətlərinin bazar mexanizminin bütün yaxın elementlərini qarşılıqlı təmin edən pul siyasətinin dəyişiklikliyi.

Bu baxımdan, iqtisadi inkişafın dəstəklənməsi prinsipləri əsasında hazırlanmış Xəritə də **qısa və orta müddətə taktikanı, uzun müddətə strategiyani** özündə ehtiva etməklə 2020-ci il üçün strateji əhəmiyyətli Baxış və Tədbirlər Planını, sonrakı 5 il üçün Uzun müddətli Baxışı və növbəti 2025-ci ildən sonrakı dövrə nəzərdə

tutulan Hədəf Baxışı əks etdirir. Yol Xəritəsində lazımi məqsədə doğru 2020-ci ilə qədər dövrü əhatə edən beş Hədəf və on altı Prioritet öz təsdiqini tapmışdır:

Hədəf 1. Maliyyə sistemində sağlam və dinamik inkişafly instisiional strukturların formalaşması. Sağlam və dinamik instutlardan ibarət olan maliyyənin sisteminin formalaşdırılması. 2015-ci ildən başlayaraq xarici iqtisadi şoklar və yerli valyutanın devalvasıyası mühitində maliyyənin sisteminin risk alma həssaslığı çoxalmış və maliyyə nəticələri pisləşmişdir. Çoxalan risklər əhatəsində bir çox maliyyə institutlarının dayanıqlı şəkildə və uzun zaman ərzində hədəflərə istiqamətlənmiş biznesin modeli və strategiyanın mövcud olmaması, həmçinin sadə risk idarə eləməsi maliyyə sisteminin müasir iqtisadi konyunkturaya və bazarın şərtlərinə uyğun olması mürəkkəbləşdirmiş və maliyyənin vasitəçiliyini sərhədləşdirmişdir.;

Hədəf 2. Maliyyə bazarlarında inkişafa nail olma. Maliyyə bazarının təkmilləşdirilməsi. Maliyyə bazarrında emitent və investorların aktivliyi məhdud şəkildədir. Mövcud emitentlərin investorların və kapitalın bazarı və maliyyə alətləri barəsində informasiyalarının aşağı olması, Məhdudlaşdırıcı faktorların ortadan götürülməsi məqsədi ilə pul və kapital bazarının inkişaf etməsi, bazarın nümayəndələrinə görə əlverişli şəraitin əmələ gəlməsi yönündə stratejik hədəflər müəyyən olunmuşdur;

Hədəf 3. Güclü infrastrukturun təmin edilməsi. İnfrastrukturun möhkəmləndirilməsi. Kreditorların hüquqlarının müdafiə edilməsi və səlahiyyətlərin yerinə yetirilməsinə görə məhkəmənin sistemi və icra mexanizmləri, səmərəli şəkildə uyğunlaşmasını dəstəkləmir. İnfrastrukturun inkişaf etdirilməsi niyəti ilə kredit informasiyaların mübadiləsi sisteminin inkişaf etdirilməsi, kreditor hüquqlarının mühafizə edilməsi üzrə işlək olan mexanizmlərin əmələ gəlməsi, məhkəmənin qərarlarının və icranın intizamının üstünləşdirilməsinə istiqamətlənmiş stratejik hədəflər ayırd edilmişdir;

Hədəf 4. Nəzarət və tənzimlənmə mexanizminin təkmiləşdirilməsi. Tənzimləmə və nəzarətin mexanizminin inkişaf etdirilməsi. Hazıki iqtisadi şəraitdə maliyyə instutlarının risklərə olan həssaslığının çoxalması və müasir risk bölgələrinin

yanarması sahədə risklərin idarə olunması təcrübələrinin inkişaf etdirilməsini vacib hesab etmişdir. Maliyyə institutlarında sağlam risk idarə etməsi əməliyyatlarını və rəqəmsal olan transformasiyanı təsviq edən müasir tənzimləmə və nəzarət arxitekturasının yaradılması üzrə stratejik hədəflər ayırd olunmuşdur;

Hədəf 5. Maliyyə savadlılığının artırılması. Maliyyənin savadlılığının artırılması. Maliyyə sistemində işləyənlərin bacarıq və biliklərinin keyfiyyət baxımından buna nail olmaq niyyəti ilə maliyyə sisteminin mütəxəssislərinin ixtisaslaşmasının genişləndirilməsi və maliyyə savadlılığının çoxaldılmasına istiqamətlənmiş stratejik hədəflər müəyyən olunmuşdur.

4-cü strateji hədəfin 7.4 bəndi isə məhz maliyyə sisteminin tənzimlənməsi yollarını açıqlamaq məqsədi daşıyır. “Tənzimlənmə və nəzarətin təkmilləşdirilməsi mexanizmi”adlanan bu bənddə qeyd edilir ki, Mərkəzi Bank global təcrübəyə əsaslanan ümdə tənzimləmə prinsiplərinə əsaslanaraq risklərin vacib növləri üzrə kapitalla olan tələbləri müəyyənləşdirmək yolu ilə banklarda sağlam risk idarə etməsi ilə üzləşə bilər [54].

Bu Maliyyə xidmətlərində dürüstlüyün, dəqiqliyin yüksəldilməsinin və ona çıxış yollarının texnologiya sayəsində genişləndirilməsinin təbliği maliyyə dərinliyini artırır. Bu məqsədlə qarşıya qoyulan aşağıdakı Prioritetləri qeyd etmək zəruridir:

Prioritet 1. Bank risklərinin idarəsinin sağlamlaşdırılmasının təminatı;

Prioritet 2. Maliyyə sahəsinə bərk risk əsasdan nəzarət üzrə model tətbiq edilməsi;

Prioritet 3. Rəqəmsal bank köçürmələrinin operativliyi üçün tənzimləmənin təkmilləşdirilməsi mexanizminin hazırlanması;

Prioritet 4. Maliyyə xidmətlərinin hesabatlarında dürüstlüyün və aydınlığın artırılması;

Prioritet 5. Sığorta əməliyyatlarının tənzimlənməsi və nəzarəti mexanizmlərinin möhkəmləndirilməsi.

Yerli iqtisadiyyatın ömdə sahələri üzrə strateji xarakterli Xəritələr haqqında sənəddə deyilir ki, inflyasiyaya qarşı ölkədə aparılan bu cür siyasət iqtisadiyyatımızın rəqabət bacarığını, fərdiliyini, həm də sosial rifahı daha da artıracaq, investisiyanın

cəlb edilməsinə, rəqabət üçün azad mühitə, ölkədən kənar bazarlara çıxışa, kapitalın insan inkişafına istiqamətlənməsinə yardım edəcək. Odur ki, görülməsi tədbirlərlə əlaqədar olaraq, gələcək perspektivləri əhatə edən strateji yönümlü yol xəritəsi **dövrü** əhatə edir: 2020-ci ilədək, 2025-ci ilədək, 2025-ci ilədən sonrakı.

Maliyyə bazarına bəzən onun digər tərkib ünsürü olan qiymətli kağızların bazarı kimi baxırlar.

İnflyasiyaya şərait yaratdığı üçün Dövlət büdcəsi kəsirinin maliyyələşdirilməsində pulun emissiyasından istifadə edilməsi nəzərdə tutulmamışdı. Qeyri-sabitlik kağız pullara məxsus olan cəhətdir. Buna görə də onlar hər dəfə pul dövrünün həlqələrində gizlənir və oranı doldurur və dəyərini itirsə də “şişərək” çoxalır, sonda inflyasiyanın formalaşmasına gətirir. Belə proseslər əleyhinə tədbirlərin görülməsini hökumətlər MB-lərə həvalə edir. MB pul emissiyasını həyata keçirir. Antiinflyasiya tədbirləri zamanı daxili qiymətlərin tənzimlənməsində məhdud, nəzarət edilən pul emissiyasının, kommersiya banklarının məcburi resurs normalarının, MB tərəfindən müəyyən edilmiş faiz dərəcəsinin, açıq bazarda həyata keçirilən əməliyyatların mühüm əhəmiyyəti vardır. Məs., tədaviyə pul kütləsinin tənzimlənməsində faiz dərəcəsi siyasəti aparıcı mövqeyə malikdir [1, 260].

Antiinflyasiya siyasətinin variantlarından istifadə ölkədəki vəziyyət və müəyyən mərhələdəki cəmiyyət qanunauyğunluqlarından asılıdır. Əgər məqsəd iqtisadi artımın qarşısını almaqdırsa bu zaman deflyasiya siyasəti həyata keçirilir [34]. Əksinə, iqtisadi artımı stimullaşdırmaq lazım gəldikdə isə gəlirlər siyasətindən istifadə olunur. Elə hallar da olur ki, inflyasiya ilə mübarizə məqsədilə paralel olaraq hər iki antiinflyasiya siyasətindən istifadə oluna bilər. Məlumdur ki, tədaviyə inflyasiya vəziyyətindən asılı formaları pul dəyişiklikləri inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətidir. Müharibələrdən sonrakı dövrlərdən iqtisadiyyatın bərpasının əsas üsulu olan pul tədaviyənin sabitləşməsi aşağıdakı metodların köməyi ilə həyata keçirilirdi:

- nullifikasiya;
- revalvasiya;
- devalvasiya;
- denominasiya.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi: inflyasiya azalmasının yaradılması üzrə dövlətin fəaliyyətidir [35].

Qızıl dördbucağın əsas göstəricilərinə aid dir; ÜDM artım tempi işsizliyin səviyyəsi inflyasiyanın tempi xalis ixracın ÜDM-də xüsusi çəkisi. İnstitusional istiqamətə aiddir: regional siyasət dünya iqtisadiyyatında milli maraqlarını təmin etmək məşğulluğun təmin olunması inflyasiyanın tənzimlənməsi.

Dövlətin antiinflyasiya siyasəti üzrə strateji istiqamətlər: pul məhdudiyyətliliyi budcə kəsirinin ləğv edilməsi vergi sistemində islahatlar vergi sisteminin səmərələşdirilməsi tədiyə balansının effektivliyinin artırılması hərbi sənayenin konversiyası pul məhdudiyyətliliyi tədiyə balansının effektivliyinin artırılması budcə kəsirinin ləğv edilməsi MB və Qiymətə nəzarət idarəsi inflyasiya artımı haqqında məlumat toplayaraq, 2 ildən bir minimum əmək haqqını indeksləşdirir.

Son 15 il ərzində ölkəmizin maliyyə bazarının, bazarın seqmentlərinin təşkilinə və fəaliyyətinə dair normativ baza təsis edilmişdir. Bu mənada belə tip bazara dair bir sıra önəmli qərarlar və qanunlar qəbul edilərək təsdiqlənmişdir.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı “2017-ci ildə pul siyasəti üzrə əsas istiqamətlər”ə dair Bəyanat qəbul etmişdir. Həmin Bəyanata görə yaranmış yeni situasiyada makroiqtisadi siyasət, o cümlədən fiskal və məzənnə siyasətinə uyğun formada düzəlişlər olunmuşdur. 2016-cı ildə MB məzənnə sistemində üzən və idarə edilə bilən rejim tətbiq etmişdir. Mövcud makroiqtisadi situasiyada antiinflyasiya xüsusiyyətli sərt siyasət yürüdülmüşdür. İqtisadi orqanlar ilə razılaşdırılmış pul siyasətini özündə ehtiva edən proqramın məqsədə uyğun şəkildə icra olunması ilə emissiya edilən pul məhdudlaşdırılmışdır.

Daxili tələbin digər mühüm komponenti olan istehlakın səviyyəsi isə əmək haqqının, pul şəklində gəlirlərin, fai dərəcələrinin yüksəlişi, bir də inflyasiya yaradan amillər əsnasında formalaşmışdır.

Bəyənəmənin 1.2. **“Pul siyasətinin həyata keçirilməsi”** bəndinin inflyasiyanın tənzimlənməsinə həsr edilən 1.2.1. **“İnflyasiya”** bölməsində qeyd edilir ki, 2016-cı ildə də MB tərəfindən pul siyasəti qərarları **inflyasiya risklərinin** qiymətləndirilməsi əsasında qəbul edilmişdir. ARDSK-nın məlumatlarına əsasən

2016-cı ilin 11 ayında orta illik inflyasiya 12.1% təşkil etmişdir. Orta illik əsasda ərzaq qiymətləri 14.1%, qeyri-ərzaq qiymətləri 16.8%, xidmətlərin qiymətləri isə 5.6% artmışdır. Nominal effektiv məzənnə, inflyasiya gözləntiləri və dünya əmtəə qiymətlərinin dəyişməsi qiymətlərə artırıcı, qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi (**Tarif Şurası** tərəfindən) isə müxtəlif istiqamətlərdə təsir göstərmişdir. Əczaçılıq məhsulları üzrə dövlət tənzimlənməsi və taxılın ƏDV-dən azad olunması inflyasiyaya azaldıcı təsir etmişdir. Elektrik enerjisi, su və qaz üzrə tariflərin dəyişimi isə inflyasiyaya artırıcı təsir göstərmişdir. Qiymətləri dövlət tərəfindən tənzimlənən məhsullar və xidmətlər, həmçinin mövsümi xarakter daşıyan kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymət dəyişimi nəzərə alınmadan hesablanan orta illik baza inflyasiya 13.1% təşkil etmişdir.

Halbuki, V.Qasımlının “İqtisadi modernizasiya” əsərində qeyd etdiyi kimi “Aqrar sahənin modernləşdirilməsi yerli gəlir və xərcləri tənzimləmək üçün mərkəzləşdirilmiş xərclərdən ayrılan vəsaitin azalmasına xidmət edir və mərkəzi hakimiyyətin yükünü azaldır [8, s.151]. 2016-cı ildə orta illik sənaye məhsullarının istehsalçı qiymətləri indeksi 22.6% artmışdır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçı qiymətlərində isə 3.4% azalma müşahidə olunmuşdur ki, bu da əsasən bitkiçilik məhsullarının 10.3% ucuzlaşması hesabına baş vermişdir.

Cari ildə inflyasiyanı artıran amilləri və məzənnə ilə bağlı mənfi gözləntiləri nəzərə alaraq pul bazasının artım kanalları Pul Proqramı ilə idarəetməyə götürülmüşdür. Əsas məqsəd **artıq pul təklifi kanallarını** tənzimləmək, manatın məzənnəsinə əlavə təzyiq yaratmamaq və bu yolla qiymətlərin-inflyasiyanın yüksəlməsinin qarşısını almaq olmuşdur. Qiymət disproporsiyası resursların qeyri-rasional bölgüsünə rəvac verir və iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyətinə problem yaradır. Bəzi tənzimlənən qiymətlər aşağı olduğundan dövlət büdcəsindən təbii inhisarlara bö- yük məbləğdə subsidiyalar verilir ki, bu da büdcənin sosial yönümlü olmasına problemlər yaradır. Digər tərəfdən isə əgər tənzimlənən qiymətlər optimallaşmasa gələcəkdə dövlət büdcəsi təbii inhisarları subsidiyalaşdırma bilməyəcək və beləliklə, xarici borclanma təhlükəsi genişlənə bilər. Əslində Azərbaycanda tənzimlənən qiymətlərin (sosial rifah halı nəzərə alınmaqla) tədrici optimallaşdırılması resursların səmərəli istifadəsi və modernizasiya üçün imkan

yaradır [8, s.115].

Adı çəkilən Bəyannamənin 1.2.4. **Pul siyasətinin əməliyyat cərcivəsi** 2016-cı ildə pul siyasəti qərarları inflyasiya risklərinin qiymətləndirilməsi əsasında və manata etimadın artırılması məqsədilə qəbul edilmişdir.

2016-cı ildə Mərkəzi Bank inflyasiyanı azaltmaq və milli valyutaya olan etimadı gücləndirmək, habelə, **manat depozitlərinin** artmasını təşviq etmək üçün “faiz dəhlizi”nin parametrlərinə zəruri dəyişikliklər etmişdir. Uçot dərəcəsi inflyasiyaya uyğunlaşdırılaraq mərhələlərlə 3%-dən 15%-ə, faiz dəhlizinin aşağı həddi 0.1%-dən 12%-ə, yuxarı həddi isə 5%-dən 18%-ə yüksəldilmişdir. **Faiz dəhlizinə** dair qərar qəbul edərkən makroiqtisadi vəziyyətlə yanaşı pul bazarındakı konyunktur, o cümlədən, dövlət qiymətli kağızlarının gəlirliyi də nəzərə alınmışdır.

2017-ci il və orta müddət üçün maliyyə və makroiqtisadi sabilliyinin təminatı üzrə ölkə Prezidentinin **15.07.2015 tarixli Fərmanı əsasında yaradılmış Maliyyə Sabitliyi Şurasının Tədbirlər Planı**məhz belə bir manevrin həyata keçirilməsinə yönəlmişdir. Bu manverin mühüm tərkib hissəsi olaraq Mərkəzi Bank 2017-ci ildə də inflyasiya əleyhinə sərt siyasətin köməyi ilə nəzərə alınan makroiqtisadi sabilləşmə proqramının effektiv icrasına zəruri dəstək verəcəkdir.

İnflyasiya və məşğulluq üzrə hədəflərə yaxınlaşma onu deməyə əsas verir ki, ABŞ-ın Federal Ehtiyatlar Sistemi növbəti ildə yumşaq monetar siyasətdən imtinanı davam etdirəcək.

Taktiki tədbirlər əsasən **kapitalın və maliyyənin hərəkəti** hesabının tənzimlənməsi (xarici valyutada bir sıra öhdəliklərin məqsədyönlü tənzimlənməsi) vasitəsilə valyuta bazarında gərginlik yaradan amillərin neytrallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu tədbirlər manatın məzənnəsinə olan təzyiqləri əhəmiyyətli neytrallaşdırmaqla makroiqtisadi risklərin (inflyasiya, maliyyə sabitliyi və s.) minimallaşdırılmasına yönəlmişdir.

Bəyanatın 2.2 sayılı **“2017-ci il pul siyasəti”** bəndinin 2.2.1. **“Pul siyasəti cərcivəsi”** bölməsində qeyd edilir ki, dövlətlə sıx koordinasiya mühitində sərəncamındakı pul alətlərindən istifadə eləməklə Mərkəzi Bankın Maliyyə Sabitliyi Şurasında razılaşdırılmış pulun proqramını icra eləməklə inflyasiya risklərinə cəld

şəkildə reaksiya verəcəkdir. Pul siyasəti ilə bağlı qərarlarının inflyasiyaya olan təsirinin müvafiq vaxt intervalı tələb etdiyini nəzərdə tutaraq Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin qabaqlayıcı rejimdə reallaşdırmağa çalışacaqdır.

2017-ci ildə olan inflyasiyanın məqbul dərəcədə gözlənilməsi üçün olan pulun təklifi razılaşdırılmış pulun proqramı daxilində məqsədli şəkildə tənzimlənəcəkdir.

Pulun proqramı pul təklifinin kanallarının təsirli nəzarətə alınmasını təmin edəcəkdir. Mərkəzi Bankla əlaqəli iqtisadi qurumların köməyi ilə əmələ gələcək likvidliyin monitorinqi və az müddətli proqnozlaşdırılmasının sistemi pulun bazasının məqsədli idarə olunmasında önəmli rol oynayacaqdır.

Tədiyənin balansı tarazlaşdırma ərəfəsində olarkən (qeyd edildiyi kimi, üzən məzənə bu prosesi qəbul edir) inflyasiyanın təsirli idarə edilməsi ilk sırada kəskin pul siyasətini tələb edir. Praktika göstərir ki, inflyasiyanın riskləri mühitində iqtisadi çoxalmanın pul siyasəti ilə stimullaşdırılması təsirli deyil. Bunu da nəzərdə tutaraq, Mərkəzi Bankın 2017-ci ildə ki, pul təklifi kanallarını müəyyən pul proqramı ilə əsaslı məhdudlaşdıracaq və kəskin pul siyasəti həyata keçirəcəkdir.

2017-ci ildə Mərkəzi Bankın pul siyasətinin təsirli stratejik çərçivəsi olan inflyasiyanın bir dəfəlik hədəflənməsinin rejiminin tətbiq edilməsinə hazırlıq yönündə cəhdlərini davam etdirəcəkdir. Buna görə Mərkəzi Bankın çevik məzənnəsinin rejiminin tətbiq edilməsini davam etdirəcək, pulun bazasının pulun siyasətinin etibarlı şəkildə “bələdçisinə” dönməsini təmin edəcəkdir, proqnozlaşdırma və analitik potensialı möhkəmləndirəcək, həmçinin, kommunikasiya və hesabatlılığı təkmilləşdirəcəkdir. Inflyasiyanın hədəflənməsinin rejiminə olan keçid şərtlərinin həyata keçirilməsi ilə birgə pul siyasətinin dizaynında olan qlobal dəyişikliklər, mərkəzi bankın hədəf perimetrinin böyüdülməsi ilə əlaqəli son olan meyillər daim izlənəcəkdir və bundan asılı vəziyyətdə pul siyasətinə vacib dəyişikliklər ediləcəkdir.

2017-ci ildə də çərçivə alətləri, açıq bazar əməliyyatları və məcburi ehtiyat normaları üzrə parametrlər makroiqtisadi göstəricilərin dinamikası, o cümlədən inflyasiya riskləri, maliyyə bazarlarında gedən proseslər və bank sektorunun likvidlik mövqeyi nəzərə alınmaqla tənzimlənəcəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İnflyasiyanın qarşısının alınması və tənzimlənməsi məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədə müvafiqdir:

- əhalinin real gəlirlərinin, istehlak səbətinin və inflyasiya göstəricilərinin hesablanması metodologiyasına xarici ölkələrin təcrübəsi nəzərə alınmaqla yenidən baxılmalıdır;
- Banklar 2016-cı ilin may ayından məcburi ehtiyatlar üzrə hesabatı yeni normalar nəzərə alınmaqla tərtib etməli və iyun ayından etibarən məcburi ehtiyatlarını yeni normaya uyğun saxlamalıdırlar;
- Fiskal ekspansiya ilə istehsalın və inflyasiyanın kəmiyyət göstəricilərinin daha dərinədən asılı olduğu məsələləs nəzəri baxımdan araşdırılmalıdır:
- Fiskal gəlirlərin artımının pul ekspansiyasına təsiri;
- Fiskal ekspansiya ilə inflyasiya əlaqələrinin tədqiqi;
- Fiskal ekspansiya ilə istehsal əlaqələrinin tədqiqi;
- Ümumi inflyasiya təzyiqini monetar metodlar vasitəsilə uzun müddət nəzarətdə saxlamaq olmaz;
- Təkcə pul siyasəti ilə iqtisadiyyatda sabitliyə nail olmaq mümkün deyil.
- Sahibkarlığın maliyyə resursları ilə təminatında aşağı faiz dərəcələrinin tətbiqi;
- Məhsulə qədər aşağı qiymətə istehsal olunsaydı qiymət artımı da bir o qədər aşağı olardı;
- Antiinflyasiya tədbirlərindən biri və ən mühümü ölkədə ərzaq bolluğunun yaradılmasıdır⁴
- Enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin yüksək artımı istehsal xərclərinin və nəticədə bütün digər məhsulların qiymət artımına səbəb olur;
- Ölkəyə külli miqdarda pul axını bir qayda olaraq inflyasiyanı sürətləndirir;
- İnflyasiyaya nəzarət etmək üçün ilk növbədə kifayət qədər büdcə artıqlığı yaratmaq lazımdır;
- Güclü inflyasiya təzyiqi şəraitində vergi yükünü stabil saxlamaqla bərabər onun azaldılmasına nail olmaq;

- Qiymətlərin artımı inflyasiyanın yaranması üçün əsas ola bilər;
- İnflyasiyaya təsir edən amillərin ayrılıqda təsir dərəcəsini qiymətləndirməklə daha səmərəli antiinflyasiya siyasəti aparmaq mümkündür;
- Gəlirlərin azalması istehsalın genişləndirilməsini tələb edir. Kredit məhdudiyyəti istehsalı azaldan və gəlirin kəskin deflyasiyasını yaradan səbəblərdəndir;
- Əmək haqqının artımı istehsalın artım səviyyəsini üstələdikdə onun qarşısının alınması vacibdir;
- İstehlak kreditlərinin məhdudlaşdırılması;
- Əmanət istiqrazlarının satışının gücləndirilməsi;
- Dövlətin antiinflyasiya nöqteyi-nəzərdən apardığı tənzimləmə siyasətinin aparıcı xəttinin qeyri-monetar amillər üzərində qurulması;
- Neftin qiymətinin kəskin bahalaşması inflyasion meylləri artıran amillərdir;
- Qiymətlərin ümumi səviyyəsinin dəyişməsi pul kütləsinin dəyişməsi ilə müəyyən edilir;
- Qiymətlərin ümumi səviyyəsinin dəyişməsi bütövlükdə məcmu xərclərin artmasına səbəb ola bilər;
- İşsizliyin səviyyəsi yüksək olduqda məcmu xərclərin dəyişməsi qiymətlərin ümumi səviyyəsinə cüzi təsir şəraitində belə məhsul istehsalına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir;
- Tam məşğulluq şəraitində məcmu məsrəflərin artması qiymətlərin ümumi artmasına səbəb olur;
- Vergiyə cəlb etmə vasitəsilə də ayrı-ayrı fərdlərin gəlirlərinin azalması hesabına qiymətlərin səviyyəsinin artmasının qarşısını almaq mümkündür.

İSTIFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Tofiq Quliyev. İnflyasiyanın anatomiyası. Bakı, 2006.
2. Fərid Quliyev. Millət və dövlət gəlirləri. “Nağılevi” nəşriyyatı, 2004.
3. Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. İqtisadiyyatındövləttənzimlənməsinin əsasları. Bakı, 2011, 112 səh.
4. Qasımlı V. İqtisadi modernizasiya. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Bakı, 2014, 312 s.
5. Əliyev A.N. Bazar iqtisadiyyatı mühitində inflyasiyanın tənzimlənməsi problemləri. Magistr dissertasiyası, ADİU, Bakı, 2014, 82 səh.
6. A.S.Şəkərəliyev. Keçid iqtisadiyyatı və dövlət. Bakı, 2014, 197 səh.
7. İqtisadi nəzəriyyə. Bakı, 2014.
8. AR Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2000.
9. Şükürov A.M., "Qloballaşmış cəmiyyətlər: dünən, bu gün və sabah", Bakı, 2006, s.117.
10. <http://www.merkez.az> (F. Mustafa. Qloballaşma və mədəniyyət).
11. Şükürov A.M., "Qloballaşmış cəmiyyətlər: dünən, bu gün və sabah", Bakı— 2006, s.117.
12. T16 avqust 2016-cı il tarixli 1023 sayılı Fərman (“Respublika qəzeti”, 17 avqust 2016-cı il, No 178,
13. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2016-cı il, No 8, maddə 1384)
14. 6 dekabr 2016-cı il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “AR maliyyə xidmətlərinin inkişafına aid Strateji Yol Xəritəsi” haqqında Fərman
15. Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Stratejiya, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 may 2009- cu il Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
16. İqtisadi nəzəriyyə. Moskva 2013
17. Под общ.ред. проф. Курс экономической теории
18. Maliyyə və Uçot jurnalı. Bakı, 2013.
19. ARDSK. Azərbaycan rəqəmlərdə. Bakı-2016

İnternet saytları:

20. www.statgov.az.
21. www.economy.gov.az
22. www.anl.az
23. www.e-qanun.az
24. <http://www.worldbank.org.az>
25. www.wikipedia.org
26. <http://news.lent.az>
27. <http://www.az.trend.az>.
28. <http://www.merkez.az>